

3240

3240 / 101

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO-POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
POLITICAL ECONOMY
TOMUS XVI.

HUNGARIA
SZEGED
1979

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

POLITICAL ECONOMY

TOMUS XVI.

HUNGARIA
SZEGED
1979

Szerkeszti:
DR. NAGY LAJOS
tanszékvezető egyetemi tanár,
a közgazdaságtudományok doktora

E kötet szerzői:

DR. IMRE OTTÓ egyetemi adjunktus
DR. MAYER LÁSZLÓ egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
DR. ANTONI MARSZALEK egyetemi docens, közgazdaságtudományok doktora (Lódz)
DR. GERHARD MÜLLER egyetemi tanár, közgazdaságtudományok doktora (Lipese)
DR. WIESLAW PIATKOWSKI egyetemi tanár (Lódz)
DR. TÓTH LÁSZLÓ egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

Technikai szerkesztő:
DR. SALLAI MIKLÓS
egyetemi adjunktus

DR. IMRE OTTÓ:

A MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS TÁRSADALMI ÉRVÉNYESSÉGÉNEK KRITÉRIUMRENDSZERE

I. A munka szerinti elosztás mint az intézményi rendszer intenciója

A munka szerinti elosztás azon kevés gazdasági törvények egyike, amelynek eszmei léte megelőzte reális létezését. A Párizsi Kommunnek azt a gyakorlatát, hogy a „Kommün” tagjaitól kezdve lefelé, *mindenkinek munkás-munkabérért*, kellett ellátnia a közszolgálatot”, hogy „minden tisztségért, akár magas, akár alacsony, csak olyan bért fizetett, amilyent más munkások kaptak”, a magam részéről nem a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye reális léteként fogom fel, noha Marx még 1871-ben „A polgárháború Franciaországban” c. munkájában, majd 20 évvel később Engels ugyanezen mű 1891-es különkiadásához írt „Bevezetése”-ben, Lenin pedig 1917-ben írt „Állam és forradalom”-ban szolt helyeslőleg erről a gyakorlatról, igaz, Lenin azt is hozzáfűzte, hogy „A legmagasabb állami tisztviselők fizetésének csökkentése egyenesen a naiv és primitív demokrácia követelésének látszik”.¹

A munka szerinti elosztást a marxista politikai gazdaságtannak mint diszciplínának a törvényeként tartjuk számon azóta, hogy Marx megírta „A góthai program kritikája”-t,² noha reális létezésének feltételei a szocializmus építésének időszakában jöttek csak létre.

A munka szerinti elosztásnak mint a szocialista elosztás elvének az érvényesítése célkitűzésként az állami- és kormánypolitika rangjára emelték, mindakkor, mikor a szocializmus építésének gyakorlati megvalósítása a marxizmus-leninizmus eszméi alapján reális közelségbe került, illetve reálisnak bizonyult. Erről tanúskodnak a Föld különböző részein a szocializmus építésének útjára lépett országok alkotmányai, melyek elsősorban állami-jogi értelemben vett alaptörvények ugyan, de nemcsak az állami, hanem a társadalmi mechanizmus felépítésének alapvető elveit is kifejezik a társadalmi berendezkedésre vonatkozó norma-anyagai szabályai révén. „Minden szocialista alkotmány közös sajátossága, hogy a munkát teszi meg a társadalmi termelésből való egyedi részesedés alapjává, vagy legalábbis utal az államhatalom ilyen irányú programjára. Ennek kifejezési formája azonban az adott időszak termelési viszonyainak állapotától függ.” A Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya kimondja: „A Tanácsköztársaságban csak annak van helye, aki dolgozik. A Tanácsköztársaság elrendeli az általános munkakényszert, ezzel szemben megállapítja a munkára való jogot. A munkaképteleneket, valamint azokat, akik dolgozni akarnak, de akiknek az állam munkát juttatni nem tud, az állam tartja el”. Az OSZFSZK 1925. évi alkotmá-

¹ Lenin: Állam és forradalom. Lenin Válogatott Művei II. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1967. 185, 211, 186. old. az idézet sorrendjében.

² Marx: A góthai program kritikája. Marx—Engels Válogatott Művei II. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1963.

³ Az idézeteket lásd: Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 233—235. o.

nya a NEP korszak-sokretű tulajdonviszonyaival összefüggésben elhagyja az elosztási viszonyaira való közvetlen utalást, de az 1936. évi alkotmány már rögzíti a történelemben először az elosztás megvalósult szocialista elvét: „A munka az SZSZKSZ-ben minden munkaképes polgárnak kötelessége és becsületbeli ügye annak az elvnek az alapján, hogy aki nem dolgozik, az ne is egyék. Az SZSZKSZ-ben megvalósul a szocializmus elve: Mindenkitől képessége szerint, mindenkinek munkája szerint”. A népi demokratikus országok első alkotmányai még csak arról rendelkeznek, hogy az állam pártfogolja a dolgozók kizsákmányolás elleni küzdelmét, meghatározza a minimális bért stb., de az NDK 1949-ben elfogadott alkotmányának 19. szakasza szerint „a gazdaságnak mindenki számára biztosítania kell, hogy munkájának megfelelően részesedjék a termelés eredményeiből”. Az új mongol alkotmány tételes szövegében szabatosan és tudatosan határozza meg az össznépi jövedelem elosztásának egész rendszerét: „A Mongol Népköztársaság össznépi jövedelme, a társadalmi alap kivételével, mely a szocialista termelés kiszélesítését, tartalékok létrehozását, az egészségügy és oktatás fejlesztését, a kiöregedettek és munkaképtelenek ellátását, valamint a társadalom tagjai más kollektív szükségleteinek kielégítését szolgálja, a társadalom tagjai között kerül elosztásra, ráfordított munkájuk minőségének és mennyiségének megfelelően, a szocializmus elve alapján. Mindenkitől képessége szerint, mindenkinek munkája szerint, . . .³ A népi demokratikus fejlődés útján a magyar alkotmány az első, amely kifejezetten az alkotmányba iktatja az elosztás szocialista elvének megvalósítására való törekvést. Az 1972. évben elfogadott s az 1949. évi alkotmányt módosító hatályos alkotmányunk 14. paragrafusa szerint „A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka . . .”, s „a mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint” szocialista elv következetes megvalósítására törekszik.”⁴

A szocializmust az amerikai földrészen építő Kubai Köztársaság 1976. február 15-én megtartott népszavazáson jóváhagyott alkotmányának 44. cikkelye szerint „A munka díjazása minősége és mennyisége szerint történik, megállapításakor a gazdasági és társadalmi követelmények, a dolgozó választása, rátermettsége és szakképzettsége jutnak érvényre; biztosítéka a szocialista gazdasági rendszer, amely ösztönzi és válságmentessé teszi a gazdasági és társadalmi fejlődést, s amely megszüntette a munkanélküiséget . . .”⁵ A Kínai Népköztársaságban, mint tudjuk (a különböző, de gyakran nem hivatalos információk alapján), rendkívül változó és ellentmondásos az anyagi ösztönzés gyakorlata és ennek ideológiája is.⁶ Azonban az 1975. január 17-én elfogadott hatályos alkotmánya, noha nem tartalmazza a dolgozóknak a munkához, a pihenéshez, az orvosi ellátáshoz és a művelődéshez való jogaira vonatkozó régebbi állami kötelezettség vállalásokat, kimondja, hogy „Az állam az „aki nem dolgozik, ne is egyék”, „mindenki képességei szerint, elosztás munka szerint” szocialista elveket alkalmazza.”⁷

Marx „A góthai program kritikája”-ban még így ír: „. . . a munkát, hogy mértékül szolgálhasson, kiterjedése vagy intenzitása szerint meg kell határozni, különben nem lenne többé mérce.”⁸ de a Munka Törvénykönyvében már ez olvasható: „A végzett munkaért díjazás jár. A díjazás rendszerét a végzett munka mennyisége, minősége és társadalmi hasznossága figyelembevételével kell meghatározni.”⁹ Párt- és kormányprogramok, melyek a jövő célkitűzéseit, tennivalóit jelölik meg, egyúttal

⁴ A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 11. o. (1) és (4) bekezdés.

⁵ A Kubai Köztársaság alkotmánya. Állam és Igazgatás XXVI. évf. 7. szám. 1976. július 651. o.

⁶ Vö. Baracs Dénes: A fal mögött: Kína. Gondolat. Bp., 1975. 251, 387, 424, 517 és 546. o.

⁷ A Kínai Népköztársaság Alkotmánya. 9. paragrafus. Nemzetközi Szemle 1975. 3. sz. 69. o.

⁸ Im. 14. o.

⁹ A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendeletei. Táncsics Könyvkiadó, Bp. 1976. 80. o.

hangsúlyozzák a munka szerinti elosztás elvének eddigénél következetesebb érvényesítését. Az MSZMP programnyilatkozatában, melyben az elkövetkező 15—20 évben a fejlett szocialista társadalom megteremtésének feladata van kimondva, az elosztásra vonatkozóan ezt olvashatjuk: „A bérlpolitikában következetesebben kell érvényesíteni az egyenlő munkáért egyenlő bért elvét, a több és jobb, valamint a nehezebb és a bonyolultabb munka magasabb díjazását. Az elosztás fő formája, az arányában is növekvő társadalmi juttatás mellett, továbbra is a munka szerinti elosztás marad.”¹⁰ A munka szerinti elosztásra utaló állami, párt és kormánypolitikai koncepciókat tartalmazó idézetek sorát zárva, hadd utaljak még az SZKP XXV. kongresszusán elhangzottakra. Koszigin előadói beszédében megemlítette, hogy „Szeleesebb körben fogjuk alkalmazni az anyagi ösztönzés progresszív formáit, egyebek között a végtermékekért, illetve a befejezett objektumokért járó teljesítménybért, a munkautalvány nélküli rendszert, s annak ösztönzését, hogy kisebb munkáslétszámmal gyártsanak kiváló minőségű terméket.”¹¹

A szocialista jövedelemelosztásnak egyik legszembetűnőbb vonása tűnik itt ki, nevezetesen az, hogy *tartalmaz egy ontológiai intenciót, egy létrehozó, teremtő célszót, szándékot, törekvést.* Ez kifejezésre jut a szocializmust építő országok alkotmányai-ban, munkajogi alapelvekben, a munkaviszonyra vonatkozó szabályokban és irányelvekben, gazdaságpolitikai és gazdaságszervezési elvekben. Ennek kifejezési formája azonban az adott időszak termelési viszonyainak állapotától függ”. A szocialista országok alkotmányai-ból vett idézetek ezt eléggé meggyőzően igazolják. Az alkotmányban rögzített „átteteles” államjogi szabályok a munkajogi normák alapján pedig mint munkajogi jogviszonyok realizálódnak. Így az önálló jogágazatként létező munkajog megfogalmazott alapelveinek egyike „a végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazás elve”.¹² A munka szerinti elosztás társadalmi érvényességének kritériuma aspektusából nézve ez azért jelentős, mert az alapelvek egyfelől a gazdasági törvények és az adott jogág intézményei közötti kapcsolatot fejezik ki, másfelől „biztosítják, hogy a tételes jogi szabályozás egységesen szocialista jellegű legyen, és kifejezésre juttassa a társadalom fejlődésének objektív törvényeit.”¹³ A Munka Törvénykönyve mint egységes munka jogi kódex pedig kimondja, hogy „A díjazás rendszerét a végzett munka mennyisége, minősége és társadalmi hasznossága figyelembevételével kell meghatározni.”¹⁴

Nem tételes jogszabályokat említünk itt meg, hanem elveket, melyek tendenciát határoznak meg, s így megvalósulásuk is fokozatos, ahogy a feltételek létrejönnek. Az alapelveket megvalósító szabályok változhatnak attól függően, hogy adott időpontban milyen intézkedés tehető az alapelvekben foglalt követelmények érvényre juttatására. Ezzel összefüggésben ugyancsak „A Munka Törvénykönyve” mondja ki, hogy „A munkabér megállapításának alapjául szolgáló bértételeket, bérpótlékokat, az alkalmazható bérrendszereket, az egyéb, díjazások szabályait, továbbá a teljesítménykövetelmények megállapításának módját a munkaviszonyra vonatkozó szabályok határozzák meg”.¹⁵ A munkaviszonnyal összefüggő alapvető kérdéseket pedig törvény vagy törvényerejű rendelet szabályozza. Ezek végrehajtásáról viszont a Minisztertanács rendelete vagy határozata, továbbá ezek keretei között a SZOT

¹⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó Bp., 1975. 511. o.

¹¹ Az SZKP XXV. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1976. 130. o.

¹² Weltner Andor — Nagy László: A magyar munkajog (I.) köt. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp. 1973. 41. o.

¹³ Uo. 40. o.

¹⁴ A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendeletei. Táncsics Könyvkiadó Bp. 1976. 80. o. (44. §.)

¹⁵ A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendeletei. Táncsics Könyvkiadó Bp. 1976. 80. o. Mt. 45.

által kibocsátott szabályzat, illetőleg miniszteri rendelet, utasítás, valamint — vállalaton belüli érvénnyel — a kollektív szerződés rendelkezik.¹⁶

Az elosztás specifikus jellegére vonatkozó teremtő, létrehozó célzatról tanúskodnak — összhangban elfogadott törvényeinkkel, alkotott jogszabályainkkal vagy azok módosítására vonatkozó törekvésekkel — a szocialista országok kommunista és munkáspártjai, kormányai mindenkor meghirdetett gazdaságpolitikai programjai, amennyiben a fogyasztási cikkek és szolgáltatások elosztásának szférájában a gazdaságpolitika legfőbb elvként (alapelvként) a munka szerinti elosztást rögzítik. Ezt igazolják a kommunista és munkáspártok kongresszusainak a szocialista építésre vonatkozó dokumentumai, a törvényerőre emelt gazdaságfejlesztési tervek.¹⁷ Elméleti általánosítás szintjén a *munka szerinti elosztás*, (mint pl. a rendszeres gazdasági növekedést, a teljes foglalkoztatottságot, a gyermekekről, öregekről való gondoskodást is) a *gazdaságirányítás csúcán a gazdaság-szervezés kötelező normájaként értelmezik*, melyet ugyan a szocialista berendezkedés juttat érvényre, de amelyet a *gazdaságpolitika fogalmaz meg, és időszerűségének megfelelően a mindenkori gazdaságpolitikai célok rangjára emeli*, s mint cél a matematikai programozás feltétele és egyben — a pusztán közgazdasági logikán alapuló — optimalizálás korlátja.¹⁸

Ezt a létrehozó, teremtő célszót tapasztaljuk a közvetlen bért meghatározó gyakorlatban is, amikor a foglalkoztató, a munkavállaló s annak érdekképviselői szerve, a szakszervezet az aktuális gazdaságpolitikai célokkal és hatályos jogszabályokkal összhangban a munkát (munkaerőt) értékelve megállapodnak annak jövedelemekvivalensében.

A szocialista elosztás folyamatában tehát olyan tételezésekről van szó, melyek nem pusztán tudatba emelést jelentenek, hanem a tudat a tételezés aktusával is való-ságos folyamatot indít el. A tételezésnek itt ontológiai jellege van, azaz a létezés szempontjából fontos. Az elosztás tételezésként juthat valósághoz, hogy folyamatá-nak minden szakaszát behatárolja.¹⁹ Ha tekintetbe vesszük, hogy a köztulajdon tényének adekvát mozgásformája a tervgazdálkodás, amely mögött a tervszerűség törvénye húzódik meg, aminek viszont a társadalmi tudatosság az egyik alapvető mozzanata, akkor az általunk vett elosztásra vonatkozó ontológiai intenciók nemcsak az elosztásnak egy új jellegzetességére — nevezetesen a munka szerinti elosztásra, annak egy szükségszerű kritériumára mint feltételre — utalnak, hanem, hogy ezek az intenciók maguk az alapvető létösszefüggések adekvát megjelenési módjai is a szemé-lyi jövedelmek elosztásának szférájában. Ebben az összefüggésben a köztulajdon lételsőbbsége mindenféle tételezéssel szemben nyilvánvaló, hiszen nem a tulajdonnak kell adekvátnak lennie az elosztásra vonatkozó teremtő célszavakkal, hanem megfor-dítva, ezeknek a gazdaságpolitikai célok rangjára emelt, törvénybe foglalt munkajogi alapelvként kezelt és gazdaság-szervezési normaként megfogalmazott létrehozó cél-zatoknak kell a köztulajdon tényével adekvátnak lennie. Ennek kritikai ellenőrzése azonban egy további, itt nem tárgyalt kérdés.

Mindent egybevetve, a szocializmus építése során létrejövő és fejlődő társadalmi-gazdasági és jogi intézmények mint a termelőerőkkel és termelési viszonyokkal adek-

¹⁶ Lásd pl. a Minisztertanács 29 (1975/IX. 15.) számú rendeletét a vállalati bérszabályozás és a vezető állású dolgozók anyagi érdekeltiségi rendszeréről, a munkügyi min. 6(1974./III. 22.) MÜM sz. rendeletét az országos szakmai bértáblázat alkalmazásával kapcsolatos kérdésekről stb. A legfontosabb jogszabályok és irányelvek megtalálhatók „A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendeleteiben. Tánácsis Könyvkiadó, Bp. 1976. Az egyik legfrissebb rendelet a mező-gazdasági és munkügyi miniszter 19(1977/V. 25.) MÉM—MÜM sz. együttes rendelete a mezőgazdasági termelőszövet-kezetek dolgozóinak munkaidéjéről, valamint munkadíjazásának rendszeréről.

¹⁷ Lásd pl.: a kormányprogramokból vett idézeteket.

¹⁸ Vö. Csikós-Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1974. 91—92.o.

¹⁹ Vö. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. II. köt. Szisztematikus fejezetek. Magvető Kiadó. Bp. I. fejezet. A munka 9—55. o.

vát alapvető társadalmi-gazdasági, jövedelemelosztási tényezők cél- és eszközrendszere határozottan és egyértelműen a munka szerinti elosztásra vonatkozó létrehozó célnak, szándékot és törekvést juttatja kifejezésre először a történelemben.

II. A munka szerinti elosztás mint probléma-komplexum

Az előzőekben elmondottak jórészt magyarázatát is adják annak, hogy a munka szerinti elosztás témája, tárgya és ösztönzője lett a tudományos kutatásnak, a különböző szinten gazdaságpolitikai döntést hozó és e döntések megvalósítását jelentő tevékenységsorozatnak egyaránt, s nem kevésbé a különböző szinten megvalósuló oktatásnak. Bőséges tehát erről az elosztásról szóló tudományos irodalom és retorika is. E téma tárgyát képezi akadémiai székfoglaló előadásnak,²⁰ de vall erről az elosztásról a fizikai dolgozó és munkahelyi vezető is. A szóban forgó elv érvényesítésére irányuló gyakorlati törekvéseknek ma már több évtizedes múltja van hazánkban is csakúgy, mint szocializmust építő más országokban. Vajon paradoxonnak tekinthető-e ezek után, ha valaki egy tudományos vitán kifakad, mert sose tudta megfogalmazni, mi a munka szerinti bérezés vagy hogyan kell értelmezni a teljesítményt?

Tudjuk, a való élet, a mindennapos gyakorlat során létező gazdasági jelenségvilág gazdagabb és ravaszabb minden tudománynál. A béreket, a jövedelmeket, ezek arányait, változásuk arányát és mértékét sok körülmény befolyásolja, ha konkrét eseteket és rövidebb távot tekintünk, különösen akkor, ha a különböző (nemzetgazdasági, mező, mikro) szinteken valamiféle gazdasági kényszerhatásokra szükségmegoldások alkalmazására kényszerülünk ahelyett, hogy aktív jövedelempolitika tervszerű kialakításának feltételeit teremtenénk meg. Így aztán kézenfekvőnek tűnik egy olyan álláspont, miszerint a bérek, jövedelmek a mindenkori gazdasági (hatalmi) erőviszonyok, eltérő értékítéletek összeütközése csupán, s azok alapján véve bizonytalanul, véletlenszerűen, előre nem meghatározható módon, megfoghatatlan erők spontán játékaként alakulnak. Mint minden gazdasági folyamatnak, az elosztási viszonyok alakulásának is adható, de tudományosan nem akceptálható, végtelen magyarázata. Az egyik vélet szerint az elosztás könyörtelenül alakul valamely törvény (vagy törvények), adott esetben a munka szerinti elosztás követelményeinek megfelelően. Ez esetben az elosztás, mindenekelőtt a munkával kapcsolatos jövedelmek szférájában, e szféra minden, még a kevésbé lényeges jelenségeiben is a munka szerinti elosztás konzisztens megvalósulását kell látnunk. Ez nyilván törvényfétis szemléletmód. A másik vélet szerint az intézményi, a szubjektív, a véletlen és spontán tényezőknek, momentumoknak van nagy szerepe. Ez esetben pedig a munka szerinti elosztás a jövedelemelosztás alapvető jelenségeiben is eltűnik, megfoghatatlanná válik nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív értelemben is. Ez pedig voluntarista szemléleti mód. Mindkettőtől óvjuk magunkat.

A munka szerinti elosztásról vall tehát az egyszerű munkás, a döntést hozó vezető, a tudós, a jogi törvény, a párt- és kormányprogram a szocializmus építésének gyakorlata alapján. A kép nem lenne valamennyire is teljes, ha nem tennék fel a fordított kérdést: A munka szerinti elosztás vall-e nekünk a szocializmusról, a szocializmus építésének gyakorlatáról, arról, hogy hol, mit és hogyan kell változtatni a termelési viszonyokon?²¹ A történelmi fejlődés korszakait, egyes korszakok fejlődési szakaszait sok összetevő alapján lehet minősíteni, de az összetevők között alapvetőek

²⁰ Falusiné Szikra Katalin: A munka szerinti elosztás értelmezésének néhány kérdése. Közgazdasági Szemle 1977. 1. sz. 1—11. o.

²¹ Vö: Friss István: Gazdasági törvények, tervezés, irányítás. Kossuth Könyvkiadó 1968. Bp. 170—172. o.

a termelőerők, a termelési és felépítményi viszonyok, melyek maguk is kölcsönhatásban fejlődnek. Így az elosztást mint a bonyolult termelési viszonyok egy aspektusát meghatározó belső szükségszerűségek, törvények mellőzhetetlenek a fejlődés minősítésekor. Marx azt is kimutatta, hogy a munka szerinti elosztás és a szocializmus elválaszthatatlanok, azonban reális létének, társadalmi érvényességének kritériumait a szocializmus építésének gyakorlata alapján kell kitapogatni, s megmondani, miféle konkrét jelenségek azok, melyek valós létét valamiképp igazolják. Ez eddig megnyugtatóan nem történt meg. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy hol, mit és hogyan kell változtatni a termelési viszonyokon, a gazdaságirányítás konkrét rendszerén a munka szerinti elosztás alapján, még nehezebb, mert a törvény közvetlenül erről nem sokat vall. Nagyon valószínű, hogy e törvénnyel kapcsolatban nemcsak a kérdések másként való, hanem újabb kérdések felvetését igényli, s talán így közelebb jutunk nemcsak általános, hanem adott feltételek között létező konkrét természetének megértéséhez.

A munka szerinti elosztással kapcsolatos tulajdonképpeni és alapvető problémák négy csoportba sorolhatók. Elsőnek a termelési-, tulajdon-, elosztási-, és érdekviszonyokat, mindenekelőtt a tulajdon és elosztási viszonyok sokrétű, bonyolult összefüggéseit veszem. A munka szerinti elosztás a legszorosabb összefüggésben van ezekkel a viszonyokkal, e viszonyoknak lényeges, belső, szükségszerű aspektusát adja. Viszont éppen e viszonyoknak (kategóriáknak) és egymáshoz való kapcsolatuknak az értelmezése körül csapott fel a vita lángja az utóbbi időben.²² Másodiknak az áruviszonyok szocializmusbeli létét tekintem, azt a dilemmát, melyet az okoz, hogy Marx, Engels, Lenin a munka szerinti elosztás elvének szükségyszerűségét vallva egyúttal az árutermelés létét is tagadják a szocializmusban. Lenin felfogása ugyan módosult mind az elosztást (anyagi érdekeltséget), mind az áruviszonyok létét illetően, de *a munka szerinti elosztás és árutermelés viszonyának problémája* ma sincs nyugvó ponton.²³ Így e kérdéssel való foglalkozás a hozzájárulás és ezzel a továbblépés lehetőségét kínálja, mellyel élni kell, vállalva a sikertelenség kockázatát is. Harmadiknak az adott *törvény tartalmának, belső összefüggéseinek, működési formájának a kérdéseit* látom. A többi között azt a problémát, hogy a törvénybe foglalt jelenségobjektumok (munka és jövedelem) közötti kapcsolat milyen jellegű: lineáris vagy nem lineáris.²⁴ Úgy vélem, hogy a munka szerinti elosztásnak mint törvénynek, a törvény mennyiségi és minőségi aspektuainak a vizsgálata is tartalmaz még lehetőséget a továbblépés számára. Végül, de nem utolsósorban, negyedik problémacsoportként ennek *az elosztásnak a mindenkori gazdaságirányítási rendszerrel való kapcsolatát* tekintem. Az a szféra ez, ahol a törvény érvényrejuttatása, alkalmazása történik, ahol a központtól az egyénig terjedő, különböző szintű döntéseknek nagy szerepe van. A munka szerinti elosztás problémája itt a racionális gazdálkodás, vállalati és egyéni magatartás aspektusából jelentkezik, illetőleg ítélni meg.²⁵ A konkrét érdekeltségi rendszernek a munka szerinti elosztással való szembesítéséről van itt szó a szükségletre termelés horizontján belül, annak megvalósulásán mérve. Ennélfogva ez a terület nyújt legtöbb lehetőséget különböző tippek adására, melyekkel kapcsolatos döntések meghozatala viszont az egyik legfele-

²² Lásd pl. a) A tulajdonról a Közgazdasági Szemlében folyt vitát. b) Dévai Katalin és Szabó Kálmán vitáját a gazdasági érdektörtről a Tájékoztató 1974. 3—4 és 5. számában. c) Szegen Éva: A állatali dolgozók tulajdonosi és munkavállalói helyzetének, érdekeltiségenek néhány problémája. Politikai Gazdaságtani Füzetek 16.

²³ Lásd Pl.: Sztrumlilin: Érték és érték-törvény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. (Az érték és elosztási elv c. fejezet. Szabó Kálmán: Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje. Közgazdasági Szemle, 1960. 6. sz. A. Vacic: A munka szerinti elosztás és az árutermelés. Közgazdasági Szemle, 1978. ápr. 393—407. Szabó Kálmán és Dévai Katalin vitája a gazdasági érdektörtről. Tájékoztató, 1974. 3—4 és 5. sz.

²⁴ Lásd: Megyeri Endre: A munka szerinti elosztás törvénye. Közgazdasági szemle, 1972.9. sz. Forgács Katalin Égető Emese: Szocialista egyenlőség az elosztásban. I. A munka szerinti elosztás belső tartalma és mozgásformája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1978. 17—39. o.

²⁵ Lásd: Pl. a bér- és keresetszabályozási rendszer típusairól szóló cikkeket a Munkaügyi Szemle hasábjain.

lösségteljesebb munka. Éppen ezért viszont itt már inkább szóhoz juthat az alkalmazott közgazdaságtan a matematikai apparátusával és verifikációs tevékenységével együtt. Másfelől azonban, mivel itt adódik a legnagyobb lehetőség a végtelenül parányi, egyre közelebről való szemlélésére és gyakorlati tennivalók megfogalmazására az állandóan változó és ellentmondásokkal terhes gazdasági tevékenység sorozattal összefüggésben, ez a szféra az, ahol a munka szerinti elosztás „abszorpciós” folyamatba kerül, miáltal „kristálytisztá alakja” eltűnik, mielőtt egyáltalán érzékelhető lett volna, holott itt kellene megmutatkoznia.

Meggyőződésem, hogy a munka szerinti elosztás specifikus gazdasági törvényéről valamennyire is átfogó képet akkor kaphatunk, ha ezt az említett valamennyi összefüggésben szemügyre vesszük. E tanulmány keretei között azonban még csak két kérdés megvilágítására szorítkozom: az egyik a munka szerinti elosztás és a piaci értéktétele kapcsolatára vonatkozik, a másik ennek az elosztásnak a kritériumait érinti.

III. A piaci értéktétele és munka szerinti elosztás

Mivel a jelen valósága szerint a munka szerinti elosztás területen egyúttal az áruviszonyok szférája is, így a piaci értéktétele megragadása azon objektivációkra vonatkozóan, melyek a fenti elosztás jelenségvalóságához tartoznak, racionálisnak tekinthető. Ezt az indítást támasztja alá még a többi között egy 1976-ban kiadott politikai gazdaságtani jegyzet munka szerinti elosztásról szóló passzusa is: „A munka szerinti elosztás tehát nem egy öncélú, morális elv, hanem a társadalom egészének és tagjainak értéktétele (aláhúzás tőlem — 10.), amely térbe számtalan összefüggő komplex értékelés révén alakul ki, és nem állandó, hanem időben is váltakozó.”²⁶ A kérdés értéktétele oldaláról való megközelítése mellett szól továbbá nyugati közgazdászok körében újabban nagyon elterjedt azon nézet is, hogy „a béreket az erőviszonyok, az alkudozások, illetve eltérő értéktételek ütközésének eredményeképpen létrejövő megegyezések alakítják”.²⁷ Hasonló vélekedéssel a marxista közgazdaságtan művelők körében is találkozunk, amennyiben kétségbe vonják valamiféle bércentrum működését, és azt hangsúlyozzák, hogy a kvázi munkaerőpiac határozza meg, hogy az ellentétes igazságok hogyan dőlnek el, és ennél fogva a piac tanulmányozása teszi lehetővé a tudományos bérpolitikát.

A piaci jelenségobjektumok mint gazdasági létformák (pl. ár és bér) a mai modern piacrendszerű tőkés árugazdaságban csakúgy, mint a tervrendszerű szocialista árugazdaságban három szereplő (antagonisztikus vagy nem antagonisztikus) érdekeinek középpontjában állnak: a munkavállaló, a vállalat és az állam. Mivel azonban az árugazdaság (piac) létezése megítélésem szerint mindenekelőtt a mikroszféra közötti gazdasági (tulajdoni) elkülönülést, nem pedig az állam és vállalat, az egyén és állam közötti gazdasági elkülönülést, tehát elsősorban lokális munka létét tételezi fel, így első megközelítésünk kapcsán az esetleges állami preferenciákat mellőzzük, hiszen amilyen mértékben az jelen van, az jórészt azt is jelentheti, hogy az árugazdaság korlátozva van.

Ha már most nem a munkára, hanem a termékre mint árura vonatkozó értéktételeket vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a vevő és az eladó szempontjai különbözőek. A vevő a termék használati értékét, ezen belül hozamértékét veti egybe

²⁶ Takács Béla—Zinhaber Ferenc: A szocialista politikai gazdaságtana I. Egységes jegyzet a tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karai számára. Tankönyvkiadó, Bp. 1976. 169 o.

²⁷ Falusiné Szikra Katalin: A munka szerinti elosztás értelmezésének néhány kérdése. Közgazdasági Szemle, 1977. 1. sz. 1. o.

a vételi árral. Általában véve a termékek haszonhatásai egymással és a munkaráfordításokat is tartalmazó árarányokkal való egybevetéssel történik. Az eladó, a termelő viszont az eladási árat veti egybe a ráfordításaival. Vagyis:

$$\text{a) } \dot{E} \text{ (értékítélet) vevő} = \frac{\text{Használati érték (hozamérték)}}{\text{Vételi ár}}$$

$$\text{b) } \dot{E} \text{ (értékítélet) eladó} = \frac{\text{Eladási ár}}{\text{Ráfordítás}}$$

Ami tehát az alku tárgya s amiben döntés születik, az a vételi, illetőleg az eladási ár. Mivel a termék minőségét azon tulajdonságok összessége határozza meg, melyekkel egy adott időben és adott időig a termék elsősorban rendeltetésének (funkciójának), valamint az ár szempontjából megfelel a felhasználónak, a minőségtervezés végecélja a fenti két értékítélet viszonyának az alábbiak szerinti kialakítása: \dot{E} vevő = $\geq \dot{E}$ eladó.²⁸

Az árugazdaságban azonban nemcsak a termék (mint termelőeszköz és mint fogyasztási cikk) értékelődik, hanem a munka, illetve a munkaerő is mint tevékenységek nem tárgyi, hanem személyi feltételei. A munkát igénylő, tehát munkaerőt alkalmazó, foglalkoztató oldaláról az értékítélet a munkaerő milyenségének, hasznosságának, hozamának (munkának) és a munka (munkaerő) bérének az egybevetését, viszonyítását jelenti. A munkát vállaló gazdasági feltételek között a munkabért a munka végzéséhez szükséges és a tényleges munkavégzés során jelentkező ráfordításokkal veti egybe és mérlegel. Vagyis: \dot{E} (értékítélet) foglalkoztató = Hozam/Bér és \dot{E} (értékítélet) munkát vállaló = Munkabér/Ráfordítás. Míg tehát a terméknél az alku tárgya az ár, a munkaerő (munka) esetében természetesen a bér, de itt is a hozam és a ráfordítás is jelen van az értékítéletben, a két szereplő között megosztva. Az ár is, bér is, noha névleges, de elég pontosan kifejezhető nagyságok, azonban az eredmény és ráfordítás már kevésbé. A munkaerő hozadéka oldaláról kettős a probléma: Egyfelől az, hogy miként fejezhető ez ki jobban: mint használati érték természetes mértékegységben, vagy mint érték pénzben. Másfelől a munka (eleven munka) eredménye együtt jelentkezik a felhasznált tárgyi és természeti tényezők eredményével, s ennél fogva polgári és marxista megközelítésben is eltérő megoldások születtek. A polgáriak a szubjektív értékelmélet talaján a határtermelékenységi (beszámítási) elmélet útját járva, a marxisták pedig az objektív érték és értékötletelmélet talaján állva az egyéntől, vállalattól független tényezők járadékainak meghatározása koncepcióját vallva keresik a megoldást.²⁹ A ráfordítás oldaláról sem kisebb a probléma, hiszen a kifejtett, a végzett munka maga is lehetőséget ad kettős megközelítésre: egyfelől output jellegű értelmezésre, amikor is megint csak természetes vagy értékbeli változatot kapunk, másfelől input jellegű értelmezésre, melynek során a munkaerőre eszközölt, a munkavégzés feltételét képező ráfordításokat és a munkavégzés során a munkaerő által eszközölt munkaráfordításokat egyaránt figyelembe vehetjük.³⁰ A számbavétel, a mérés nehézségei azonban nem akadályozták annak, hogy mind a hozam, mind a ráfordítás a mikroszférában értelmezhető legyen, s hogy mind a munkáltató, mind a munkát vállaló valamiféle individuális mércét is alkalmaz, ami azonban nem mindenféle hozam vagy ráfordítás közös individuális mércéje. Ez a közös mérce csak a jövedelem (munkabér) és az ár esetében van meg egyértelműen, ezért azok az alku tárgyai közvetlenül.

²⁸ Idevonatkozó kérdésekkel foglalkozott a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság által Bp-en 1973. IX. 17—18-án megtartott Értékelésmérési Konferencia.

²⁹ Vö. Megyeri Endre: A munka szerinti elosztás törvénye. Közgazdasági Szemle, 1972. 9. sz.

³⁰ Ezt a problémát részletezi Falusiné Szikra Katalin a már idézett cikkében (20. lábjegyzet)

A munkára, munkaerőre vonatkozó piaci értékítélet tartalmaz-e olyan elemeket, belső összefüggéseket, melyeket kapaszkodóként kezelhetünk a munka szerinti elosztáshoz vezető úton? E kapaszkodók akkor képződhetnek, ha közelebbről szemügyre vesszük, mi nincs expliciten és mi van mégis impliciten a jövedelemre vonatkozó piaci vagy kvázi piaci értékítéletben benne.

Először: A piaci értékítélet alapján közvetlenül nem kapunk semmiféle specifikumot a jövedelemelosztás módjára vonatkozóan. Nem mutatkozik meg belső, gazdasági szükségyszerűség, amely alapján a munka jövedelem-ekvivalense mind színvonalában, mind arányaiban kitűnne, mert az elkülönült szemben álló értékítéletekben csak a jövedelem (munkabér) jelenik meg egyaránt (bár ellentétes módon, amennyiben az egyiknél hozamként, a másikonál ráfordításként), míg az ehhez kapcsolódó objektivációk mint viszonyítási alapok eltérőek. Ennélfogva, hogy a munkaerő felhasználásával kapcsolatos hozam (a foglalkoztató oldalán) vagy a ráfordítás (a munkát vállaló oldalán), vagy éppen mindkettő határozza-e meg a bért, az eme értékítéletben ugyan benne levő, de annak létét mégis rajta kívül meghatározó gazdasági erők függvénye.

Másodszor: a piaci értékítélet összefüggései mint az árugazdaság mikro összefüggései egyaránt lehetnek a piacrendszerű tőkés árugazdaság és a tervrendszerű szocialista gazdaság összefüggései. A munkára, munkaerőre vonatkozó jövedelemelosztás hasonlósága az árugazdaság pusztán létén túl azzal is összefügg, hogy a piaci értékítélet a kapitalizmusban is a szocializmusban is olyan munkaerőre (munkára) vonatkozik, amely *munkaerőt* ott is, itt is alkalmaznak, *foglalkoztatnak*, ennélfogva ebben az összefüggésben a termelési tényezők tárgyi és személyi feltételei, társadalmi-gazdasági és technikai-gazdasági értelemben vett szétválasztódásának különbségei nem mutatkoznak meg. A munkavállalók sokban hasonló jövedelemarányai, az arányok hasonló tendenciái azt jelenti, hogy a piaci értékítélet tartalmaz valami közöset is. A közös vonás nem alapulhat máson, mint azon, hogy béren (amely maga is hozamként és ráfordításként is szerepel) kívül szereplő hozam és ráfordítás valamelyikénél vagy mindkettőnél az értékítélet valamiféle hasonlóságot takar. Ez képezi bázisát egyrészt annak az elképzelésnek, mely szerint a munka szerinti elosztásnak van némi analógiája a kapitalizmusban is a foglalkoztatottak (munkások, alkalmazottak) bérarányainál, másrészt annak az irodalomban is expliciten kimondott tételnek, hogy a munkaerőnek vannak áruvonásai (noha alapvetően nem áru) a szocializmusban is.

Harmadszor: A munkaerőre vonatkozó értékítéletben a munkaerő mint növekedési tényező nemcsak a ráfordítás, hanem a hozam (a hatékonyság) szempontjából is értékelődik. Ez azt jelenti, hogy a jövedelemelosztásnak a munkabérek szférájában mind a tőkés, mind szocialista árugazdaságban van egy, a racionális gazdálkodással is összefüggő aspektusa, funkciója. A termelés munkai igényességének általános törvénye révén a holt és eleven munkával való takarékoskodás nem lehet közömbös, viszont a termelési tényezők helyettesítésének általános törvénye miatt összhangnak kell lennie a termelési tényezők értékelésében is. Nem lehet tartósan más értékelési mód az egyes termelési tényezőkre vonatkozóan anélkül, hogy a racionális gazdálkodás elvét (az eredmény maximalizálás elvét) ez ne érintené pozitív vagy negatív előjellel. Így a bérek nemcsak a tevékenység személyi tényezőjének társadalmi berendezéstől függő biológiai és társadalmi létét biztosító létfenntartási eszközalap sajátos történelmi megjelenési formája (a szocializmus viszonyai között az életszínvonal-emelés eszköze is), hanem a munkaidővel való racionális gazdálkodás eszköze is. Ennélfogva a fogyasztási javak elosztásának konkrét módja ez utóbbi vonatkozásában is megítélhető, sőt ez a szembeállítás célszerű és szükségszerű. Ha el-

fogadjuk, hogy a munka szerinti elosztás nem csupán öncélú morális elv, akkor ezt az elosztást a szükségletre termelés aspektusából kell mindenekelőtt megítélnünk.

Negyedszer: A piaci értékítélet továbbá támpontot ad arra nézve is, hogy az elosztás szférájában mely jelenségobjektum megragadásával juthatunk el a munkajövedelmek elosztásának specifikumához. Az objektumok, melyek adva vannak: a munka, a munkaező és a munkabér mint jövedelem. A foglalkoztató oldalán az elvégzendő munka fajta többnyire adott a technika, a technológia, a munkamegosztás, a szervezés, vezetés meghatározott rendszere révén mind tőkés, mind szocialista áru-gazdaságban. Ugyanígy a munkaező is egy adott időpontban a munkavállaló oldalán a biológiai és a társadalmi lét konkrét feltételei (az oktatás, szakképzés) révén. A munkát is, a munkaezőt is az értékelésben részt vevők természetesen különböző módon ítélik meg, de adva vannak mind a mennyiségi, mind a minőség értelmében. A jövedelem viszont alku tárgya akkor is, ha az áruviszonyok, a szabályozási rendszer bizonyos munkákra, munkaezőkre előzőleg már kialakult bizonyos jövedelem-nagyság, mert a munkavégzés konkrét feltételeit és módját a munkavállaló, a munkaező valódi „értékeit” a munkaadó csak a tényleges foglalkoztatás után ismeri meg, és mert a munkabérhez, annak nagyságához eltérő érdekek fűződnek. Arra jutottunk, hogy a munka, a munkaező pusztán magában való létéből, bárhogy is visszük irmanensen tovább tulajdonságaikat, a bennük hatékony törvényszerűségeket és erőket, közvetlenül nem vezet az út társadalmilag érvényes elosztási módhoz. A jövedelmi oldalról való megközelítés már inkább az eredmény reményét kelti, mert a jövedelmi formák, azok mennyiségi arányai közvetlenül az elosztás létformái. Csak miután a munka szerinti elosztás bizonyítást nyert, tesz gyakorlati és elvi szempontból is jelentőségre a munkának és munkaezőnek a vizsgálata elosztási aspektusból.

Nem magát a törvényt kell felfedeznünk, ezt Marx megtette, hanem annak reális létét kell megmutatnia, a munka szerinti elosztást mint társadalomontológiai ténytet kell rögzítenünk, igazolva ezzel a marxi jóslatot. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy „a lét, melyet mindennapi létnek szoktunk nevezni, nem más, mint az összetett egészeknek meghatározott, fölöttébb viszonylagos rögzítése egy történelmi folyamaton belül”.³¹ Mindenesetre meg kell mutatnunk azt a létformát (létformákat), melytet (amelyeket) az elosztásnak mint összetett egésznek az új mozgása hoz létre. Bár a bér-jelenség (jövedelem) nem új létforma, de geneziséét kísérő véletlenek közül a tipikus, a folyamat szempontjából a szükségszerű mozzanatokot, melyek adott időszakban specifikumokként is jelentkeznek, kiemelhetünk mint tapasztalati tartalmat, s csak ezután végezhető el az egyes jövedelmeknek (munka, juttatási, egyéb) a saját létükre való vonatkoztatása részleteiben is, azaz valamiféle létösszefüggés-elemzés.

A munkára, munkaezőre, munkabérre vonatkozó piaci értékítélet, mint láttuk, implicite tartalmazhatnak a munkaező értékítelve vagy a munka szerinti bérnagyságokat, bérarányokat. Ennélfogva ez az értékítélet (modell, egyensúly) olyan kifejezése a bérrel kapcsolatos tényezőknek, amelyben megfér mindenféle elosztási elmélet a tevékenység személyi tényezőjére vonatkozóan. Akik tehát előszeretettel hangsúlyozzák, hogy tudományos bérpolitikát (jövedelempolitikát) a piaci viszonyok elemzésével lehet megalapozni, azok figyelmen kívül hagyják, hogy már a piacrendszerű tőkés gazdaságra vonatkozóan is kritika érte az elméletet, mely szerint a jövedelem-elosztást, annak elméletét a piaci folyamatok elméletének egyik részleteként kell tekinteni, mert ez a „bizonyítandóval való bizonyítást” jelent.³² Ahhoz, hogy ki-mutassuk, miféle összefüggés dominál, a jövedelemelosztásnak új mozgását, annak új létformáit kell megvilágítani. Ez azonban a termelőeszközök köztulajdonának viszo-

³¹ Lukács Gy.: Lét és tudat. Kritika, 1976/8. sz. 23. o.

³² Maurice Dobb: Az érték és a jövedelemmegosztás elméletei. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 50. o.

nyai között megköveteli, hogy túllépjünk az árugazdaság mikroösszefüggésein, ahol a magán, illetőleg a lokális érdekek ütköznek mindenekelőtt.

A kérdés lényege tehát, hogy miféle társadalomontológiai tények azok, melyek a munka szerinti elosztást mintegy igazolják, s egyúttal a választ is megadják arra nézve, hogy a piaci értékítéletben a munkaerő értéktörvénye vagy a munka szerinti elosztás törvénye az irányadó, a szabályozó. A magam részéről ezeket a tényeket a *munka szerinti elosztás társadalmi érvényessége kritériumaként* értelmezem.

IV. A munka szerinti elosztás társadalmi érvényességének kritériumai

Tudjuk, a jelenség-objektumok, melyek a munka szerinti elosztás érvényességi körébe tartoznak, a munka és a jövedelem. Ezek azonban nemcsak a szocialista (áru) gazdaság jellemzői. Ezenkívül valamiféle kapcsolat a munka és a jövedelem között szintén nemcsak a szocializmusnak sajátja. Tagadható-e, hogy makro, mezo és mikro szinten a kifejtett munka és a képződő jövedelem között szoros kapcsolat van? Nem. Ennek a kapcsolatnak az objektív szükségszerűsége az értéktörvény esetén kifejezésre is jut. Nem véletlen, hogy az értéktörvény és a munka szerinti elosztás analógiájára Marx is utalt. Vagy tagadható-e, hogy a tőkés gazdaságban a bérmunkások osztályán belül az egyén szintjén (nem rétegek, osztályok között) kapcsolat van a végzett munka és a munkabér között? Nem. Mégis a munka szerinti elosztás törvényét általánosan elfogadottan a szocializmus legspecifikusabb érvényű törvényének tekintjük. Ehhez azonban az ezt igazoló tényekre van nélkülözhetetlenül szüksége az elméletnek.

A magam részéről a munka szerinti elosztás egyik, elsőnek tekinthető kritériumának veszem a szocialista jövedelemelosztásnak azt a jellegzetességét, melyet e tanulmány első fejezetében fejtettem ki. Nevezetesen az *intézményi rendszereinknek azokkal az intenciók, melyek egyértelműen és határozottan a munka szerinti elosztás tudatos érvényesítésére vonatkoznak, s melyek ezért nem olyan tételezések, melyek csupán tudatba emelést jelentenek, hanem, melyek a tételzés aktusával valóságos folyamatot is indítanak el.* A tőkés jövedelemelosztás ilyen, az intézményesítés szintjén létező tételzéseket a munka szerinti elosztásra vonatkozóan a termelőeszközök tőkés tulajdona folytán természetszerűleg nem tartalmazhatnak.

A munka szerinti elosztás *második kritériumának a szocialista jövedelemelosztás azon sajátosságát tekintem, mely annak szerkezeti módosultságában jut kifejezésre.* A jelentősebb jövedelmi szerkezetek: a jövedelemfajták, nemek és nagyságkategóriák szerinti csoportosítása. A legáltalánosabb tartalmi vonás, hogy a *munkajövedelmek dominálnak a jövedelemelosztási aspektustól leglényegesebb dimenziókban: minden jövedelem nagyság kategóriákban, társadalmi rétegenként és szektoronként, valamint családnagyság szerint is.* A tőkés jövedelemelosztással szemben ezen sajátosság verifikálható a tőkés és szocialista jövedelemelosztási statisztikák felhasználásával.

A munka szerinti elosztás *harmadik kritériuma a szocialista jövedelemelosztást azon sajátosságában jut kifejezésre, hogy — miután a munkajövedelmek dominálnak a jövedelemelosztási szempontból legfontosabb dimenziókban — egyfelől a nem egyenletes jövedelemelosztás a munkajövedelmekre vezethető vissza alapvetően, mely mögött a munkák nem egyenletes elosztása húzódik meg, másfelől a jövedelemelosztás egyenletesebbé válása a tőkés jövedelemelosztással szemben, amennyiben a különböző jövedelemfajták egymáshoz való aránya a különböző jövedelmi osztályokban eléggé egységes.* A munka megoszlása ugyan szükségszerűen egyenlőtlen a szocializmusban, de egyen-

letesebb, mint a tőke megoszlás a kapitalizmusban. A tőkés jövedelemeloszlás tehát egyenlőtlenebb és spontán, mert a tőkejövedelem, a vállalkozói haszon a konkurrencia, a piac függvénye, míg a szocialista jövedelemelosztás egyenletesebb és tervszerűvé tehető.

A negyedik kritérium abban jelentkezik, hogy — miután a munka alapvető egyenlőtlenségi tényező lett — *a keresők jövedelemelosztásának alapvető tényezője az országos munkaközi szerkezet mint objektív alap*, melyet azonban értékelnek, s itt már a szubjektív tényezők hatásával is számolni kell. Az országos munkaközi szerkezet szerepéről tanúskodnak a különböző tarifális rendszerek, a nálunk jelenleg érvényben levő Országos Szakmai Bértáblázat is. Emellett azonban ki kell emelnünk azokat a mozzanatokot, melyek a keresők körében a munkajövedelmeket egyénileg is meghatározzák: *a) a munka extenzitása, azaz időbeni kiterjedése, b) a munkának a munkaerővel szembeni követelményei, melyek a munkák rangsorolásában jutnak kifejezésre, c) a munkaerő sajátosságai, melyet akkor célszerű figyelembe venni, ha a végzett munka közvetlen megítélése, mérése nehézségekbe ütközik, d) a munkaerő termelő elfogyasztásának mértéke és módja, melyet a teljesítménykövetelmények meghatározásával próbálunk mérni, f) s végül a munkaerők termelő elfogyasztásának mértéke és módja vállalati szinten, mely a nyereségtől függő bérfeljesztésben és részesezésben jut kifejezésre.*

A jövedelemelosztás sajátosságára, azaz a munka szerinti elosztásra utal ötödször az a körülmény, hogy az alapvető anyagi jellegű szükségletek mind szélesebb körű általános kielégítettségével párhuzamosan, *a végzett munka jellegében meglevő különbségek a hozzájuk kapcsolódó kulturális különbségekkel együtt a társadalmi különbségek szintje legjelentősebb forrásává válnak.*

Végül, hatodik kritériumnak említhetjük *a társadalom tagjainak összesített azon értékítéletét*, mely kifejezésre juttatja, hogy *a teljesített szolgálatok jelentőségének, nagyságának, eredményességének következtetési alapjává a jövedelem, pontosabban a munkajövedelem lett.* Tudom, hogy a társadalmi tudat nem naprakész tükörképe az anyagi, társadalmi lét teljes keresztmetszetének, de nem tartom elégségesen valószínűsíthetőnek a munka szerinti elosztást, ha a társadalom tagjainak összesített értékítéletében ez nem jutna kifejezésre. Ennek azonban természetes feltétele, hogy a társadalom tagjainak elégséges információi legyenek az elosztásról általában, a munka szerinti elosztásról, annak lényegéről pedig különösen. Tennivalók ebben a vonatkozásban is adódnak, nemcsak az érdembeli kutatás terén.

д-р Имре Отто:

СИСТЕМА КРИТЕРИЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПО ТРУДУ

(резюме)

Статья является частью более общей работы о распределении по труду. Курсив и короткое изложение таких вопросов отмечается, которые в ходе широкого развертывающих исследований является запущенной территорией. Таким образом интерпретация некоторых вопросов и недостаточны.

Работа охватывает четыре группы вопросов. В первой части он анализирует распределение по труду как принцип нашей организационной системы. Это распределение существует как цель, намерение, стремление в конституции нашего государства, в трудовом праве как норма в управлении народным хозяйством обязательная норма экономической организации, в практическом установлении зарплатов как различные тарифные системы.

В второй части распределение по труду характеризуется как комплекс проблем. Широкие проблемы распределения включают в себя четыре основных круг вопросов: а) соотношения собственности, интересов распределения, б) связь распределения и товарного производства, в) взаимное отношение распределения и существующего управления народным хозяйством, г) внутренние, содержательные вопросы распределения по труду.

В третьей части я анализировал рыночную оценку со стороны распределения по труду.

В четвертой части (налоги) суммирую критерий, которые дают вероятность общественной действительности распределения по труду.

Dr. O. Imre

THE SYSTEM OF THE CRITERION OF THE SOCIAL VALIDITY OF DISTRIBUTION ACCORDING TO WORK

(Summary)

The article can be considered as a part of a more comprehensive study on the distribution according to work. The emphasis and short discussion of such topics is taking place in the article, which in the course of the widening theoretical research can — to some extent — be considered as neglected.

This way the interpretation of some group of questions incomplete or neglected.

The study discusses four groups of questions. The first part examines the distribution according to work as the intention of our system of institutions. This distribution is given in the Constitution, as state law; in the labour law as a norm; in the economic management as a compulsory norm; and in the practice of wage formation as various systems of tariffication.

In the second part, the distribution according to work is characterized as a complex of problems. The wide ranging problems of this distribution can be included in four groups of questions; a) interrelationships of ownership, interest and distribution, b) relations between distribution and commodity production, c) the links between distribution and the prevailing economic mechanism, d) the internal, substantive issues of the distribution according to work.

In the third part the analysis of the market value judgement is taking place, looking from the aspect of distribution according to work.

In the fourth part, those criteria are summed up which make probable the social validity of distribution according to work.

DR. MAYER LÁSZLÓ:

A FEJLŐDŐ ORSZÁGOKNAK NYÚJTOTT SEGÍTSÉG NÉHÁNY ELVI KÉRDÉSE

Az utóbbi években a fejlődő országok társadalmi-gazdasági kérdései az érdeklődés homlokterébe kerültek. A tömegkommunikációs eszközök fejlődése — főleg a televízió, film, sajtó — technikai szempontból közel hozta, láthatóvá tette a szegénységet, és ilyen módon szinte megdöbbentette az emberiséget. A világgazdasági események alakulása pedig arra kényszerítette az egész emberiséget, hogy foglalkozzon az ún. fejlődő országok kérdésével. Mindenekelőtt az a nagy társadalmi-gazdasági elmaradottság, sőt az utóbbi évtizedekben bekövetkező lemaradás növekedése az, ami megrázóan tárul elénk, és sürgős cselekvést kíván. Érzékelhetővé vált ez különösen azzal, hogy közvetlen összehasonlíthatóvá vált a rendkívüli gazdaság egyes országokban és a szegénység más országokban. E társadalmi-gazdasági elmaradottságok leküzdésére tett erőfeszítései során a fejlődő országok elkerülhetetlen beleütköznek abba a kérdésbe, melyik utat válasszák, a kapitalista vagy a szocialista utat. Természetesen nem ilyen világos és felismerhető az alternatívájuk, és vannak illúziók is, harmadik utat is elképzelnek egyesek,¹ valójában azonban kimondva, kimondatlanul csak két alternatív van. Egyre több fejlődő ország ismeri fel a kapitalista út nehézségeit, járhatatlanságát, és választja a szocializmushoz vezető utat, ahogy mi nevezzük, szocialista orientációjú országgá válik. Ez az út nehéz, sok buktatóval, ellenkező irányú mozgásokkal jár. Sokszor nem eléggé értjük meg azt az egyszerű tényt, hogy *évszázadokat átugrani rendkívül* nehéz még akkor is, ha a szocialista rendszer sok szempontból segíti és kell is hogy segítse ezeket az országokat. A fejlődő világ területén is megjelent és egyre erősödik tehát a két rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus közötti verseny. Az 1970-es évek világgazdasági eseményei, a fejlett tőkés országok piacának szűkülése, a recesszió, egyes nyersanyagok és az energiahordozók árának robbanásszerű növekedése, mind abba az irányba hatottak, hogy a fejlődő világ gazdasági problémáit fokozták, illetve kiélezték, és ilyen módon is kiemelték ezek társadalmi rendszereik sebezhetőségét.

Az előzőekben felsorolt, a világban és a fejlődő világban lejátszódó események abba az irányba hatottak, hogy fokozták a világ lakosságának érdeklődését, felébresztették sokszor talán a felelősségtudat és a segítési szándékot is.

A fentebb vázolt világgazdasági helyzet és az ebből a szocialista országokra háruló feladatot helyesen tükrözi az MSZMP KB 1977. október 20-i határozata is, amely kimondja: „A fejlődő országok növekvő világgazdasági szerepéből, valamint a nem szocialista export bővítésének célkitűzéséből kiindulva ezen országokkal a kölcsönös

¹ Kenyatta — Kenya elnöke pl. a következőket írja: Mi elutasítottuk mind a nyugati kapitalizmust, mind a keleti kommunizmust. . . African Socialism and its application to Planning in Kenya. . . Nairobi 1965. 3. o.

áruforgalom növekedési üteme hosszabb távon haladja meg a külkereskedelmi forgalom-átlagát. Gazdasági együttműködésünknek a fejlődő országokkal is a kölcsönös előnyök alapján kell állnia, de egyúttal tartalmaznia kell a nekik nyújtott segítség elemeit, (aláhúzás tőlem: ML), elősegítve ezzel termelőerőik fejlesztését, gazdasági önállóságuk megteremtését.”² A határozat tehát leszögezi, hogy gazdasági kapcsolataink egyaránt kell hogy tartalmazzák mind a kölcsönös előnyök, mind pedig a segítség elemeit.

A fejlődő országok segítésének közgazdasági eszméje, illetve irodalma viszonylag új, arra az időszakra esik, miután politikai függetlenségüket kivívták, és több-kevesebb következetességgel a gazdasági függetlenség útjára lépnek. A tőkés országokban óriási propaganda folyik a fejlődő országok segítése céljából, olyannyira, hogy sokszor a közvélemény el is hiszi, hogy milyen hatalmas erőfeszítések történnek e célból. Máskor viszont látva a fejlődő országok jelenlegi problémáit, hol saját vezetőiktől, hol pedig éppen a megsegítettektől kéri számon, hogy miért nem történt jelentős előrehaladás a szegénység, az elmaradottság leküzdésében. A fejlett tőkés országok közvéleménye éppen a fenti ellentmondás hatására kezd egyre inkább közömbös lenni, és megkérdőjelezi a segítség szükségességét és eredményességét. A valóságos helyzet azonban az, hogy a fejlett tőkésország és a fejlődők gazdasági kapcsolatában a *kis mértékű és sokszor csak formális* jellegű segélyelemek mellett továbbra is a *nem egyenlően kölcsönös érdekeket* tartalmazó elemek dominálnak. Más szóval, egyik kezükkel segélyt adnak, másikkal annak többszörösét viszik ki az országból. Ezek után nem csoda, hogy jelentős gazdasági fejlődés nem következik be az országban, mert e gazdasági kapcsolatok alapján véve tőkés jellegűek maradtak.

A tőkés segélyeknek ez a hatástalansága, illetve negatív hatása tükröződik azután azokban a felfogásokban, amelyek a segélyeket általában ellenzik, „kereskedelmet és nem segélyt” (trade not aid) elvet vallják, vagy a segélyeket kifejezetten „trójai lónak” tartják; amelyen keresztül a segélyt nyújtó ország titokban behatol a segélyezett ország gazdaságába.³ A polgári közgazdaságtanban és gazdasági ideológiában folyik a vita a külföldi segélyek körül. A marxista közgazdasági irodalomban viszonylag újabb keletű — érthető okoknál fogva — fejlődő országok segélyezésének kérdése, ezért mind szakkörökben, mind a szélesebb közvélemény körében van még jó adag tisztázatlanság. Ilyen kérdések többek között a következők — és e dolgot ezekkel kíván foglalkozni: — Miért kell a fejlődő országokat segíteni? Mi a viszony a segítség és a kölcsönös érdek között? Segítség-e a segélyezett országban létesítendő (vagy meglevő) részleges vagy teljes külföldi tulajdon?

I. A fejlődő országoknak nyújtott segítség indokai

Ez a kérdés tulajdonképpen úgy is megfogalmazható, hogy miért kell a világközvélemény és az egyes országok vezetőiben tudatosítani a fejlődő országok helyzetét, hogy aztán az egyének, még inkább az egyes államok tudatos nemzetközi szintű cselekvése, nemzetközi gazdaságpolitikája segítséget jelentsen a fejlődő országok számára. A másik alternatíva az lenne, hogy külső tudatos, koordinált segítség nélkül — a világgazdaság spontán mechanizmusa biztosítaná a fejlődő országok viszonylag gyorsabb fejlődését, felzárkózását. Ha a világgazdaság kissé hosszabb távú gazdaságtörténeti fejlődését vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy voltak elmaradott or-

² MSZMP KB 1977. OKT. 20. — Kossuth, 1977. 71. o.

³ The Trojan horse; Rampart press, California 1975.

szágok (USA—JAPÁN) a századforduló előtt, amelyek minden fajta *szervezett, tudatos nemzetközi segítség* nélkül felzárkózta. Itt két megjegyzés: szükséges; akkor és ezen országok számára a spontán világgazdasági fejlődés — az erőforrások spontán átcsoportosításával — valóban kedvező lehetőséget teremtett. Ma és a jelen fejlődő országok számára azonban már ez a spontán lehetőség nem áll fenn. A másik megjegyzés: pl. USA-t a világ más országai tulajdonképpen segítették (tőkebeáramlás — szakképzett munkaerő), bár ez nem volt egy tudatos állami gazdaságpolitika.

A fejlődő országok segítségének két gyökeresen eltérő koncepciója létezik, mégpedig a polgári és a marxista. Lényeges különbség mutatkozik a segítség okát, célját, valamint módszereit, eszközeit tekintve is. A lényeges különbség azonban nem zárja ki, hogy bizonyos hasonlóságok, rész- vagy formális azonosságok létezzének a tőkés és a szocialista országok által nyújtott segítségek között. Éppen ezeket a különbségeket hanyagolják el, formális azonosságokat lényegivé nagyítanak a polgáriak (és a kínaiak), és ilyen módon igyekeznek a szocialista országok segítségét diszkreditálni. Erre a támadásra bizonyos lehetőséget ad, hogy a nemzetközi gazdasági segítség rendkívül bonyolult közgazdasági jelenség, másrészt e kérdés marxista feldolgozottságának bizonyos hiánya, illetve bizonyos leegyszerűsítettsége.

Foglaljuk össze tehát: miért objektív szükségszerűség a fejlődő országok gazdasági segítése elvi-elméleti síkon? Azért, mert a jelenlegi fejletlen országok olyan nagy mértékben le vannak maradva, hogy ezt a különbséget egy, a népeik számára elfogadható időtávon belül behozni külső segítség, a *gazdasági erőforrások* (tőke-szaktudás), állami külgazdaságpolitikában rögzített, *tervszerű átengedése nélkül* nem lehetséges. Ezen általános ok mellett — amely mintegy társadalmi rendszertől függetlenül tekint a segítség szükségességét — a kapitalizmusban a profit motívum, katonai szempontok, nyersanyagellátás és a humanitárius szempontok egyaránt szerepet játszhatnak a fejlődők segélyezése motiválásában. A szocialista országok segélynyújtási motiválásában profitmotívum nem játszik szerepet, szerepet játszik azonban a kölcsönös érdek.

II. A gazdasági segítség és a kölcsönös érdeket megtestesítő gazdasági kapcsolat viszonya

Ez egy rendkívül fontos és ugyanakkor rendkívül bonyolult kérdés. Első pillantásra a felszínes vizsgálódás azt mutatja, hogy a segély, segítség kizárja a kölcsönös érdeket, illetve a segítségnyújtó érdekeltségét. Sokan úgy fogják fel a segélyt, ha abban kimutatható segítségnyújtó anyagi érdekeltsége, akkor a szükségképp, minden körülmények között, önző érdek motivált, és mint ilyen, nem segély többé.

Milyen nemzetközi gazdasági ügyletet, kapcsolatot lehet segélynek; segítségnek tekinteni? Első megközelítésben nyilvánvaló, hogy az olyan nemzetközi gazdasági kapcsolat a segély, segítség, amely a világgazdaságban általánosan elfogadott feltételeknél kedvezőbb feltétellel nyújt (hitelt pl.) valamilyen gazdasági kapcsolatot a másik országnak. Ezek a kedvezőbb feltételek mellett megvalósuló gazdasági kapcsolatok (pl. ingyen ajándék stb.) azonban nem meritik ki a segély, a segítség fogalmát. A normális nemzetközi gazdasági kapcsolatok is (normálisan a világpiaci átlag feltételek mellett lebonylódót kell érteni) bizonyos körülmények között tartalmazhatnak segélyelemet, illetve segítséget. Nézzük ezeket a problémákat kissé közelebbről. Tehát tulajdonképpen két fő csoportját, esetleg formáját lehetne megkülönböztetni a segélyeknek.

a) Tiszta segélyek

Az elnevezés eléggé tökéletlen, de azt akarja jelezni, hogy ezek olyan gazdasági kapcsolatok, amikor közvetlenül, a felszínen is látható módon segélyről, segítségről van szó. Ingyenes ajándékok, segélyek, visszatérítés nélküli adományok pl. éhínségek, járványok, szóval valamilyen rendkívüli természeti katasztrófa esetén. Ezek a legvilágosabb módjai a segélyeknek. Itt az egyik ország egyoldalúan áldozatot hoz egy mások ország javára.

b) Segítség elemeket tartalmazó „normális” gazdasági kapcsolatok. A tiszta segélyekkel szemben léteznek olyan gazdasági kapcsolatok — tulajdonképpen mindenfajta nemzetközi gazdasági kapcsolat lehet ilyen —, amelyek segítségelemeket tartalmazhatnak. Bizonyos körülmények között a külkereskedelem (export-import), tőkemozgás (kölsön és működő tőke), szakismeretek áramlása stb. — egyaránt tartalmazhatnak segítségelemeket. Mi lehet az ismérve annak, hogy egy egyébként normális (világpiaci átlagnak megfelelő) nemzetközi gazdasági ügylet egyben segítség is? A legkézenfekvőbb az a válasz — abban a mértékben tartalmaznak ezek az ügyletek segítségelemeket, amilyen mértékben kedvezőbbek, mint a szokásos nemzetközi ügyletek. Ez kétségkívül igaz. Például egy nemzetközi kölcsön, segítségelemet tartalmazhat, ha a kölcsönfeltételek (kamatvisszafizetési egyéb feltételek) a világtáznál kedvezőbbek. A valóság azonban ennél bonyolultabb. A fenti példánál maradva, egy nemzetközi kölcsön tartalmazhat segély, segítségelemeket, illetve jelenthet segítséget még akkor is, ha történetesen a hitel formális felvételei a világtáznak megfelelnek. Vagy megfordítva: egy, a formális hitelfelvétel szempontjából kedvezőnek látszó, ennél fogva segítségelemeket tartalmazó hitel, a kétségkívül meglévő segítségelemek mellett, ezek ellentétét is tartalmazhatja. Egy ilyen fontos — talán a legfontosabb — ismérv, hogy az adott kölcsön milyen szerepet, helyet tölt be a kapó ország gazdaságában.

A konkrét nemzetközi gazdasági ügylet tartalma, a fogadó ország belső gazdaságában betöltött szerepe dönti el a segítségelem létét, illetve mértékét, és nem kizárólag vagy elsősorban szembeötlő, formális feltételek.

Szemléltessük a fentiekben elmondottakat néhány példán. Vegyünk egy olyan egyszerű és leggyakrabban nemzetközi gazdasági ügyletet, mint a külkereskedelem, illetve ennek alkotórészét, az export, illetve importot. A normális feltételek mellett (világpiaci ár) lebonyolódó export is lehet segítség pl. az exportáló ország számára. Kissé másképp fogalmazva, az importáló ország nyújthat segítséget az exportáló országnak még akkor is, ha bizonyos körülmények között tőle vásárol. Néhány példa: a rendkívül nagy termés vagy egy ország ellen alkalmazott blokád olyan helyzetet teremthet, hogy az exportőr számára segítséget jelent a tőle való importálás még akkor is, ha az egyébként azonos vagy esetleg kissé rosszabb a világpiaci értékesítési feltételeknél. A fejlődő országok ellen kilátásba helyezett vagy sokszor megvalósuló USA és egyéb tőkés országok blokádja ellen a szocialista országokkal való kereskedelem lehetőségének alternatívája és jó néhány alkalommal a ténylegesen megvalósuló kereskedelem jelentős segítség a fejlődő országok számára. A külkereskedelem mint a felszínen egy semleges nemzetközi gazdasági kapcsolati forma, az embargó, a kereskedelmi blokád alkalmazásán keresztül a gazdasági háború eszköze is lehet. A gazdasági blokád miatt szenvedő országgal való kereskedelem pedig ellenkezőleg, a blokád leküzdésének eszköze, tehát segítség.

A külkereskedelem és segítség összefüggésének van egy másik vetülete is. A fejlődő országok ellen kilátásba helyezett vagy megvalósított blokád kivédése mellett

a kereskedelem szerkezetének kérdése is felvetődik. A gyarmatok kirablásának egyik jelentős eszköze az volt, hogy a fejlett tőkés (anya) országok nyersanyagot — mezőgazdasági termékeket vettek tőlük, és ipari készterméket adtak el nekik. Ebben az összefüggésben a fejlődő országok számára segítséget azon exportstruktúra kialakításának elősegítése jelent, amely megváltoztathatja a régit. A polgári (és a kínai) vádak a szocialista országok — fejlődőkkel való kereskedelmi struktúráját illetően azok, hogy a szocialista országok ugyanolyan struktúrában kereskednek, mint a tőkésék. Statikusan és formálisan szemlélve ez így is van. A fejlődő országok jelenleg mi mással tudnának fizetni, mint amijük van — nyersanyag, mezőgazdasági termék. Ahol ők kitorhetnek e bűvös körből, az importjuk összetétele, ipari fogyasztási cikkekre, illetve beruházási javakra való megoszlása. A szocialista országok tehát igenis segítséget nyújtanak azzal, hogy ipari berendezéseket, gépeket szállítanak, és ilyen módon is elősegítik az iparosítást. A fejlett tőkés országok nem ezt tették, illetve teszik. Természetesen a szocialista országok export-import struktúráját kialakításában döntően azzal valósítanak meg segítséget a fejlődő országok felé; ha fokozatosan azokból egyre több ipari-feldolgozott terméket importálnak. De ez kissé távolabbi kérdés, és csak fokozatosan megvalósítható.

Az a demagóg állítás, hogy a szocialista országok fejlődő országokból történő nyersanyag- és energiainportja ugyanolyan, mint a kizsákmányoló országoké — hazug. A kritikusok milyen alternatívát állítanak, talán azt, hogy a fejlődők ne exportáljanak semmit? (Egyelőre iparcikket csak kis mértékben tudnak szállítani.) Ebben az esetben ipari berendezés importjuk is jelentősen csökkenné. Nem látják a dialektikus összefüggést, mégpedig azt, hogy a fejlődők elavult, számukra kevésbé előnyös importstruktúrája — az importstruktúra változásán keresztül — teremti meg önmaga megszüntetésének feltételeit.

A szocialista országok közismerten energia- és nyersanyag-szegények, ugyanakkor iparilag viszonylag fejlettebbek, és ez megteremti a szocialista országok oldaláról az érdekltséget is a fejlődő országokkal való kereskedelemben. A fenti összefüggéseket átgondolva tehát látjuk, hogy egyfelől *kölcsönös érdek* van, tehát mindkét fél érdekelt a nyersanyag-eladásban, illetve -vételen, másfelől viszont a fejlettebb ország *segítség-elemet* is visz ebbe a kapcsolatba, amennyiben a fejlődő országnak ipari berendezéseket szállít, illetve fokozódó mértékben feldolgozott ipari termékeket is váról tőle.

Mint leszögeztük, a segély, illetve segítség legfontosabb jellemzője — felszíni, formális ismérvek mellett —, hogy egy nemzetközi gazdasági kapcsolat hogyan segíti elő a fejlődő ország legalapvetőbb célját, a *gazdasági függetlenség* kivívását. Azok a gazdasági kapcsolatok, amelyek ezt elősegítik (főleg az önálló ipar megteremtését), ezek *bizonyos mértékig függetlenül* a segítség felszíni, formális jellemzőitől (hogy a világlágtól kedvezőbben adják), objektíve segítséget nyújtanak. Ha ezt a mércét alkalmazzuk, akkor sokszor kiderülhet, hogy bizonyos segélyek, amelyeket a fejlett tőkés országok nyújtanak — talán nagyon *látványosak*; formális kellékei meg is felelnek a segély fogalmának —, azonban tartalmában ennek ellentmondó feltétele is van.

Ezt is szemléltessük talán egy példán. Az USA pl. ingyen búzát szállít Indiának. Ez a legnyilvánvalóbb módon segély, segítség az éhező indiai lakosság számára. Most éltekintve attól, hogy ez a búzasegély politikai zsarolás eszköze lehet, továbbá, hogy az amerikai búzafelesleg lecsapolása. Eltekintve tehát attól, hogy e segélynyújtás *közvetlen motivációi* milyenek, ez a búzában nyújtott segély nem India gazdasági függetlenségének megerősítését, élelmiszer-önellátása megerősítését segíti elő, hanem ellenkezőleg azt, hogy évről évre USA-hoz forduljon élelmiszerért. Ezzel szemben a mi kritériumunk alapján az igazi segélyt az jelentené, ha a mezőgazdasági termelés

fellendítését szolgáló eszközök gyártását segítené elő. Még az is könnyen elképzelhető, hogy egy 100 mill. dolláros ingyen búza szállításával szemben egy 100 mill. dollár értékű, műtrágyagyár építésére nyújtott kölcsön (tehát nem ajándék) nagyobb segítséget jelent. Pedig az utóbbi esetben kimutatható, hogy érdekeltség, sőt profit motíválta érdekeltség van a műtrágyagyár-berendezést szállító USA-cég hitelszállítása mögött míg az ingyen búzaajándék mögött ilyen nincs. A fentiekből következik, hogy tőkés profit motíválta cselekvés is tartalmazhat *objektíve* segítő elemet, ha az egybeesik a fejlődő ország gazdasági függetlenségét célzó törekvéseivel. Ez utóbbi esetben, tehát egy kölcsönös érdeket tartalmazó ügylet egyben segítséget is jelent.

Az USA búzaszegélyével kapcsolatban azonban egy megjegyzés kívánkozik. Kétségtelen, hogy a *jelenleg* éhező lakosságon csak azonnali étellel lehet segíteni, és ilyen értelemben van létjogosultsága az ilyenfajta segítségnek is. Azonban az, hogy az USA vagy más fejlett tőkés ország kizárólag vagy elsősorban ilyen segélyeket ad, amelyek csak a pillanatnyi helyzeten segítenek, de a hasonló helyzetek jövőbeli keletkezésének lehetőségét nem csökkentik, ez azt mutatja, hogy nem igazi, nem jelentős segítség.

III. Segítség és a külföldi tulajdon (résztulajdon) viszonya

Izgalmas kérdés az, hogy a fejlődő országokban eszközölt, illetve ott működő, részben vagy egészben külföldi tulajdonú vállalatok milyen szerepet töltenek be a segítségben? A külföldi tulajdon minden körülmények között segítség-e vagy kizsákmányolás, és így nem segít, hanem visszatartja a fejlődést? Vajon helyes-e a szocialista országok vállalatainak is részesedni valamelyik fejlődő ország vállalatában, segítség-e ez vagy külföldi kizsákmányolás? Ilyen és ehhez hasonló kérdések vetődnek fel, és ezek még nem egészen kielégítően vannak megválaszolva, tehát különösen indokolt a válaszkeresés. Annál is fontosabb a helyes válasz a fenti kérdésekre, mert fokozódik a termelés internacionalizálódása.

A termelés internacionalizálódásának objektív folyamatát használhatják fel a tőkés országok, hogy így behatolhassanak, illetve bent maradhassanak a fejlődő országokban. E kérdésnek különös érdekességet kölcsönöz az a tény, hogy a fejlődő országok *politikai függetlenségük* kivívásának időszakában sok esetben radikálisan jártak el (elvben legalábbis) a külföldi tőkével. Az utóbbi években azonban ez változóban van, engedékenyebb kezd lenni a megközelítésük. A kritikus kérdés az, hogy a külföldi tőkés magántulajdonban levő vállalatok (multinacionális vállalatok stb.) amelyek kétségkívül a döntő csatornái voltak, és maradtak az elmaradott országok gazdagsága kiszivattyúzásának, vajon a megváltozott helyzetben (politikai függetlenség idején) lehetnek-e ezen országok gazdaságfejlesztésének segítői? A gazdaságtörténeti tapasztalatok azt bizonyítják, hogy bizonyos körülmények között e külföldi tulajdonosi érdekeltség betöltheti segítő szerepét. Csatornája lehet az anyagi és szellemi erőforrások átcsoportosításának, *kölcsönös érdekek és segítség* elemeit egyaránt tartalmazhatja. Tapasztalati tény ugyanis az, hogy a közel azonos fejlettségű tőkés országok egymás közötti kapcsolatában jelentkező külföldi tulajdon fontos szerepet játszott és játszik a fejlődésben. Mi ennek a döntő oka? A tőkés országok gazdaságában és a világ gazdaságban határozott törvényszerű fejlődés figyelhető meg a tulajdonviszonyokban. A viszonylag egyszerű eszközökön és gépeken alapuló kis méretű *egyéni tőkés magántulajdon* felváltja a fejlett gépeken alapuló részvénytársasági, tehát *kollektív tőkés magántulajdon*-forma. A termelő erők további fejlődése megköve-

teli az *össztőkés szinten kialakuló kollektív tőkés magántulajdon* (államkapitalizmus) ki-fejlődését. E közös tulajdon fejlődése azonban nem áll meg a nemzeti határoknál, ha-nem a termelés internacionalizálódásával, nemzeti határokon átnyúló vállalatok, azaz nemzetközi tulajdonviszonyok is létrejönnek.

A tőkés nemzetközi tulajdon kialakulása és fejlődése tehát nem véletlen jelen-ség, hanem szerves folytatása a termelés „kollektivizálásának”. A tőkés nemzetközi tulajdon kialakulása és szerepe egyrészt a fejlett tőkés országok, másrészt a fejlett és fejlődő országokat átszövő, egymástól élesen elválasztható vonatkozásokban vizsgálható. Mindkét vonatkozásban a tőkés nemzetközi tulajdon a fogadó országok szem-pontjából idegen (esetleg csak részben idegen) tulajdont, következésképp *külső ki-zsákmányolást jelent*. A helyzet dialektikus ellentmondása abban áll, hogy míg a fejlett tőkés országok közötti nemzetközi tőkés tulajdon — tehát külső kizsákmányolás — nem zárja ki, sőt elősegíti a gyors gazdasági fejlődés, a termelőerők fejlődését. A tőkés nemzetközi tulajdon fejlett és fejlődő országok között éppen ellenkezőleg — mint ahogy a történelem bebizonyította — visszafogja, gátolja, torzá teszi azt, sőt relatív lemaradást eredményez. Ebből a két teljesen ellentétes eredményből joggal lehet következtetni, hogy nem önmagában a tőkés nemzetközi tulajdon vagy az ehhez kapcsolódó kizsákmányolás a felelős az elmaradott országok helyzetéért. Vagy más-képpen megfogalmazva a kérdést, még a tőkés formájú nemzetközi tulajdon is bizo-nyos feltételek között, a befogadó ország szempontjából segítséget jelenthet. Még inkább joggal feltételezhető, hogy a tőkés feltételektől megtisztított, szocialista jellegű nemzetközi tulajdonnak van létjogosultsága, és jelentős segítséget jelenthet a fejlődő ország számára.

A tőkés nemzetközi tulajdon e két különböző viszonylatban jelentkező, teljesen eltérő eredménye azzal függ össze, hogy a fogadó országban *milyen területen* létezik a külső tulajdon (résztulajdon), milyen a gazdaság egészében vett szerkezete. A fejlett tőkés országokban a nemzetközi tulajdon döntően a gazdasági növekedés dinamikus ágaiban helyezkedik el, szervesen illeszkedik abba. Ezzel ellentétben a fejlődő orszá-gokban csaknem kizárólag a kitermelőiparban, illetve mezőgazdaságban, legújabbban esetleg egyes könnyűipari ágazatokban. Mindezek azonban nem iparágak, illetve di-namikusan fejlődő, „húzó” iparágak. A befogadó ország szempontjából nem mindegy, hogy a külföldi tulajdon hol helyezkedik el. A külföldi tulajdont realizáló értéktöbblet kiszívása az elmaradott országból — mint láttuk — csak akkor eredményez gazdasági elmaradottságot, felelős a nyomorért, ha emellett egy másik fajta érték (potenciális érték) kiszivattyúzása is történik.

A nem iparosodott, nyersanyagtermelő agrárországot úgy is kizsákmányolják — és ez a döntő —, hogy nyersanyagaikat feldolgozatlan állapotban viszik ki tőlük, s ezzel a nyersanyagérték és a késztermék értéke közötti különbség mint hozzáadott érték (added value) számukra elvész, azaz fejlett országban keletkezik. A kétfajta kizsákmányolás nagyságrendjének különbségét úgy lehetne szemléltetni, ha egy konkrét terméket veszünk. Az adott ország többek között külföldi tőkés tulajdonban levő ültetvényeken gyapotot termel. A benschülött munkásokkal termelt értéktöbblet (a gyapot termelési értékének 20%-a körül lehet) kiviszi az adott országból. Énnél sokkal nagyobb veszteség a gyapotot exportáló ország számára, hogy a gyapot 2 kg-ból előállított szövet értéke kb. 20—30-szor nagyobb, és ez sokszor így kerül vissza az országba. Ez a potenciális hozzáadott érték, amit ha a fejlődő gyapottermelő országban adnának hozzá a nyersgyapot értékéhez, ez idézne elő jelentős gazdasági növekedést.

Tekintsük át tehát, mi jellemezte és jellemzi a fejlődő országokban levő idegen

tőke tevékenységét, mi az, ami specifikus vonása, amelynek a korlátozásával, esetleg megszüntetésével ez a külföldi tőke *segítség*-funkciót is betöltene. A következő főbb jellegzetességek vannak: döntő jellegzetesség, hogy főleg kitermelő ágakban, illetve mezőgazdaságban van szinte kizárólag a külföldi tulajdon. A fejlődő országbeli külföldi tulajdon nem ennek az országnak szerves része, hanem az „anyaország” gazdaságához kapcsolódik, azt szolgálja. A külföldi tulajdonosi érdekeltség időben korlátlan, nem biztosít az üzem minél gyorsabban megvalósuló szakemberképzést. Abban a mértékben azonban, ahogy a jelen világgazdasági helyzetet (recesszió, cserearányromlás)³ a fejlődőknek sikerül kihasználni és a fenti feltételeken bizonyos mértékben módosítani, olyan mértékben ezek segítségeket is tartalmazhatnak. Ha tehát sikerül a fejlődőknek kiharcolniuk, hogy a fejlett országok tőkéje ne csak, vagy ne elsősorban gyapotkitermelésre, hanem annak feldolgozására is létesítsen vállalkozást, esetleg könnyűipari, illetve élelmiszeripari gépek gyártására is. Akkor az ilyen célra bejövő külföldi tőke, még ha egyébként a világgazdasági átlagos feltételekhez igazodik is — objektíve segítséget jelent a fejlődő országoknak.

A marxista közgazdászok és politikusok körében sokáig — részben még ma is — erősen vitatott a külföldi tőkeérdekeltség helyessége, erkölcsössége. Nem tudták elképzelni, hogy egy szocialista vállalat rész tulajdonosi érdekeltséggel rendelkezhet egy-egy fejlődő országban. Ezt nemzetközi kizsákmányolásnak tekintik. A polgáriak és a kínaiak természetesen azonnal előjönnek ezzel a váddal. Ez megint csak hamis, látszatosságokat emel ki a két gyökeresen eltérő tőkés és szocialista tulajdonosi érdekeltségek között. Előfordul az, hogy gyakran maguk a fejlődő országok kérik, hogy a külföldi beruházó tartson meg bizonyos tulajdonosi (rész tulajdonosi) érdekeltséget.

Mi jellemzi, illetve kell hogy jellemezze egy esetleges szocialista vállalati közös tulajdont? Mindenekelőtt az, hogy a gyors gazdasági növekedést szolgáló kulcsiparágakban is közös vállalkozást létesít, nem „örök” időre, hanem a fogadó fél kívánságára hosszabb-rövidebb ideig. A döntő, amiért a fejlődő országok sokszor kifejezetten kérik a részvételt, az az, hogy ilyen módon a résztulajdonos érdekelt a vállalat jó működésében (nemcsak kulcsra készen átadja azt), vezetők és szakemberek kiképzésében, kutatás és a technika továbbfejlesztésében.

Kizsákmányoló-e egy szocialista vállalati részérdekeltség valamely fejlődő ország vállalatában?

Nem, itt nem lehet szó kizsákmányolásról a következő okoknál fogva. Mindenekelőtt azt kell látni, hogy a közös vállalatban keletkezett új érték, illetve annak része, a terméktöbblet az, amelyen osztozódik a két nemzet. Ha ez az osztozkodás arányban van a hozzájárulással, amennyivel az egyik vagy a másik fél a beruházáshoz, a vállalat vezetéséhez, kockázatvállaláshoz hozzájárul, akkor ez nem ellenszolgáltatás nélküli jövedelem (ami a kizsákmányolás lényeges kritériuma). További fontos szempont, hogy a tőkés kizsákmányolás tőkés viszonyok létét, megerősítését és újratermelését jelenti. Egy szocialista vállalati résztulajdon nem tőkés viszony, nem tőkés viszonyt visz be a fejlődő ország gazdaságába, sőt ellenkezőleg, a gazdasági függetlenség megerősítésén keresztül hosszabb vagy rövidebb távon a szocialista orientációjú fejlődést segíti elő.

Összefoglalva tehát: A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a *segély* elég bonyolult fogalom. A segélyek formális jellemzőin túlmenően azt kell vizsgálni, hogy

³ A tőkeútárlást a fejlett országokban, a fejlődők felé ösztönzi a tőke kivétel, valamint a hagyományos könnyűipari ágak válsága viszonylag kedvezőbb lehet a fejlődő országok iparosítási törekvései számára.

egy segély valóban elősegíti-e egy ország gazdasági fejlődését. A segélyek és a kölcsönös érdekeket tartalmazó gazdasági kapcsolatok nem feltétlenül zárják ki egymást.

A kifejezetten, formálisan is a segélyek, az ingyenes adományok mellett a segítségek nagyobbik része kölcsönös érdekekkel együtt kell hogy megvalósuljon. Egy-egy nemzetközi gazdasági ügylet tartalmazhat segítség- és kölcsönös érdekelemeket egyaránt. Még a külföldi tőkebefektetés is — ha az a belső, dinamikus gazdaság fejlődést szolgálja — tartalmazhat segítség elemeket.

д-р Ласло Маер:

НЕКОТОРЫЕ ПРИНЦИПИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОМОЩИ, ОКАЗАННЫХ РАЗВЫВАЮЩИМСЯ СТРАНАМ

(резюме)

Статья подчеркивает необходимость помощи, оказанных развивающимся странам. Он делает вывод, что страны на низком уровне развития не могут победить их отставания без перегруппировки, организованной на государственном и международном уровне материальных ресурсов, получаемые от развитых стран.

Другой важный вопрос теоретического характера, какое отношение существует между интересами иностранных пособий и странах, оказанных помощь. Содержит ли пособие или помощь взаимный интерес? (Со стороны двух лиц). Статья подчеркивает, что кроме пособий и нормальные экономические связи (внешняя торговля) включает ли в себя элементы пособий и несколько элементов взаимных интересов. Кроме формальных требований пособий более важно как помогает ли стране бороться за экономическую независимость.

В конце анализирует отношение пособий иностранных интересов капитала. Напротив буржуазных позиций, которые считают, что всякие иностранные капиталовложения и пособия, автор не согласен. Иностранное предприятие помогает, если оно работает в такой отрасли, которая способствует экономическому развитию на самом высоком уровне данной страны, даже через повышение квалификации кадровоформирует предпосылку превратить в национальную собственность.

Dr. L. Mayer

SOME THEORETICAL QUESTION OF THE AID TO THE DEVELOPING COUNTRIES

(Summary)

The article emphasises the need for aid to the developing countries. The contention is made that the backwardness of the developing countries can not be overcome without the organised re-channelling of resources (material and intellectual) from the developed world.

Another important theoretical issue; what is the relationship between foreign aid and interest of the aid donor? Can the aid contain mutual interest?

The article points out that apart from the clear cut forms of aid (gifts) the normal international economic relations can contain both aid as well as mutual interest elements.

Beside the formal features of aid, the criterion of aid should be; how it helps the country to achieve economic independence.

The article — finally — raises the problem of the relation between aid and foreign capital (foreign ownership) (In contrast to those western concepts that all sorts of foreign investment should be considered as aid — the author holds the view that this is not true. A foreign investment, wholly or partially foreign owned enterprise, can fulfill aid function only if it is in that branch of the national economy (organically integrated in the national economy) which best serves the interest of the host country, helps to train manpower, and do everything to hand it over to the developing nation as soon as possible.

DR. ANTONI MARSZALEK

A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK KÖZÖTTI INTEGRÁCIÓ MINT A KGST-ORSZÁGOK SOKOLDALÚ GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ-KIFEJLESZTÉSÉNEK EGYIK FORMÁJA

I. A probléma jelentősége

Az integrációs folyamatok mind a kapitalista országokban, mind a szocialista országokban a sokoldalú gazdasági kapcsolatok elmélyítéséhez és szélesítéséhez vezetnek. Az államok gazdasági ténykedése multilaterális iránya a közös gazdasági kapcsolatokban, a nemzetközi gazdasági szervezetek létrehozásában találja meg kifejezését, főleg integrációs, valamint közgazdasági területen az általános gazdasági együttműködés koordinációjában.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a kétoldalú kapcsolatokat a szervezeti szempontból a sokoldalú kapcsolatok felé haladó folyamatnak kell tekinteni, ami objektív fejlődési tendenciát fejez ki.

De az integráció nem minden láncszeme kötődhet egyszerre az összes tagország részvételhez. Ez azt jelenti, hogy az integrációs folyamat lépcsőzetesen realizálódik, ennek az integrációnak bizonyos részei szűkebb karakterrel kell hogy rendelkezzenek, emellett mindig van bizonyos társadalmi gazdasági tevékenységi szféra, amelyben kizárólag az államok illetékesek.

A KGST gazdasági integrációban egyszerre három, egyidőben fellépő időszakot lehet elkülöníteni;

- a) az első a legszélesebb, az összes tagországot magában foglalja;
- b) a második szűkebb, amely nem foglalja magában az összes tagországot, de kettőnél többet;
- c) a harmadik csak a kétoldalú kapcsolatokat érinti.

El lehet természetesen képzelni olyan integrációt, ami a legszélesebb keretet öleli át.

A gyakorlatban a KGST-országok integrációja nem törvényszerűen csak a sokoldalú kapcsolatokon keresztül létezik, mint egyetlen lehetséges megoldás. Lehetőséget kapnak a legszélesebb területeken: a KGST-tagországok tagságában, szervezeteiben, MBVG-ben, MBI-ben, valamint más szervezetekben is, amelyek az összes KGST-tagországot magukba foglalják, valamint az együttműködési alapszabályok elfogadásában és a tagállamok integrációjában.

Más KGST nemzetközi szervezetek viszont úgy, mint szakok, valamint egyesületek, vállalatok, tudományos kutató intézetek, nem foglalják magukba az összes KGST-tagországot. Nem minden tagállam vesz részt minden nemzetközi gazdasági vállalkozásban, amely a KGST szervezésében folyik. Többek között ez érinti az energetikai nyersanyagok egyes területeit, kohók építését és más ipari létesítmények létrehozását. Létrejönnek beruházások és vállalatok, amelyek csupán két államot érintenek, pl. „Barátság” fonoda Zawiercieban, mai lengyel — NDK közös állami vállalat.

Olyan integráció, amiben egyidőben és azonos fokon minden tagállam részt vesz minden integrációs vállalkozásban, gyakorlatilag lehetetlen. Minden tagállam egyidőben történő bevonásának lehetetlensége minden integrációs vállalkozásban mindenkéltől onnan ered, hogy nem minden állam azonos fokon érdekelt különböző vállalkozásokban.

Különböző érdekeltségi fok egyenlőtlen gazdasági lehetőségeket eredményezhet, ami az ország gazdasági színvonalából és potenciájából adódhat, melynek következtében a vállalkozások jövedelmezősége szénvédhet károkat. Különböző érdekeltségi fok, a különböző időben történő vállalkozások eredménye lehet, valamint a tagországok számára sokoldalú praktikus hasznosíthatóság.

Olyan vállalkozások is felvethetők, mint pl. energetikai nyersanyagok területe, kohászat, tudományos kutatások némely területe, amelyben minden tagország érdekelt, de ugyanakkor felvehető olyanok, melyek sajátos területtel csak egyes országokat ölelnek át. Az első vagy csak a második vállalkozási csoporthoz történő csatlakozás azonos fokon helytelen lenne. Így tehát mind a széles területű vállalkozások, mind a viszonylag szűk területűek kölcsönösen hasznosak, és egyenlő arányban nélkülözhetetlenek az integrációs feladatok realizálásában¹.

Amennyiben elfogadható, hogy a legszűkebb nemzetközi integráció elemi területet a kétoldalú kapcsolatok határozzák meg, akkor a szomszédok közötti integrációt az egymással határos országokét úgy lehet tekinteni, mint az egyetlen, legfontosabb formát az egész csoportosításban. Így pl., ha az integrációt a kétoldalú kapcsolatok szemszögéből szemléljük az egymással határos országokban (egyszerűsítésnek fogadjuk el, hogy közvetlen kapcsolatok nem jönnek létre az egymással nem határos országok között), ha ilyen kapcsolatok létrejönnek

között ² A	B, C
között B	A, C, D
között C	A, B, D, E
között D	B, C, E, F, H
között E	C, D, F, G
között F	D, E, G
között G	F
között H	D,

akkor azok átölelik a láncszorosító kapcsolódásának elvén az egyes határos országok között minden tagországot, és ez az integráció egységét jelenti.

Erre a formára történő korlátozás és ennek a területnek kihasználása a szocialista országok integrációjában helytelen lenne. A szomszédos integráció komoly integrációs lehetőségek kihasználását jelzi, és olyan mechanizmusok beindítását, amelyek esetleg nem fordulnak elő ezeknek a folyamatoknak a kipróbálása alkalmával az Intercentrum döntési-kezdeményező fórum keretében. A másik oldalról viszont a folyamatok lavírozásával az integrációval az optimális megoldások lehetőségének növelését a hatások nézőpontjából, vagyis az integrációs tevékenység racionalizálását jelenti. Figyelembe véve az integrációs tartalmakat, melyek a kétoldalú mechanizmusban rejlenek és a mikrogazdasági kétoldalú kapcsolatokban, meg lehet állapítani, hogy a kétoldalú viszonyok továbbra is az integrációs realizáció fontos elemei maradnak, minden vezető országnak. A probléma a megfelelő kapcsolatok és viszonyok kialakítása az integráció egészének folyamatában.

¹ Lásd J. Bielajew, L. Siemionowa: A szocialista integráció és a világ gazdaság. Varsó 1975. 222, 240—241. oldal.

² A sémában figyelembe vették a KGST államai közötti szomszédos kapcsolatokat.

II. Az együttműködés tervezési, szervezeti formái és a kétoldalú integráció

1. A közös tervezés jelentősége a kétoldalú megállapodásokban

A komplex Programban³ nagy jelentőséggel bír a közös tervezés (mint egy a sok tervezési mechanizmus közül) a KGST-országok gazdasági integrációjának létrehozásában. Ez a ténykedési mód az együttműködés új formája. Ugyan kilép a hagyományosan megalkotott nemzeti koordinációs tervek formájából, melyeket kidolgoztak a megfelelő állami szervek, hogy összeegyeztessék a jelentős pontokban a különböző partnerekkel két- vagy többoldalú módon. A nemzetközi tervezés esetében maga a realizálási folyamat is közös tevékenység, ami az érdekelt feleket összefogja.

Előre látható a KGST országok sokoldalú nemzetközi tervezésének bevezetése, csakúgy mint a kétoldalú bevezetése is. Konkrét esetekben mindez az érdekelt országoktól függ. El lehet képzelni, hogy vannak bizonyos együttműködési területek, amikben nagyobb kétoldalú érdeklődés lép fel, másokban viszont sokoldalú. Ezek tehát komplementáris formák.

A közös kétoldalú tervezés kezdeti „mérceinek” is tekinthető, ami lehetővé teszi ennek a területnek szabályos elhelyezését a sokoldalú nemzetközi tervben.

A másik oldalról viszont a kétoldalú tervben deklarált tevékenységek meghatározható dezaggregációt hozhatnak létre a kétoldalú kapcsolatokban. A szoros együttműködés és sokoldalú nemzetközi integráció, valamint kétoldalú és az alkalmasabb mechanizmusok szoros kapcsolata és a két- és többoldalú értékelés kritériuma szempontjából meg lehetett ezen a felületen figyelni bizonyos törvényszerűségeket a kétoldalú kapcsolatok alakulásában.

Fogadjunk el egy bizonyos hipotetikus helyzetet:

a) Nyolc integrációba csoportosított ország van. Ezek az országok a következő betűkkel vannak jelölve: A, B, C, D, E, F, G, H.

b) Ugyanakkor nyolc gazdasági és tudományos technikai terület van, amiben az országok hajlandók integrálódni: a, b, c, d, e, f, g, h.

Annak ellenére, hogy az összes említett terület az integráció területébe tartozik, mégis elfogadott dolog, hogy minden ország az említett nyolc területből hétben integrálódik, egy területet meghagyva saját magának, a többi területtel egyenrangúan, az integráció határára kívül. Fogadjunk el még egy feltételezést, hogy az integrációs területek (minden ország egy területet meghagy a nyolc közül) egyetlen esetben sem fedik egymást. Ilyen módon, annak ellenére, hogy a nyolc integrálódó állam nyolc területet kihagy, az integrációba nyolc új terület lép be. Azok a területek, amiket ki-mondottan az egyes országok meghagynak:

A	a b c d e f g h	— a
B	a b c d e f g h	— b
C	a b c d e f g h	— c
D	a b c d e f g h	— d
E	a b c d e f g h	— e
F	a b c d e f g h	— f
G	a b c d e f g h	— g
H	a b c d e f g h	— h

A fenti feltételezések egyenértékűek a lenti megfogalmazásokkal, ahol az integráció különböző területeken lehetséges, ez a megoldás kiindulási pontja.

³ A KGST-tagállamok együttműködésének további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a szocialista gazdasági integráció fejlődését illető komplex program. Varsó, 1971. 33—34. oldal; F. Kubiczek, L. Skibinski; BWPFG, A szocialista gazdasági integráció programja. Varsó, 1973, 44—45. oldal.

Fogadjuk el a következő jelöléseket:

k — a nemzeti gazdaságok száma (a mi esetünkben 8),

n — a gazdasági területek száma (a mi esetünkben 8):

Elfogadjuk tehát egyenlő számú nemzeti gazdaságot és gazdálkodási területet, melyek részt vesznek az integrációs folyamatban. Ebben a helyzetben $k = n$.

Íme az itt elfogadott megállapítások konzekvenciája:

1. Minden átvizsgált területben (az integráció egyenkénti megvalósítására) legalább egy gazdaság léphet be az integrációba.

2. Minden területpárnál olyan helyzet lép fel, hogy az egyfajta integrációba be nem lépő gazdaság belép egy másikba.

A kétoldali integrációhoz pontosan van nekünk: $n - 2$ egyidejű integrációs terület, így tehát az ágazatok területe $n - 2$ tesz ki.

Az országok integrációs területe kettőt tesz ki.

Pl.:

A — B-vel minden területen integrálódik, kivéve a, b

B — C-vel szintén mindegyikben, b, c, kivételével

C — D-vel szintén mindegyikben, c, d kivételével

.....
stb.

A háromoldalú integrációjának megfelelően:

n — három egyidejű integrációs terület,

a terület köze egyenlő $n - 3$,

integrációs terület egyenlő 3,

Pl.:

A — B, C-vel mindegyikkel, a, b, c kivételével

B — C, D-vel mindegyikkel, b, c, d kivételével

C — D, E-vel mindegyikkel, c, d, e kivételével

.....
stb.

A kétoldalú integrációnak megfelelően:

$n - (n - 1)$ egyidejű integrációs területek.

A területek köze egyenlő $n - (n - 1)$,

integrációs terület egyenlő $n - 1$.

Pl.:

A — B, C, D, E, F, G-vel mindegyikben, a, b, c, d, e, f, g kivételével

B — C, D, E, F, G, H mindegyikben, b, c, d, e, f, g, h kivételével

.....
stb.

Az utolsó példában az integráció csupán egy területen jön létre.

A nyolcoldalú integrációhoz a következő helyzeteink vannak:

$n - n$ egyidejű integrációs terület, azaz nincs neki egyetlen egyidejű integrációs területe sem, ami nyolc országot ölelné át ($n = 8$).

A gazdasági integráció feletti mérlegelés elfogadása — úgy mint törvényszerű mutató — a nyolc ország és gazdasági terület absztrakciós sémájává azzal a feltételezéssel, hogy a nyolc terület közül egyet az említett országok nem vezetnek be, azt eredményezi, hogy az analízis modellje leegyszerűsödik. A valóságban először a területek mennyisége, amelyek a KGST-országokban össze vannak kapcsolódva az integrációs folyamattal, sokkal magasabb, mint a megvizsgált sémában, másodszer, ezek a területek egyenlőtlen fokon össze vannak kapcsolódva a gazdasági integrációs folya-

mattal, harmadszor, az integrációs folyamatok a különböző együttműködési területeken vannak realizálva.

Egyes integrációs folyamatok minden tagországot érintenek, mások csak bizonyos országcsoportokat érintenek, megint mások kétoldalú együttműködésben vannak, és ezen belül gyakran a szomszédos országok együttműködésének keretein belül.

Az integráció együttműködési területét a következő módon lehet rendezni:

1. Kétoldalú integráció. — szomszédos, vagyis az egymással határos országoké.
2. Kétoldalú integráció, ami egyenlően átfogja az egymással határos és nem határos államokat.
3. Sokoldalú integráció, ami területével nem fogja össze az összes együttműködő országot.
4. Az összes csoportosult országot átfogó integráció.

Az integrációt a területek körének szélességének oldaláról a következőképpen rendezhetjük:

1. Területek, amelyek integrációjában csak két tagország érdekelt.
2. Területek, amelyek integrációjában az egymással határos országpárok érdekeltek.
3. Területek, amelynek integrációjában az egymással nem határos országpárok is érdekeltek.
4. Területek, amelyek integrációjában a sokoldalú egyezményekben érdekelt országok érdekeltek, de érintve az összes tagországot.
5. Területek, amelyek integrációjában minden tagország érdekelt.

Úgy tűnik, hogy a bemutatott egyszerű séma ellenére a dolgok egyre komplikáltabb és gazdagabb valóság felé haladnak, mégis a séma alapján el tudjuk különíteni a szabályosság meghatározását, ami a nemzetközi együttműködésben és integráció gyakorlatában jelentkezik.

1. A különböző megállapodásokhoz kapcsolódó integrációs területek körének szélessége a valóságban fordítottan arányos az adott egyezményben részt vevő országok számával. Ugyanezt a függőséget következőképpen is meg lehet határozni: minél több ország vesz részt az adott integrációs egyezményben, annál kevesebb terület van, ami ezzel az egyezménnyel van lekötvé.

2. És így az elfogadott sémában, a kétoldalú integrációs kapcsolatban hat integrációs terület jelentkezik, háromoldalúban öt, négyoldalúban négy, ötoldalúban három, hatoldalúban kettő, hétoldalúban egy, nyolc oldalúban nulla.

3. Az eredmény, a „nyolc oldalú szerződés — nulla terület”, az elfogadottakkal ellentétben mégsem negatív. Ez egyedül csak azt jelenti, ha csak pl. egyoldalú szerződéseket veszünk figyelembe, akkor az integráció ebben a formában nem valósítható meg azon az alapon, hogy egymás közt minden területen egyidőben létrejöjjenek.

4. A „következő láncötés” az integrációban elfogadott feltétellel (másként: ún. átmeneti feltétel) az analizált példa körülményei között viszonylag legkönnyebben engedi a sokoldalú integráció realizálódását (a mi példánkban nyolc országét) és maximális gazdasági területeket (a mi példánkban nyolc terület).

Természetesen a KGST-országok gazdasági integrációjában az integrációs formák és módszerek kihasználása körében nem lehet csak a „következő láncötés” módszerére korlátozódni. Az ilyen korlátozás más formák és módszerekből eredő hasznoktól való lemondásával járnak. Az igaz, hogy a bemutatott sémák csak korlátozzák a lehetőségeket az integrációs módszerek egyedüli és kizárólagos „következő láncötés” módszerében. Teoretikusan azonos lehetőségek vannak, igaz, hogy nem ugyanazokon a területeken, pl. Lengyelország és Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország, Csehszlovákia és Magyarország között stb.

Úgy tűnik, hogy az integrációs folyamatok megvalósításában tézist lehet felállítani a két- és sokoldalú együttműködés jellegéről, valamint a „soros lánckötés” elvén alapuló integráció kivitelezéséről, ill. komplementáris jellegéről, az egyik választható integrációs területről, a másik oldalról az Intercentrumra való támaszkodásról, az egyezményekről és azok hatásáról különböző formákban, csoportosításokban.

A nemzetközi tervezések⁴ problémáihoz kapcsolódóan és a bemutatott sémák analízisének lényegére támaszkodva a következőket lehet megállapítani.

1. Amennyiben a nemzetközi tervezést nemcsak úgy tekintjük, mint az érdekelt országok legmagasabb koordinációs tervezési formáját, mindenekelőtt, mint közös megegyezést és közös gazdasági együttműködés deklarálását, a közös cél megvalósításának érdekében közös beruházásokat létrehozva, ebben az esetben hasonló törvényszerűségek lépnek fel, mint az integrációs sémák elemzése során.

2. A kétoldalú nemzetközi kapcsolatokban a tervezés fontos, mint komplementáris összetevője a nemzetközi tervezésben a sokoldalú megállapodásokban konkretizálódik. A nemzetközi tervezés a kétoldalú tervezésből sokoldalúan történő átmenete szükséges még akkor is, ha az Intercentrum szintjén is egyre általánosabbá válik.

3. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a sokoldalú kapcsolatokban történő tervezés kevésbé fontos. A komplex Program, ahogy azt említettük, a KGST-országok együttműködésében lépcsőzetes tervezést ígér, mint valóságos módszert a finomításra a közös gazdasági együttműködésekben.

4. A jelenlegi körülmények között a nemzetközi tervezést elsősorban a nemzetközi szakmák szervezeteiben vezették be, ezenkívül a nemzetközi egyesületekben, kombinátokban és vállalatokban, és ezzel szorosan behatárolja a partnerek együttműködési területeit. Ezzel szemben az Intercentrum szintjén a különböző országok közötti domináló együttműködési módszer a meghatározott területek nemzetközi tervezésének koordinációján alapul.

5. A kétoldalú gazdasági együttműködésben a nemzetközi tervezés gyakorlatában belépnek bizonyos gazdasági szakágakat átfogó, a Centrumtól alacsonyabb fokon elhelyezkedő területek. Ez az utóbbi a valóságban mind a kétoldalú és ennél alacsonyabb szintek koordinátora marad, mind a sokoldalú gazdasági kapcsolatokban.

2. Közös egyezmények és gazdasági cselekvések

Az országok gazdasági együttműködése, amiben elfogadják a közös gazdasági határozatokat, melyek közösen realizálódnak, egyre komolyabb helyet foglalnak el az együttműködésben, súlyuk egyre jobban nő, ez egyben az együttműködés magasabb fázisát jelenti. Közös határozatok létrejötte és azok realizálása jelzi a koordinációs folyamat magasabb fokú megoldását a gazdasági együttműködésben. Ez a fázis közvetlenül különböző kooperációs tevékenységeket jellemez, a tervekben előírt célok és feladatok megvalósítása felé haladva kezdetben szétbontják a megvalósítókra és a kivitelezőkre, majd ellenőrzik azok megvalósítását.

A határozatok elfogadásának és kivitelezésének körében egész sereg terület érinthető, ahol a partnerek egyenlő mértékben érdekeltek mind a kétoldalú, mind a sokoldalú kapcsolatokban.

Példaként az alábbi területek hozhatók fel:

⁴ Lásd A. Marszałek: Közös tervezés — a KGST-államok együttműködésének új formája. „Gospodarka Planowa” 1975. 9. száma.

1. Energetikai nyersanyagokkal történő közös gazdálkodás: tengeri hajózás, tavak, folyók, erdők stb. és ezen területek közös kiaknázása.
 2. Közös építkezések és azok kiaknázása: kőolaj- és földgázvezetékek, hőerőmű, villamos távvezetékek.
 3. Közlekedési vonalak, ezen belül folyami közlekedés, közúti közlekedés, légi közlekedés közös kiépítése, közös közlekedési járműgyártás, közös géppark létrehozása.
 4. Közös tudományos kutatóalap létrehozása a kölcsönösen érdekeltséget biztosító kutatások finanszírozására.
 5. Közös környezetvédelem, főleg a határmenti övezetekben, a légszennyezésben a folyók, tavak, tengerek, növényvédelem.
 6. A különböző szakágazatokban közös kereskedelmi marketing politika a saját és a harmadik országok piacain.
 7. A közös beruházások segítségével létre kell hozni mindazokat a körülményeket, melyek lehetővé teszik egy szervezett mechanizmus beindítását: tervezési, pénzügyi, áruforgalmi irodák, melyek közösen támogatnák az egymást érintő kérdésekben, létrehozni meghatározott nemzetközi bizottságokat, szervezeteket, hogy megfelelően realizálják az elméleti kutatások eredményét.
- A közös tudományos műszaki munka elmélyítése és javítása, valamint a vezető KGST-tagországok szocialista gazdálkodásának tervszerű, tudatos szabályozásától függ, ezen belül a tagállamok vezető szerveinek jogerőre emelt együttműködési szabályától, melyek mind a nemzetközi kétoldalú kapcsolatokra, mind a sokoldalú kapcsolatokra vonatkoznak. A szocialista nemzetközi együttműködési folyamatoknak az államok gazdasági közlekedésében és magasfokú korszerű gazdasági struktúra kialakításában nemzeti szinten, a gazdasági szintek kiegyensúlyozása és a gazdasági fejlettségi fok kiegyenlítésével, a különböző fő területeken történő komoly és mély kapcsolatok kialakításával, mind horizontális, mind vertikális irányban, amelyek a résztvevők számára a piaci pozíciók megtartását, kiszélesítését, új piaci pozíciók megszerzését jelentik.

3. Közös kétoldalú szakmai szervezetek és egyéb nemzetközi szervezetek létrehozása

A KGST-országok közös munkájának elmélyítése folyamatában, a formák javításában és a létrejövő integrációs folyamatok formáit egyeztetve, a felek szükségleteinek megfelelő különböző két- és sokoldalú szakágak, szervezetek, egyesületek, vállalatok és tudományos kutatóintézetek létrehozása szükséges. Ezeket a szervezeteket úgy hozzák létre, mint a partner szükségleteinek kielégítése, amelyek a koordinációs feladatokból erednek, főleg mint azoknak a szükségleteknek a kifejezői, amelyek a közös együttműködési területek megnövekedéséből származnak. A másik oldalról ezek a szervezetek bizonyos közös pótfeladatokat adnak ennek az együttműködésnek, kiszélesítve és elmélyítve az együttműködést.

A kétoldalú gazdasági és műszaki-tudományos együttműködés szintén koordinálható a különböző szervezeti és döntési fokokon keresztül. A centrum mint meghatározott kétoldalú együttműködési és koordinációs tevékenységek orgánuma, a határozottan elkülönülő területeken is — mint említettük, a közös gazdasági, műszaki-tudományos együttműködést — megvannak a megfelelő kétoldali közös szaktéma-bizottságok. Pótlólagosan létrehozták még ilyen típusú kevert integráció segéd orgánumai, különböző gazdasági területekről. Ismét ebből az integrációból létrehozhatók kevert kétoldalú gazdasági egyesületek, vállalatok és tudományos

kutatóintézetek. Az ilyen szervezeti típus létrehozásának alapja az érintett működési területen való kölcsönös érdekelttség.

A kétoldalú gazdasági együttműködésben a kétoldalú közös gazdasági és műszaki-tudományos bizottságok által koordinált folyamatok elkülönítése a centrum fókán is úgy, mint alacsonyabb fokokon is szektorok, egyesülések, vállalatok), a szocialista országok közös megegyezésének fokától függ.

Amennyiben a KGST-országok integrációs folyamata hatásos kell hogy legyen, akkor a kétoldalú együttműködésnek közbeeső láncszemet kellene jelentenie a sokoldalú együttműködéshez. A megfogalmazást megfordítva, ki lehet mondani, hogy a sokoldalú együttműködés hatásos kétoldalú integrációt is kellene hogy eredményezzen. A kétoldalú együttműködésnek olyan szervezettnek kellene lenni, hogy a sokoldalú kapcsolatokat ne korlátozza a tagországok között. A másik oldalról, a KGST fórumán végzett munka kellene, hogy olyan mechanizmust mozgásba hozzon, amely a rendelkezésre álló lehetőségek és tartalékok jobb kihasználását eredményezné.

Az együttműködést szélesítő és elmélyítő hatások a kétoldalú gazdasági és a szocialista országok integrációjában nemcsak a kétoldalú szervezetek, egyesülések, kombinátok, vállalatok, tudományos kutatóintézetek, marketing egyesületek és más szervezetek létrejöttében kellene tükröződnie, hanem mindenekelőtt az árucserre gyors növekedésében és ezen belül magas szintű technikai-gazdasági specializálódási és kooperációs összefonódásokban, a világpiaci termelésben, a világpiaci termék forgalmazásában (késztermék), a gazdálkodási hatások növelésében, a termékek minőségében, a tudományos technikai szolgáltatásokban, egyszóval a saját társadalom életszínvonalának, technikájának és kultúrájának magas szintre emelésében.

III. Szomszédos államok árupiaci integrációjának formái

1. Szomszédos államok külkereskedelme

A külkereskedelmet hagyományosan árucseréként értelmezzük, ami továbbra is az országok közötti munkamegosztás alapvető eleme. A KGST-országok keretein az így értelmezett kereskedelem alap mutatót jelent a nemzetközi együttműködésben.

A tudományos technikai folyamatban, a tudományos kutatásokból eredő szükségletek és törvényszerűségek hatása a tradicionálisan értelmezett külkereskedelem mint a nemzeti együttműködés kritériuma, habár továbbra is létezni fog, idővel elégtelennek fog bizonyulni.

Az országok vagy csoportosulások részvétele a világ áruforgalmában, a forgalom növelése vagy csökkenése olyan mutató, amiből látható a nemzetközi munkamegosztásban részt vevő államok vagy csoportok tevékenysége. Maga a külkereskedelem még nem ad választ a kapcsolatok intenzitásáról és minőségéről, ami a konkurrencia nélkül osztja fel a munkát, ami ennek a minőségnek értékét emeli. Továbbra is dolgozunk van a világ olyan felosztásával, amiben ipari országok, magasan fejlettek, és a mezőgazdasági alapanyagokat termelő országok gyengén fejlettek. Az elsők az ipari termékek exportőrei, a másik viszont mezőgazdasági termékek és nyersanyagok szállítói.

A szocialista országok már a megalakulásuk első éveitől fogva a gazdaságuk iparosítása folytán elsősorban, valamint tudományos-technikai kutatások, innovációk, licenc-vásárlás és a külfölddel való kooperáció folytán a saját struktúrájuk megváltozásán munkálkodnak a modern ipari struktúra kialakításában.

Ebben a helyzetben a szocialista országok növekvő részvétele a világ áruforgalmában fontos mutató a szocialista országok közötti munkamegosztásnak. A szocialista országok árucseréforgalmának nagyobb része, több mint 50%-a szocialista táboron belül bonyolódik. A most kirajzolódó hasznos kelet-nyugati gazdasági együttműködések csökkenthetik az egymás közötti forgalom mutatóját a szocialista országok között. Ez természetesen nem fogja jelenteni a forgalom volumenének csökkenését (ami továbbra is növekedni fog), egyedül csak a viszonylagos aránya csökken a szocialista országok egész külkereskedelmében.

Amennyiben csak az európai szocialista országok kereskedelmi forgalmát vizsgáljuk, akkor észrevehető bizonyos tendencia, amit a következő módszerrel lehet meghatározni. Az esetek többségében (a KGST-országok esetében minden esetben) a kereskedelmi forgalom tekintetében a Szovjetunió foglalja el az első helyet. A Szovjetuniót követő néhány ország éppen a Szovjetunióval határos.⁵ Többek között ez olyan országokat érint, mint NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország. A szomszédok között viszont a Szovjetunót figyelmen kívül hagyva, az első számú partnerek olyan országok, melyek fejlettebb gazdasággal rendelkeznek: az NDK-nak — NSZK, Csehszlovákia és Lengyelország előtt Lengyelországnak az NDK-Csehszlovákia előtt, Csehszlovákiának az NDK Lengyelország előtt és így tovább.

Az előbb körülírt tendencia nem jelenti, hogy az fenáll minden ország viszonylatában. Itt a komplikáció eleme: a különböző fejlettségi fokkal rendelkező gazdaságok közül a külkereskedelemben magasabb pozíciót töltenek be a fejlettebb országok. Hasonló mértékben ezek a tendenciák a közepes specializálódási és kooperációs területeket érintik.

A fent leírt tendencia, ami azokat a törvényszerűségeket mutatja, ami a nemzetközi gazdasági együttműködésnél a szomszédos és fejlett országok között van, az objektív lehetőségekből és ezeknek az országoknak előnyéből erednek. Ezek az előfeltételek és előnyök a szomszédos munkában a következők:

1. Területi közelség és az ebből adódó árufuvarozási költségek viszonylagos kedvezősége, valamint különböző kapcsolatok kölcsönössége.
2. Az egymással határos kisebb területek, hasonló ipari karaktere, pl. Lengyelországban és Csehszlovákiában Rybnicki és Ostrawsko—Karwinski-vidék, valamint Walbrzych-i és Trutnowi (Zaclevski), ahol az együttműködés három vállalatnál történik.

Ami a külkereskedelem és kooperációs együttműködés terén fejlettebb országokat illeti, ez nem szubjektív dolgok eredménye. A gazdaságilag fejlettebb országok jobban érdekelték a nemzetközi munkamegosztásban, mint a kevésbé fejlett országok. A fejlettebb országok több árut importálnak és exportálnak, mint a kevésbé fejlettek, szélesebb és mélyebb kooperációs kapcsolatokkal rendelkeznek, és jobb befogadó hajlandóságot tanúsító felvevő piacokkal rendelkeznek az áruik exportjához. Ki lehet mondani, hogy a fejlettebb országok többet tudnak nyújtani más országoknak exportban és importban egyaránt. Ebben a helyzetben *centreis paribus* a fejlettebb országok mindig megelőzik a kooperációs kapcsolatokban és külkereskedelemben a fejlettebb országokat. A fejlett és fejletlen szomszédos állam esetében, a külkereskedelemben elfoglalt első helye a másokban magas lesz, viszont a másodikik a külkereskedelemben alacsony lesz.

⁵ Lásd: P. Bozyk, B. Wojciechowski: Lengyelország 1945—1969 közötti külkereskedelme. Varsó, 1971. 30, 71, 74, 77, 82, 93, 97—98, 106, 255. oldal. A. Rolaw: Lengyelország—Csehszlovákia. Gazdaság-egytműködés (Gospodarkawspółpraca). Varsó, 1971. 144, 149, 152, 156, 159. oldal. Az utóbbi időben jelentősen megnőtt az NSZK, valamint, bár kisebb mértékben, az Olaszország, Franciaország, USA és még néhány tőkés ország szerepe a KGST-államok áruforgalmában. Lásd: S. Długosz, W. Szczepaniec: Lengyelország kereskedelmi kapcsolatai fejlett tőkés országokkal. Varsó, 1974. Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv (Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego) 1974. GUS. Varsó, 1974.

2. Termelési kooperációs kapcsolatok a szomszédos országokban.

A specializációs és kooperációs kapcsolatokban ezeknél az országoknál hasonló problémákkal találkozunk, mint a külkereskedelem vizsgálatánál. Ezek a dolgok mindenekelőtt a kooperációs kapcsolatokat befolyásoló tényezők olyan országokkal történő kapcsolatok bővítésében; mint a gazdaságilag fejlettebb és területileg, létszámilag⁶ nagyobb államokkal. Ezek a jelenségek hasonlóan, mint a külkereskedelemben, együttesen erősíthetők vagy gyengíthetők egymást.

A kooperációs kapcsolatok centralizálásánál az NDK és Lengyelország kapcsolatait vehetjük segítségül, mivel ezek a gazdaságok egymást tipikusan kiegészítik. Ez a tény magában hordja az együttműködés karakterének jellegét, ezen belül a specializációs és kooperációs együttműködések jelentőségét.

Még sok éven keresztül, valószínűen a nyolcvanas évek közepéig az NDK gazdaságának munkaerőhiánnyal kell számolni.⁷ Ugyanebben az időben Lengyelország fiatal korosztállyal fog rendelkezni, akik belépnek a munkába. Ez lehetőséget biztosít vállalkozások létrehozására az NDK és Lengyelország között integrációs alapon.

Az együttműködés alapformái a közös gazdálkodásban és tudományos technikai együttműködésben Lengyelország és az NDK között:

1. Elektromos gépipar és a vegyipar egyes területein történő szakosodás és termelési kooperáció.
2. Közös vállalkozások investíciálása és némely objektumok létrehozásában segítségnyújtás.
3. Munkamegosztás a komplex tudományos-technikai vizsgálatok terén.

A szakosított termelésben és a kereskedelem területén történő részvétel még viszonylag nem nagy. 1971—1975 tervben eléri a 7%-ot. 1971-ben a közös termelési szállítások szakosodása, kooperáció globálisan nem tett ki 5%-ot. 1972—1973-as években sem volt magas. A már megkötött megállapodások alapján azt lehet sejteni, hogy különösen nagy előrelépés az 1976—80-as ötéves időszakban fog történni. Az együttműködés területén megállapodás született nyolc komplex tudományos vizsgálati téma elvégzésére, ezek a következők:

1. A korróziót érintő és antikorróziós védelmet vizsgáló kutatások.
2. A kiválasztott anyagok fizikai tulajdonságainak vizsgálata.
3. Tudományos-technikai területen történő kutatások.
4. Lézer technikában végzett kutatások.
5. Az alacsony hőmérsékletek fizikája technikai alkalmazásra.
6. Levegővédelem a porral és gázokkal történő szennyezés megelőzésére.
7. Kiválasztott kutatások az immunológia területéből.
8. Az elektromos számítógép-technika alkalmazása az orvostudományban.

Az 1973-as évet a kooperációs együttműködési tervzet előkészítésének szentelték az 1973—1978 ötéves tervidőszakra. A helyzetet tehát megfordítják a két ország együttműködésének tervét elkészítik még a Lengyel és NDK ötéves tervek elkészülte előtt. Ez a megelőzés az együttműködési területek kiszélesíthetőségét eredményezheti.

Nagyon érdekes vállalkozás a két cementgyár építése, egyik az NDK északi részén épül, a másik délnyugat-Lengyelországban. Az NDK-ban megépülő cementgyár feladata északnyugat-lengyelországi vajdaságok ellátása, viszont a lengyel cementgyár az NDK délkeleti részét hivatott ellátni cementtel.

⁶ Lásd T. Derlatka: Lengyelország—NDK. Gazdaság-együttműködés. Varsó, 1973. 79, 85. oldal.

⁷ Ugyanott, 35. oldal.

A Lengyel—NDK kapcsolatok áttörő évének az 1973-as évet tekinthetjük. Ez összekapcsolódik lengyel párt és kormány képviselőinek, E. Giereknek és P. Jaroszewicznek NDK-ban tett látogatásával. A látogatás alkalmával megállapodtak, hogy 1980-ban a szakosítás minden területén az együttműködést megháromszorozzák. Ez annyit jelent, hogy a kooperációból és szakosításból eredő szállítások részeseése az egész forgalomból elérné a 20—22%-ot. Ahhoz, hogy ezt a feladatot megvalósítsák, évente kb. 10%-kal kell emelkednie a forgalomnak.

3. Szomszédos országok nemzetközi vállalkozásai

A nemzetközi vállalatok tapasztalatai, valamint azok működésének tapasztalatai a különböző szocialista országok gazdaságaiban, úgy is, mint az internacionalizáció és a külfölddel történő együttműködés formája, amely egyelőre igen szerény.

Azok a tapasztalatok, amik a közös vállalatok funkcionálásából erednek, olyanokból, mint Haldex Agromasz, Intransmasz és más hasonló szervezetekből, valamint olyan nemzetközi egyesületekből, amiket 1971 után hoztak létre, nem adnak alapot a működésük általánosítására, hiszen egyik vállalkozás sem volt túl régi. Úgy tűnik, hogy a mechanizmus működésének javítása ezekben a szervezetekben olyan hatást fejt ki, ami új vállalatok létrehozását eredményezi a KGST-en belül.

Egyelőre ilyen vállalatnak van kijelölve a Lengyel—NDK „Barátság” fonoda Zawiercieban⁸. Ez a fonoda közös vállalat, a lengyel és NDK állam közös tulajdona. A vállalat szervezési és működési modell még továbbra is tökéletesítés alatt áll. Legvalószínűbb, hogy ezt a modellt fejlesztik tovább a vállalat további működése során, tovább finomítják. Pl. a közös lengyel—NDK modell, melynek keretében egy közös tulajdonú vállalat működik, egy sereg kérdést vet fel, lényeges, elvi kérdéseket érintve, mint pl. a közös tulajdon funkcionálása.

A nemzetközi vállalatok ténykedésének modelljében olyan problémákon túlmenően, mint: a közös tulajdon karakterének interpretációja (pl. széteszthatatlan tulajdonok), a vállalat mint gazdasági alany szerepeltetése, létező szerepet kell, hogy képezzen az elszámolás formája és karaktere. Úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben a mi valutáink beválthatatlansága nehézségeket okoz. (Zloty és az NDK márka viszonylatában.) A transzferábilis rubel elfogadása megkönnyíti a könyvelési rendet a megfelelő KGST- és MBWG-szerveknek, nem okozva lényeges nehézséget a közös egymás közötti elszámolásban.

Ezeknek a nehézségeknek ellenére, Lengyelország és az NDK között továbbra is folynak tárgyalások új vállalatok létrehozásáról. Ez két bútorgyár építését, valamint golyós csapágy-gyár és közös cipőgyár terveinek kidolgozását, női konfekció gyár, a pamutiparban történő bővítéseket jelent. Szoros együttműködés létrehozását a vegyiparban, esztergapadgyártásban, a vasúti és közúti szállítási iparban, hajógyártásban, a tudományos kutatásokban, orvostudományban jelent további együttműködéseket.⁹

A lengyel—NDK közös építések ígérete nem bizonyított arra, hogy a fennálló nehézségek a közös munkában elvesztették jelentőségüket, ezek egyedüli bizonyíté-

⁸ Lásd: A „Barátság” fonoda üzembehelyezése. „Trybuna Ludu” 1975. évi 130. száma; az első közös üg. „Zycie gospodarcze” („Gazdasági Élet”) 1975. évi 25. száma; J. Koproński: Nemzetközi vállalat, mint szocialista integrációnak a formája — a lengyel—NDK-beli „Barátság” (Zawiercie-ban) pamutfonoda példájának felhasználásával: A nemzetközi vállalat mint a szocialista integráció formája. Konferencia anyag. Lódz, 1974.

⁹ Lásd: E. Wagner: NDK—Lengyelország — baráti több oldalú együttműködés, „Külkereskedelem” 1974. 11. száma; T. Leszek, K. Scewica: LNK—NDK gazdasági kapcsolatainak fejlődése, „Handel Zagraniczny” 1974. évi 11. száma.

kok ennek a területnek objektív szükségszerűségére. Úgy tűnik, hogy az élesen kirajzolódó együttműködési folyamat az NDK és Lengyelország között annak a tézisnek helyességét igazolja, a szomszédos szocialista országok integrációs együttműködését és a körülmények kihasználását.

IV. Szomszédos országok határmenti integrációja

1. A határmenti területek együttműködése

A gazdasági integráció egy a fontos formák közül az egymással határos országok közötti integrációs folyamatok megvalósításában, olyan formák, amelyek a határ mentén nyújtanak lehetőségeket. Az egymással határos országok egymással megállapodva preferenciális politikát folytathatnak a gazdasági döntéseikben.

A társadalmi-gazdasági határmenti integráció kétféle módon történhet, bár ezek legtöbbször összekapcsolódnak: gazdasági-vállalati preferenciák megoldása, amelyek a határos területek nemzeti tanácsai által koordináltak, valamint a nemzetközi vállalatok által kifejlesztett ténykedések, amiket a határvidéken bonyolítanak le.

Ez a két ténykedési folyamat egyre jobban kellene hogy összefonódjon, és átfedje egymást a gazdasági tevékenységben.

A gyakorlatban adódhat (annak ellenére, hogy feltételezhető az egész sereg szervezési forma), az ilyen megoldások kapcsolódása a gazdasági döntések területén háromlépcsős hierarchiához vezet. A legmagasabb foka a nemzetközi felügyeleti bizottság volna, ami a következő képviselőkből tevődne össze. Nemzeti tanácsok határmenti régióinak képviselőiből, központi hatóságok és nemzetközi vállalatok képviselőiből. Az alacsonyabb fokot a nemzetközi felügyeleti bizottságok látnák el, ami a határmenti régiók tanácsainak képviselőiből, valamint a nemzetközi vállalatok képviselőiből tevődne össze. A legmagasabb döntési fokon meghatározódnának bizonyos szabályokat és irányokat a gazdaságpolitikában, valamint egyes fontosabb nemzetközi vállalatok tevékenységében, amelyek adott területen helyezkednének el.

Új mindennapi módon létezik a határmenti területeken az együttműködés (nemzetközi tanácsoké) a nemzetközi vállalatokkal, területközi támogatás a megvalósításában. Azt lehet hinni, hogy alapvető művelő folyamatban: a határos területek fejlődésében használt integrációs formákat, mint a nemzetközi vállalatok kapcsolását ezekkel a területekkel, nemzetközi szinten alacsonyabb fokra kellene helyezni, mintha az a határmenti tanácsok képviselőiből és nemzetközi vállalatok képviselőiből tevődne össze.

Az integrációs kapcsolatok folyamatában és magában a szomszédos szocialista országok integrációjában az operatív gazdasági tevékenység folyamata és a nemzetközi vállalatok érdekei egyre jobban fedik egymást, új minőség alapját képezve, nevezetesen a szomszédok nemzetközi társadalmi-gazdasági integrációs területét.

2. A nyersanyagok kiaknázása és gazdálkodás

A nyersanyagokkal történő közös gazdálkodást úgy tekintik a Komplex Programban¹⁰, mint az egyik legfontosabb együttműködési terület a szocialista gazdaságok között. Alapformák, amelyek az ilyen típusú együttműködést a főleg nyersanyagokban gazdag és nyersanyagokban szegény országok között jelentik, nagy tőke

¹⁰ Komplex program. op. cit. 83—89, 100—104. oldal.

befektetésének hajlandósága, az energia, nyersanyagok kiaknázására létesülő vállalatoknak hosszú eszköz-befagyasztási idő, ami nagy jelentőséggel bír a nemzeti struktúra növekedésében, a nemzeti vagyon növelésében. Ebben a helyzetben megéri sok energetikai nyersanyag-feldolgozót és energiavezetékét építeni, de ázzal a feltétellel, hogy azok több ország szükségleteit képesek kielégíteni. Bizonyos az, hogy e helyzetben a terheket szét kellene osztani (amennyiben az együttműködés kihasználása sokoldalú lesz) a partnerek között, akik a nyersanyagok és energia élvezői.

Ezt a nézőpontot az energetikai nyersanyagokkal való gazdálkodásról az összes KGST-ország akceptálja. Az összes érdekelt állam részt vesz ebben a folyamatban, a más országok nyersanyagaival gazdálkodva más országokban.

Azok az országok, melyek legjobban érdekeltek a saját energetikai nyersanyagok előállításában, természetesen a nyersanyagokban gazdag államok, mint pl. a Szovjetunió és Mongólia.

Ami a Szovjetuniót illeti, ennek az országnak területén már évek óta tart az intenzív építkezés, amiben minden KGST-tagállam részt vesz. Elsősorban a nyersolaj bányászatával és szállításával foglalkoznak, valamint földgázzal, vasércel, színes fémekkel, hőerőmű-építéssel, cellulóz és más ipari gyárak, amik nemcsak a Szovjetunió szükségleteit hivatottak ellátni, de az együttműködő tagországokét is.

Mongólia esetében még nem az energiahordozók termelése és felhasználása a cél, hanem az ország természeti kincseinek közös geológiai felmérése a KGST-országok segítségével. Viszont csak a következő lépcsőben történik a nyersanyagok feltárása, hasznosítása, ipari létesítmények és szállítási létesítmények építése, a KGST-országok segítségével a meglevő nyersanyagbázisra.

Ismét más szocialista országok, de különösen Lengyelország, Románia, Bulgária, NDK a saját energetikai nyersanyagok iparának erősítésében és más ipari létesítmények kivitelezésében közvetlen segítségnyújtást kapnak a többi KGST-országoktól. Úgy tűnik, hogy a felsorolt országok energetikai és nyersanyag investációja nem olyan nagy jelentőségű a KGST-én belül, mint a Szovjetunióé és a jövőben Mongóliáé.

Ez nem azt jelenti, hogy ezeknek az országoknak nyersanyaggazdálkodása a KGST-országok gazdasági folyamatait nem valószínűsíti meg. Lengyelországban pl. energetikai nyersanyagok investációi a szomszédos államok részvételével történik. Így a tarnobrzezi kénbánya, lublini rézbánya, „Staszyc” szénbánya, amit Csehszlovákia kreditált, a Turów II. barnaszénbányát az NDK kreditálta.

Másik oldalról, a Szovjetunióban épült sóbánya építését Lengyelország fedezte. Bulgáriában rézkombinátot, vasércbányát a Szovjetunióban, NDK-ban sóbányát és Romániában hőerőművet, amit földgázzal fűtenek, Csehszlovákia fedezett.

A szomszédos együttműködés folyamatában a Lengyel—NDK fejlődés széles körű kapcsolatokon túl, érdemes a lengyel, csehszlovák kapcsolatokat is figyelembe venni.

Ebben az együttműködésben fel lehet fedezni Lengyelország és Csehszlovákia közötti bizonyos ipari komplexum létrejöttét, magas fokú integrációt országaink között. Erre jó példa lehet a kőszén kitermelése a határmenti területeken, ahol geológiai szempontból a szén egy összefüggő réteget képez, mégpedig Lengyelországban Zaglebie Rybnickie, Csehszlovákiában Ostrawsko-Karwinski-területek.

Ez a gazdasági nézőpontból tulajdonképpen, ahogy azt Zófia Dlugosz¹¹ írja,

¹¹ Z. Dlugosz: Közösen-takarékosságot jelent. „Zycie Gospodarsze” 1973. évi 34. száma. Lásd szintén: M. Bogacka, I. Cieniuch, T. Leszek: Lengyelország Külkereskedelme KGST-tagállamokkal 1950-1980-ban, „Problemy Handlu Zagranicznego” 1975. évi 5. száma; I. Cieniuch, B. Durka: Árucsera Csehszlovákiában — problémák, perspektívák. „Handel Zagraniczny” 1974. évi 11. száma; Csehszlovák-lengyel gazdasági együttműködés 30 éven keresztül és perspektívái. Beszélgetés Josef Krejci. „Handel Zagraniczny” 1974. évi 11. száma.

egy határt átmetsző terület, ami ebben az esetben nem választ szét semmit. A kohóipari együttműködés annyira baráti és fejlett, hogy alapanyagok hiányakor az egyes vállalatok kiségitik egymást, hogy ne legyen üzemállás, a leszerződött mennyiséget időben le lehessen szállítani a kooperációs feleknek. Ennek a munkának szankcionálása és jelentős bővítése, a termelési programok koordinálása, közös beruházások a bányászati és kohászati eszközök előállításában jelentősen csökkentenék a termelési költségeket és a nehéz kohászati elemek szállítási költségeit. Ahogy Z. Długasz írja: Ostrowsko — Krawinski és Katowice-i területeken sok híve van ennek az ügynek, akik a közeljövőben a csehszlovák—lengyel ipari viszonylatban közös felügyelőség alatt szeretnének ténykedni.

További szomszédi együttműködés példája lehet az ország méhében működő két szénbánya, ami szintén geológiai folytonosságot jelent, és ez a Zagłębie Trutnowi, Csehszlovákiában Zagłębie, Walbrzych-i Lengyelországban. Hasonló példákat lehet találni más országokban is.

д-р Антони Марсалек:

ИНТЕГРАЦИЯ СОСЕДНИХ СТРАН, КАК ОДНА ИЗ ФОРМ РАЗВИТИЯ ВСЕСТОРОННЕЙ ИНТЕГРАЦИИ СЭВ

(резюме)

Интеграционные процессы ведут к углублению и расширению всесторонних экономических связей. Он осуществляется по разным направлениям, одной из форм является развитие двухсторонних связей и через этого осуществлять предпосылки всестороннего сотрудничества.

СЭВ интеграционная организация — всестороннее сотрудничество, но и важны двухсторонние сотрудничества, напр. институты, общие предприятия между двух стран. Невозможно, что в интеграции каждый заинтересованный связывается в то же самом моменте и степени в интеграционное предпринимательство. Это исходит из различных степени развития и из того, что все страны в одинаковом степени заинтересованы в различных предпринимательствах.

Двухсторонние и всесторонние связи взаимно дополняют друг друга. Двухстороннее стабильное сотрудничество станет стабильными пунктами планирования и осуществления широкого международного сотрудничества.

Интеграционный процесс за его характер имеет две стороны, потому что часть интеграционных процессов интересует непосредственно все страны-члены, а другая интересует только несколько стран. Соответственно к этому осуществлялись следующие главные степени: 1. двухсторонняя интеграция между соседними странами, 2. двухсторонняя интеграция, охватывающая соседние и несоседние страны в одинаковой мере, 3. всесторонняя интеграция, неохватывающая все страны-члены, 4. всесторонняя интеграция между всеми странами-членами.

Dr. A. Marszalek

INTEGRATION AMONG THE NEIGHBOURING COUNTRIES AS ONE FORMS OF THE DEVELOPMENT OF MULTILATERAL ECONOMIC INTEGRATION OF THE CMEA

(Summary)

The integration processes bring about the deepening and widening of multilateral economic ties among the countries. This process can come into being in many ways, one form is the development of bilateral ties, and through this, to create the preconditions for multilateral co-operation.

The C. M. E. A as an integration organization implies multilateral co-operation, but even today the bilateral co-operation can not be neglected, which manifest themselves in institutions and common enterprises established by two countries. It is impossible that in the integration process, all interested partner can join — at the same time and at the same level — the joint ventures. This is due to the different level of development and also to the fact, that not every state are interested, to the same extent, in the various ventures. The bilateral and multilateral ties complement each other. The bilateral, stable, co-operation can be stable part of the planning and implementation of a wider international co-operation.

The process of integration is bilateral, naturally, because one part of the integration process directly effects all member countries, another part effects only certain group of countries. Correspondingly the following stages can come into being:

1. bilateral integration between neighbouring countries;
2. bilateral integration which include both neighbouring and non neighbouring countries;
3. multilateral integration of not all countries;
4. multilateral integration of all countries.

GERHARD MÜLLER

A KISPARASZTI, CSALÁDI GAZDÁLKODÁSRÓL SZÓLÓ TANOK LÉNYEGE ÉS FUNKCIÓJA AZ IMPERIALISTA AGRÁRAPOLOGETIKA RENDSZERÉBEN, S ENNEK JELENLEGI VÁLTOZÁSAI

A második világháború után a kapitalista ipari országok mezőgazdaságában a termelőerők viszonylag gyors ütemben fejlődtek. Előtte a kézi munka és igás állatok alkalmazása volt ebben a gazdasági ágban uralkodó jellegű. USA-ban és Nagy-Britanniában nem sokkal a II. világháború előtt, a többi fejlett kapitalista országban pedig az 50-es években kezdődött az átmenet a manufaktúra korszakból a gépesítés korszakába, a mezőgazdaság iparosításának folyamata.

Ennek következtében fokozódott a kis- és középparaszti üzemekre gyakorolt nyomás. Egyre nyilvánvalóbbá vált a mezőgazdaságban a tömegtermelés fölénye a kistermeléssel szemben, és a termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentmondás elmélyült. A szocialista országok megmutatták, hogy hogyan lehet ezt az ellentmondást a parasztok és a többi dolgozó érdekeinek megfelelően, mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozásával feloldani, miközben a kapitalizmusban a dolgozó parasztság tönkremenésének és proletarizálásának gyors üteme növelte harcukészültségüket. A parasztság harcai különösen Nyugat-Európában mutattak részben antiimperialista jelleget. Ezek a harcok igen gyakran látványos formát öltöttek (traktoros tüntetés, utak elzárása, nyilvános épületek elfoglalása stb.), és magukra vonták a nyilvánosság figyelmét a kapitalista országokban.

Az agrárpolitikának a kapitalizmusban mindig nagy súlya volt a politikai harcokban, olyannyira, hogy az imperialista ideológiának figyelmet kellett szentelnie erre a kérdésre. Ez a jelenre még inkább érvényes.

A polgári agrárpolitika a kisparaszti gazdaságok stabilitásáról szóló tanokat propagálta, a paraszti családi gazdaságokat az agrárpolitika eszményképeként tüntette fel abból a célból, hogy a parasztokat manipulálja, és ideológiailag az imperialista rendszerbe integrálja. Megpróbálta ugyanakkor a kisparaszti gazdaságokról szóló tanokat a szocializmus elleni harcban felhasználni, megpróbált a szocialista mezőgazdaságról torz képet adni, s ezáltal a mezőgazdaságban a szocialista fejlődést feltartani vagy legalább megnehezíteni. A kisparaszti gazdaságokról szóló tanok a második világháború utáni agrár-antikommunizmus fő ideológiai támaszaivá váltak.

I. A kisparaszti gazdaság fogalma

A „kisparaszti gazdaság” terminust a német polgári agrárközgazdászok alkalmazásukkor már a XIX. század első felében és a XX. század első évtizedeiben használták, akkor ugyan nem definiálták pontosabban.¹ Gyakran az „önellátó szántóföld” kifejezéssel volt kapcsolatban, ami azt jelentette, hogy egy parasztcsaládnak egy mezőgazdasági területtel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy fennmaradásáról és táplálkozásáról gondoskodni tudjon. Ez a fogalom az első világháború után bekerült a német település-törvényhozásba, később pedig a fasiszta Erbhof-törvényhozásba.

A cári Oroszországban is szerepet játszott ez a probléma. Lenin is foglalkozott a „Nasch put” és a „Prawda truda” című újságok 1913. szeptemberi számában a polgári Kossinski professzor nézeteivel, amelyek „munkagazdaságok”-ról szólnak, amelyek „egy teljes parasztagazdaságot tesznek ki, ahol az egész család dolgozik”.²

Az USA-ban a családi farm fogalma a második világháború előtti években volt használatos. F. D. Roosevelttel, a volt elnök pl. egyik kongresszusi beszámolójában a „családi farmról mint amerikai álomról” beszélt, „ez a farm a család tulajdonában van, amely műveli is”.³

A revizionisták szintén hozzájárultak a kisparaszti gazdaságokról szóló elmélet kialakulásához Eduard David (1863—1930), a vezető német agrár-revizionista a mezőgazdaságban végbemenő koncentrációról szóló marxista elmélet ellen fordult, és azt állította, hogy a mezőgazdaságban a kisüzem magasabb rendű, mint a nagyüzem, „a továbblépés a magasabb intenzitás felé megkívánja és megköveteli az átterét a kisüzemi gazdálkodásra”.⁴ A kisparaszti gazdaságok stabilitásáról vagy akár a nagybirtokkal szembeni fölényéről, az „önellátó szántóföld”-ről és a munkagazdaságról, amely egy családot táplál, szóló tézisek szolgálták a kisparaszti gazdaságról szóló elméletek alapjait.

Magát a fogalmat a német nyelvben először Hermann Priebe alkalmazta 1942-ben megvédett magántanári dolgozatában.⁵ Ő akkor még nagyon általános módon olyan üzemmódot határozta meg, amely nem foglalkoztat mezőgazdasági munkásokat.⁶

A második világháború után a kisparaszti gazdaság fogalmát precízebben kifejtették, és mind a polgári agrárközgazdaságtanban, mind az agrárszociológiában, mind az agrárpolitikában jelentős helyet foglalt el, és az agrárideológia eszményképe lett.

A kisparaszti gazdaság definíciójában természetesen található bizonyos eltérések a polgári agrárökonomia és agrárszociológia különböző irányzataiból adódóan. Az elmélet legtöbb polgári képviselője azonban lényegében egyetért a következő definícióval: *A kisparaszti gazdaság lényegében a család munkaterején alapul, a két generációs parasztcsaládot foglalkoztatja, és kizárólag mezőgazdasági tevékenység révén megfelelő jövedelmet biztosít.*⁷

¹ V. ö. pl. Münzinger, A.: A kisparaszti gazdaságok hozama, P. Parey Kiadó Berlin, 1929. Scring, M.: Német agrárpolitika történelmi és földrajzi alapokon. Buske Kiadó Lipse, 1934.

² Lenin, V. I.: Werke, Bd. 19. Dietz Verlag, Berlin, 1968. S. 355 ff.

³ Iowa State College, Bulletin 357, 1937, S. 335, angeführt bei Wheeler, G. S.: Entwicklung und Probleme der Landwirtschaft in den USA, Verlag Die Wirtschaft, Berlin, 1958, S. 207/209.

David, E.: Sozialismus und Landwirtschaft, Berlin, 1903, S. 56.

⁵ Priebe, H.: Zur Frage der Gestaltung und Größe des zukünftigen bäuerlichen Familienbetriebes in Deutschland. Habilitation, Berlin 1942; vgl. auch Berichte über Landwirtschaft, Hamburg — Berlin, Neue Folge, Bd. 37 (1942), S. 488 f.

⁶ Zur Auseinandersetzung mit Priebe siehe im einzelnen: Müller, G.: Die Stellung von Hermann Priebe im System der Westdeutschen Agrarpolitik. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, H. 5/1962, S. 1057/1073.

⁷ Vgl. Dokumente der Landwirtschaftskonferenz von Stresa vom 3—12. Juli 1958, Brüssel 1960, Abt. II, Ziffer 27, S. 14 f.; Gutachten zu Fragen der Europäischen Agrargemeinschaft. Hrg. vom Auswärtigen Amt der Regierung der BRD, 1953, S. 355; Die Verbesserung der Agrarstruktur. Leitbilder, Leitsätze, Richtlinien. Innere Kolonisation, Westberlin — Bonn, 1956, S. 122.

A volt amerikai mezőgazdasági miniszter, Brannan a következőképpen definiálta a családi farmot: „Ha családnagyságú farmról beszélünk, akkor egy olyan termelési fókuszra gondolunk, amely produktívan felhasználja a család energiáját és idejét, és olyan jövedelmet biztosít, amely megközelíti az országos átlagot.”⁸

A kisparaszti gazdaságról szóló elmélet mindenekelőtt azon a megállapításon alapul, hogy a kisüzem fölényben van a nagyüzemmel szemben. E tézis propagálásához a polgári apologetikának először egy alapvető különbséget, sőt egy ellentmondást kellett konstruálni, ami az ipari és mezőgazdasági tőke és termelés koncentrációja között fennáll. Ez a konstrukció szükséges, habár az tagadhatatlan, hogy az iparban a nagyüzem egyértelműen fölényben van, és koncentráció és monopolizálás folyamata gyorsabban megy végbe. Azt állították azonban, hogy a mezőgazdaságban ez nem érvényes, mivel itt a természeti feltételek egy decentralizált termelési folyamatot kívánnak meg. Míg az ipari üzemekben egy térbeli koncentráció, specializáció és munkamegosztás lehetséges és szükségszerű, ugyanaz a mezőgazdaságban nem adott, „az időjárás és az organikus élet kifürkészhetetlen változásai”⁹ és a termelésnek az „élő organizmushoz és földhöz kötöttsége” miatt.¹⁰ A térbeli koncentráció lehetetlen, a specializáció értelmetlen, az embereknek a munka elvégzése érdekében a termőföldön kellene közlekedni.¹¹ Egy mezőgazdasági és egy ipari üzem éppen ezért különböznek egymástól, mint egy élőlény és egy gép.¹² Ilyen feltételek mellett gazdasági szempontból nincs értelme a specializált nagyüzemnek, csak egy decentralizált üzemformának.¹³ Blohm kiemelte: „A szabad piacgazdaság mezőgazdasága a családi munkaszervezetek hatékonyságának köszönheti, hogy a termelés nagyüzemekben történő koncentrációjáról a jövőben is lemondhat.”¹⁴

A mezőgazdaság elsősorban és alapvetően a gépeknek és automatáknak a termelésben betöltött szerepük alapján különbözik az ipartól. Míg az iparban az embert a gépek és az automaták egyre inkább helyettesítik, addig a mezőgazdasági gépek csak bizonyos segítő funkciót képesek betölteni.¹⁵ Egy automatizált termelési folyamat a mezőgazdaságban elképzelhetetlen, hiszen minden munkafolyamat egy egyedi eset.¹⁶ Az ipar és a mezőgazdaság közötti tényleges különbség túlhangsúlyozása (nagyobb függőség a természettől, a mezőgazdasági termelés nem egy lezárt munkafolyamat és nagy területeken oszlik meg) a kisparaszti gazdaságokról szóló tanok apologetikus építményéhez szükségesek voltak.

A szocialista nagyüzemi termelés során azonban pont azt tapasztalhatjuk, hogy a termelészövetkezetekben végbemenő gépesítés, specializáció és munkamegosztás következtében az ipar és a mezőgazdaság közötti különbségek erősen csökkennek. A termelés jellege a mezőgazdaságban egyre jobban közelíti az ipari termeléshez, és a mezőgazdasági munka az ipari munka egy válfajává lesz. Emellett kétségtelen fennmaradnak bizonyos különbségek a mezőgazdaságban a gépek alkalmazásában az iparhoz képest. Lenin kiemelte, hogy „... a gépi nagyipar a mezőgazdaságban

⁸ „Extension Service Review”, Jan. 1951, angeführt bei Wheeler, G. S.: Entwicklung und Probleme der Landwirtschaft in den USA, a. a. O., S. 210

⁹ Priebe, H.: Die Landarbeit heute und morgen. Verlag Paul Parey, Hamburg — Berlin, 1953, S. 10

¹⁰ Priebe, H.: Der bäuerliche Betrieb. In: Niehaus, H. (Priebe, H. u. a.): Agrarpolitik in der sozialen Marktwirtschaft. Druckerei Martin Hoch Verlag, Ludwigsbürg, 1956, S. 32/33

¹¹ Ebenda

¹² Priebe, H.: Die Landarbeit heute und morgen, a. a. O., S. 10

¹³ Priebe, H.: Der bäuerliche Betrieb, a. a. O., S. 33

¹⁴ Blohm, G.: Kritische Betrachtungen zu den agrarpolitischen und betriebswirtschaftlichen Maßnahmen in Mitteldeutschland. In: Tümmler, E. (Merkel, K.) Blohm, G.: Die Agrarpolitik in Mitteldeutschland und ihre Auswirkungen auf Produktion und Verbrauch landwirtschaftlicher Erzeugnisse. Verlag Duncker Humblot, (West-) Berlin, 1969, S. 385

¹⁵ Priebe, H.: Die bäuerliche Familienwirtschaft in der wirtschaftlichen und sozialen Auseinandersetzung der Gegenwart. „Agrarwirtschaft”, Hannover, H. 1/1957, S. 2/3

¹⁶ Priebe, H.: Die soziale Funktion der Landtechnik. „Agrarwirtschaft”, Hannover, H. 5/1955, S. 131

sohasem fogja mindazokat a jellemző vonásokat mutatni, amikkel az ipar területén rendelkezik.”¹⁷ A mezőgazdasági nagyüzemekben is érvényre jutnak majd, különösen a szocialista termelési viszonyok alapján olyan géprendszerek, amelyek a kisüzemekkel szembeni fölényt egyre nyilvánvalóbbá teszik.

Az utóbbi évtizedekben a teljes- és részautomatizálás kezdetei jelentek meg a mezőgazdasági termelésben, mind az állattenyésztésben (fejőgépek, elektromos trágyaelhordó és etetőberendezések, nagyüzemi baromfigazdálkodás stb.), mind a talajművelésben (kísérletek automatikus távirányítású traktorokkal).

A modern technika fejlődése a mezőgazdaságban megköveteli a termelési viszonyok forradalmi átalakítását azért, hogy a termelőerők teljesen a társadalom érdekében legyenek felhasználhatók. A termelőerők mai fejlettségi szintje a mezőgazdaságban megköveteli a szocialista nagyüzemi termelést. Ez a felismerés a szocialista országokban közkincs, és a kapitalista országokban is egyre terjed ennek belátása. A kisparaszti gazdaságoknak, mint agrárpolitikai eszménykép és állítólagos fölényük propagálásával a polgári apologeták azon fáradoznak, hogy a felismerés ellen hassanak. Ezért volt szükség a kisparaszti gazdaságokról szóló tanok részletes kidolgozására. Az NSZK-ban mindemellett az agrárökonomia és agrárszociológia területén a vezető professzorok különleges szerepet tölthettek be. Itt Hermann Priebe mellett míg meg kell nevezni a következőket: Abel, Blohm, v. Dietze, Kötter, Menhold, Meimberg, Riebe és Rofles. Ezen polgári tudósok munkáikban kidolgozták a kisparaszti gazdaságok állítólagos fölényét a nagyüzemmel szemben:

- A család alkalmazkodó képessége és rugalmassága a változó munkafeladatokhoz;
- a magas színvonalú munka, a munka közbeni szorgalom és gondosság a személyes érdekelttség alapjai;
- az irányító és kivitelező tevékenységet ugyanaz a személy végzi;
- a munka és a szabad idő nem vált szét, a szakma és az életmód összhangban van.
- a viszonylagos biztonság válság és munkanélküliség esetén, amikor a gazdaság a családtagoknak munkát és ellátást nyújt.

Vizsgáljuk meg közelebbről a kisparaszti gazdaság ezen „előnyeit”: A dolgozó parasztek fennmaradásáért vívott küzdelemben arra kényszerülnek, hogy a családtagok munkatartalékait is bevonják a termelésbe, hogy igazodjanak a termelési folyamathoz és a piac követelményeihez, hogy szorgalmasan és gondosan dolgozzanak, így a munkaidő mellett tényleg nem sok szabad idő marad.

A kapitalista országokban a dolgozó parasztek szociális helyzete, annál fogva, hogy kisárutermelők, meghatározott, akiket a monopolizáció elnyom és kizsákmányol, ezért akiknek minden eszközzel harcolni kell fennmaradásukért. Ebből adódik, hogy a parasztság szociális körülményei rosszabbak a kapitalizmusban, mint a többi osztályé és rétegé. Ez a következőkben fejeződik ki:

- A jövedelem alacsonyabb, mint a többi gazdasági ághoz;
- A parasztek munkaideje általában hosszabb;
- A túlmunka következtében a parasztférfiak és nők egészségi állapota rosszabb;
- A parasztek nagy igénybevétele a kisgazdaságokban, a gyakran elégtelen pénzügyi viszonyok egy lényegesen rosszabb képzettségi szinthez vezetnek (alap- és szakmai képzés).

¹⁷ Lenin, V. I.: Werke, Bd. 5, Dietz Verlag, Berlin, 1966, S. 136

Ilyen körülmények között a parasztek keményen harcolnak fennmaradásukért. Ezt a német parasztszövetség (DBV) elnökének, Heremannnak is meg kellett állapítania 1973. január 10-i beszédében, a hesseni kerületi parasztszövetségben: „csak annak van esélye arra, hogy parasztk maradjon, aki kész arra, hogy többet dolgozzon másoknál, és akiknek az nem számít, hogy a nadrágszíjat szorosabbra kell húzni.”¹⁸

A kapitalizmusban a parasztek többségének jövedelme régóta, nemcsak a városi kisiparosok és kézművesekéhez viszonyítva marad el, hanem a bérmunkás átlagjévedelméhez képest is. Már Marx rámutatott arra, hogy a parasztk jövedelmének abszolút korlátja” . . . a munkabér”, „mert magának fizet a tulajdonképpeni költségek levonása után. Amíg a termékek ára ezt fedezi, addig termel a földjén, még akkor is, ha ez gyakran a munkabér fizikai minimumáig süllyed.”¹⁹ A parasztek, mind gazdaságuk nehéz helyzete, mind a munkaerőhiány miatt, arra kényszerülnek, hogy hosszabb ideig dolgozzanak, mint más gazdasági ágak foglalkoztatottjai. A parasztek és családtagjaik, különösen a nők hosszú munkanapja a növekvő kapitalista kizsákmányolás miatt bekövetkező rossz életfeltételek kifejezője. Hivatalos közlésekben is megjelent, hogy 1975-ben a parasztek átlagos heti munkaideje Nagy-Britanniában 69,4 óra, Belgiumban 66,5 óra, NSZK-ban 62,6 óra és Dániában 62,5 óra volt.²⁰ Miközben más gazdasági ágakban a munkaidő csökkenő tendenciát mutat, az NSZK statisztikai hivatalának vizsgálatai szerint a mezőgazdaságban a parasztek munkaideje nő.²¹

A parasztek túlzott munkaterhelése az emberi személyiség fejlődését és a kulturált életmódot jelentősen hátráltatja. A normális élethez ma többek között az átlagos szabadság lehetősége is hozzátartozik. A dolgozó lakosság nagy részének ez már magától értetődővé vált. A parasztek itt kivételt képeznek. A kapitalista országokban a legtöbb parasztk még nem volt szabadságon. Az IFO-gazdaságkutató intézet (München) megkérdezései szerint a parasztek 70%-a azt a választ adta, hogy nincs ideje, illetve nincs pénze szabadságra menni.²² 1976-ban a parasztnők kétharmada nem tudott szabadságra menni az NSZK-ban.²³

A kapitalista országokban a dolgozó parasztek ténylegesen csak akkor tudják fenntartani kizsákmányukat, hogyha az országos átlagnál alacsonyabb jövedelmekkel megelégszenek, ha többet dolgoznak, mint más rétegek, és évi szabadságukról lemondanak.

A kisparaszti gazdaságok vélt előnyeinek többségéről közelebbi vizsgálat során kiderült, hogy a parasztek kemény egzisztenciális küzdelmeinek és nehéz szociális helyzetének kifejezői a kapitalista országokban. Bebizonyultak Lenin tézisei, hogy a kisparaszti gazdaság a „rablógazdálkodás minden fajtájával rendelkezik: A gazdálkodó munka- és életerejével történő rablógazdálkodást, az állatok minőségével és erejével történő rablógazdálkodást, a talaj termelőségével történő rablógazdálkodást.”²⁴

Az, hogy a kisgazdaságok a válságos és a munkanélküliség idejére viszonylagos biztonságot nyújtanak, valóban „előnyt” jelent. A munkahely bizonytalanságával szemben, ami a kapitalizmusban elterjedt, ami az 1974—75-ös kapitalista világgazdasági válság óta ismét előtérbe került, a kisparaszti gazdaság létbiztonságot nyújt.

¹⁸ DKP landrevue, Düsseldorf, Nr. 1/1973, S. 3

¹⁹ Marx/Engels, Werke, Bd. 25, Dietz Verlag, Berlin, 1969, S. 814

²⁰ Agra Europe, Bonn, Paris, London, Rom Nr. 46/1976, Europeanachrichten, S. 4

²¹ Vgl. Wirtschaft und Statistik, Stuttgart—Mainz, H. 3/1967, S. 93—95; Agrarbericht 1973 der Bundesregierung (Materialband), a. a. O., S. 219

²² Urlaubsreisen der westdeutschen Bevölkerung, IFO—Institut für Wirtschaftsforschung, Frankfurt/Main 1967, S. 19; Deutsche Bauernkorrespondenz, Bonn, H. 11/1975, S. 355; Platz, E.: Freizeitverhältnisse und Freizeitverhalten der Jugend auf dem Lande. Dissertation, Hohenheim, 1971

²³ Agra Europe, a. a. O., Nr. 48/1976, Kurzmeldungen, S. 1

²⁴ Lenin, V. I.: Werke, Bd. 5, Dietz Verlag, Berlin, 1966, S. 175

Ezért is küzdenek meg a dolgozó parasztok olyan keményen gazdaságuk fennmaradásáért, és gyakran azután is megtartják gazdaságukat, miután felvették őket bér munkásnak, azért, hogy nehéz időkben bizonyos tartalékuk legyen.

II. A kisparaszti gazdaságok elméletének ideológiai funkciója

A kisparaszti gazdaságokkal kapcsolatos elmélet a polgári agrár-ideológiában és agrárpropagandában központi helyet foglal el. Kihasználja a parasztság azon elképzeléseit, amelyekben a parasztudvar mint a család életének központja szerepel, amelynek minden személyes, egyéni boldogulást, szerelmet és egészséget alá kell rendelnie. Az udvar valóban a paraszti élet és gondolkodás kezdete és vége volt, és gyakran még ma is az.²⁵

Ehhez a paraszti ideológiához sok filozófus kapcsolódott, így a német fasiszták, a konzervatív parasztpártok és sok polgári agrárpolitikus. Ezek az ideológiák olyan állításokat foglalnak magukban, hogy a paraszt, az udvarral, a mezőgazdasággal, a természettel meglevő kapcsolata révén, egy különleges ember. „Az örök ember, független a kultúrától, amelyek a városokban fészkelnek. Megelőzi azokat, túléli őket; nemzedékről nemzedékre közömbösen, önmagát megújítva... A háza és a tulajdona, ez jelent számára egy tartós és belső összetartozást az örök talajjal és az örök vérről.”²⁶ Erre alapozva fejlesztették ki a fasiszták a vér- és talajelméletüket, különösen a parasztságról mint a „német vér forrásáról” szóló nézeteiket.²⁷

A második világháború után a reakciós ideológusok az NSZK-ban ezt a vér- és talajelméletet nem tudták régi formájában fenntartani. De propagandájukban ugyanúgy, mint azelőtt szerepet játszott a parasztság és a nyugati kultúra összetartozása. Az NSZK vezető agrárközgazdáinak egyike pl. azt hangsúlyozza: „A nyugati kultúra a jövőben csak addig tart, amíg a jellegzetes európai parasztok biztosan ülnek udvarukban, amíg a paraszti gondolkodás és érzés, az itt is ismertetett formájában, a többi társadalmi réteg gondolkodásában el nem terjed.”²⁸ Az egykori NSZK mezőgazdasági miniszter és későbbi elnök, Hermann Lübke a parasztságról mint a „társadalmi, politikai és gazdasági rend tartópillérééről” beszél.²⁹ Hermann Höcherl, aki évekig mezőgazdasági miniszter és a CSU elnökhelyettese, a következőket mondja: „Éppen a gazdálkodó és az ő életformája testesítik meg azokat az értékeket és eszmei-erkölcsi erőket, amelyek ipari társadalmunkban egyre inkább elsatnyulással fenyegetnek.”³⁰

Van jelenleg a kapitalista országokban természetesen nagyszámú polgári tudós, agrárpolitikus és újságíró, akik visszautasítják a parasztnak és munkájának misztifikálását. A hatalmon levő erők egyes csoportjainak érdekei is egyre kevésbé esnek egybe ezekkel az elképzelésekkel. A termelőerők mai fejlettsége és a mezőgazdaság iparosítása megköveteli a mezőgazdaságnak a kapitalista a népgazdaságba történő teljes integrációját és az ezzel egyidejűleg felmerülő problémák határozott megoldását.

Ezért a kisparaszti gazdaságokról szóló elméletek inkább a misztifikálás felé fordulnak ahelyett, hogy teljesen eltűnnének. A tömegkommunikáció sokrétű alkalmazásával a kisparaszti gazdaságok elméletét, a mezőgazdaságnak a népgazdaság-

²⁵ Vgl. dazu Schäfer, K.: Am Grabe einer Ideologie. Deutsche Landwirtschaftliche Presse, Hamburg, Nr. 22/1971
²⁶ Spengler, O.: Der Untergang des Abendlandes — Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte, C. H. Beck, München, 1963, S. 679 f.

²⁷ Vgl. z. B. Neues Bauerntum, Berlin, H. 9/1942, S. 324

²⁸ Abel, W.: Agrarpolitik, Verlag Banderhoeck Ruprecht, Göttingen, 1951, S. 27

²⁹ Angeführt bei: Kelbling, G.: Die Zielsetzung der Agrarpolitik in der BRD. Landwirtschaftsverlag, Hilstrup, 1969, S. 71

³⁰ Angeführt bei: Ebenda, S. 72

ban betöltött különleges szerepét hangsúlyozva szellemi manipulációra és a parasztságnak a társadalomban történő ideológiai integrálására használják. Az NSZK-ban csak olyan agrárpolitikai publikációk, amelyek a parasztok manipulálását szolgálják, hetente 2 ml iós példányszámban jelennek meg.³¹ Ezek a publikációk speciális nyugatnémet szociológiai felmérések szerint rendkívül nagy hatást gyakorolnak a paraszti ideológiára, mivel a legtöbb paraszt „alacsony képzettségi színvonalán”³² tudatosan vagy önkéntelenül is aláveti magát a hírforrások értékrendjének és pszichológiai környezetének, és ez többé-kevésbé döntéseiket is befolyásolja.³³

A kisparaszti gazdaság elmélete mélyre nyúló ideológiai hatást fejt ki a kapitalista országok parasztságára, mivel a parasztoknak fényes perspektívát nyújt. Az imperialista államvezetés, a polgári pártok, szervezetek és egyesületek ezért ezt az elméletet agrárpropagandájuk magjává tették, és azt állítják, hogy a hivatalos agrárpolitika célja a kisgazdaságok megtartása. A kisparaszti gazdaságot az EGK agrárpolitikájának eszményképévé tették. Így pl. az EGK mezőgazdasági miniszterének 1958. július Stresau konferenciájának záróokmányában a következő áll: „Tekintettel az európai mezőgazdaság jellegzetesen kisparaszti gazdaságokból álló struktúrájának jelentőségére és azokra az egybehangzó kívánásokra, hogy ezt a specifikumot megtartsuk, minden eszközt fel fogunk használni arra, hogy a kisgazdaságok teljesítményeit és versenyképességüket emeljük.”³⁴

Ugyanerre az alapállásra helyezkedtek az NSZK-kancellárok, Adenauer, Erhardt és Kiesinger. Höcherl, a volt bonni mezőgazdasági miniszter 1967-ben a kisparaszti gazdaságok eszményképének általános érvényűségéről beszélt az összes EGK-országot tekintve: „A kisparaszti gazdaság a jelenlegi és a jövőbeni agrárpolitika eszményképe. Ez az EGK agrárpolitikájára is érvényes. Az EGK-tagországok kormányai 1958-ban Stresaban ezt szintén megerősítették. Ezt az irányelvet a közös agrárpolitika kialakításánál figyelembe vették.”³⁵

Az imperialista országokban a legtöbb polgári párt szintén a kisparaszti gazdaság eszményképét állította agrárprogramjának központjába. Ez áll az NSZK-ban pl. a CDU-ra, amely agrárpolitikai akcióprogramjában a következőket fogalmazta meg: „A CDU agrárpolitikájának eszményképe sok önálló mezőgazdasági üzem fenntartása és létrehozása marad.”³⁶ Az SPD programjában a „teljesítőképes kisgazdaságok” védelmét különösen kiemelték.³⁷

A Német Parasztszövetségnek és a különböző mezőgazdasági szervezeteknek magától értetődően szintén a kisparaszti gazdaság az eszményképe. Még az ipari monopóliumok is a kisparaszti gazdaság mellett beszélnek. Így a Német Ipari Szövetség elnöke, Fritz v. Berg az (European Confederation of Agriculture) Európai Mezőgazdasági Szövetség (ECA) közgyűlésén, Bécsben, 1958 szeptemberében azt fejtegette, hogy „a német ipar minden eszközt megadott a kisparaszti gazdaságok támogatásához.”³⁸

A kisparaszti gazdaság elméletének a polgári politikának és ideológiának a különböző csoportjaira gyakorolt nagy vonzereje elsősorban antikommunista alapkoncepciójával magyarázható. Az antikommunizmus még mindig a legszorosabb összekötő

³¹ Frankfurter Allgemeine, Frankfurt/M. vom 26. März 1968

³² Vgl. Wehland, W.: Die Kommunikationsstrukturen in Prozeß der agrarpolitischen Entscheidungen. In: Die Willensbildung in der Agrarpolitik. BLV Verlagsgesellschaft, München—Bern—Wien, 1971, S. 110

³³ Vgl. Weber, A.: Spannungsfelder zwischen Autorität und Freiheit auf dem Lande. In: Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Frankfurt/M., H. 1/1971, S. 68

³⁴ Landwirtschaftliches Wochenblatt, Westfalen—Lippe, Münster, H. 31/1967, S. 9

³⁵ Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, Bonn, vom 16. 11. 1967, S. 1118

³⁶ Vgl. Lutz, P. C.: Der Deutsche Bauernverband, ein Beitrag zum Konzept der intermediären Gruppen. Dissertation, Mannheim, 1967, S. 167

³⁷ Vorwärts, Hannover, vom 20. November 1959, S. 18

³⁸ Deutsche Bauern-Korrespondenz, Bonn, H. 8/1958, S. 217

kapocsként mutatkozott az imperialista ideológia és politika különböző irányzatai között. „Az imperializmus arra törekedve, hogy egy hanyatlásra ítélt rendszert fenn-tartsen, a harc sokrétű antikommunista politikai és ideológiai koncepciójához és eszközához nyúl.”³⁹ A kisparaszti gazdaságokról szóló elmélet fő irányvonala ezért a mezőgazdaság szocialista fejlődése, a mezőgazdasági termelészövetkezetek és a kolhozok ellen irányul. Így Priebe azt a megállapítást vitatva, hogy a mezőgazdaság a „kisgazdaságok” rezervátuma, nem a kapitalista nagyüzemek ellen szól, hanem a „központi bürokratikus vezetéssel ellátott nagyüzemi formák”⁴⁰ és a „mezőgazdaságnak minden központi irányítása”⁴¹ ellen. Szembeállítja egymással az intenzív kisparaszti gazdaságot és az extenzív nagyüzemi kollektívát.⁴²

Ezzel Priebe azt szeretné elhíttetni, hogy a szocializmus és a tervgazdálkodás a mezőgazdaság természetes fejlődésével ellentmondásban van, csak a kapitalista viszonyok biztosítják a természetes feltételeket.

A kisparaszti gazdaságot a polgári apologeták és a hivatalos agrárpolitika is mint a „kommunizmus elleni legbiztosabb védőbástyát” dicsőítik. Így az NSZK élelmiszeripari, mezőgazdasági és erdőgazdálkodási szövetségi minisztériumának egykori államtitkára, Rudolf Hüttenbrauer azt állította, hogy a sok kis önálló gazdaság fenntartása a „legjobb védelem a kommunizmus ellen.”⁴³ Más ideológusok és politikusok úgy vélték, hogy a kisparaszti gazdaság nélkülözhetetlen a „szabadság megtartása”⁴⁴ szempontjából, „a parasztság ellenállása a kommunizmussal szemben legfőképpen a földtulajdonhoz való kötődésből adódik.”⁴⁵

A kisparaszti gazdaság elmélete tehát egyrészt azt a célt szolgálja, hogy parasztokat ideológiailag az imperialista rendszerbe integrálja, valamilyen fényes perspektívát adjon nekik, a pusztulás és a proletarizálódás folyamatát pedig elrejtse előlük. Másrészt azt a célt szolgálja a kisparaszti gazdaság elmélete, hogy a mezőgazdaság szocialista elméletét és a termelészövetkezetet megrágalmazza és eltorzítsa, így megakadályozza, hogy a parasztok a szocialista országok reális folyamatait tisztán lássák.

III. A parasztság jelenlegi reális léfeltételeinek megváltozása és ennek hatása a kisparaszti gazdaságok elméletére

Az utóbbi tíz, tizenöt év folyamán a kisparaszti gazdaságok elmélete, amely a polgári agrárapologetika rendszerének egyik fő elmélete volt, egyre inkább ellentmondásba került a kapitalista ipari országok mezőgazdaságának tényleges fejlődésével.

A kisparaszti gazdaságokról szóló elméletek magja az az állítás volt, hogy a mezőgazdasági kisüzemek főként vannak a nagyüzemmel szemben, vagy legalábbis a kisüzemek határozzák meg a mezőgazdaság struktúráját, és hogy ezek stabil vállalkozások. A kapitalista országokban, úgy tűnik, hogy a reálfolyamatok igazolják a polgári agrárközgazdászok állításait, mivel pl. az EGK-országok mező-

³⁹ Programm der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands. Dietz Verlag, Berlin, 1976, S. 16

⁴⁰ Priebe, H.: Möglichkeiten und Grenzen der Strukturentwicklung. In: Hilfe zur Selbsthilfe für die Landwirtschaft. Aktionsgemeinschaft soziale Marktwirtschaft — Tagungsprotokoll Nr. 10, Druckerei und Verlagsgesellschaft Martin Hoch, Ludwigsburg, 1958, S. 18

⁴¹ Priebe, H.: Der bäuerliche Betrieb, a. a. O., S. 32/33

⁴² Priebe, H.: Die Bäuerliche Familienwirtschaft in der wirtschaftlichen und sozialen Auseinandersetzung der Gegenwart. „Agrarwirtschaft”, Hannover, H. 1/1957, S. 2/3

⁴³ Bauernblatt/Landpost, Rendsburg, vom 27. Oktober 1962, S. 258

⁴⁴ Vgl. Kelbling, G.: Die Zielsetzung der Agrarpolitik in der BRD a. a. O., S. 73

⁴⁵ Landwirtschaftliches Wochenblatt für Westfalen-Lippe, Münster, vom 4. Juni 1964, S. 15

gazdasági üzemei 62%-ban kizárólag családi munkaerő dolgozik.⁴⁶ NSZK-ban 70%-át, Hollandiában 76%-át, Belgiumban 79%-át teszik ki azok az összes mezőgazdasági üzemeknek.⁴⁷ Pontosan ezek a kisüzemek kerülnek most a nagyüzemek fölényre, a parasztnak a monopoltőke általi kiszármányolása és az imperialista államvezetés paraszttellenessége miatt gazdaságilag egyre nehezebb helyzetbe. A kapitalista országokban a dolgozó parasztnak helyzetét a pusztulás s folyamata határozza meg. A parasztság pusztulása alatt kisárutermelőből bérmunkássá válásukat értjük, az eddig önálló parasztn elvadását termelési eszközeitől és ehhez kapcsolódva annak szükségszerűségét, hogy munkaerejüket el kell hogy adják a kapitalistáknak létfenntartásuk érdekében. Már Lenin rámutatott ennek a folyamatnak a törvénytörő voltára a múlt század végi német mezőgazdaság vizsgálatánál.⁴⁸

A dolgozó parasztság megszűnése egy hosszantartó folyamat, amelynek különböző fázisai vannak: a paraszti gazdaság növekvő labilitása (alacsony jövedelem, hosszú munkaidő, bizonytalan kilátások), a családi munkaerő elvándorlása, a még ott levő munkaerő növekvő terhelése, mindezt a parasztnak hibáztatása, a kisgazdaságon kívüli mellékmunkák mennyiségének megnövekedése, a dolgozó parasztn félproletárrá válása (valamilyen tevékenységet bérmunkásként folytat, de részben még gazdálkodik a kisparaszti üzemben). Az egykori paraszti gazdaság teljes felbomlása. A hanyatlási folyamat utolsó periódusa a proletarizálódás és a parasztnak bérmunkássá válása. Ezt a proletarizálódási folyamatot az utóbbi évtizedekben felgyorsították a paraszti tömegeknek az ipari proletariátushoz képest rosszabb munka- és életkörülményei és az ipar más gazdasági ágak nagy munkaerőkereslete.

A parasztnak hanyatlásánál semmiképpen sem egy olyan „erőszak nélküli” és szabad akaratból történő folyamatról van szó, mint amilyenről a burzsoá propaganda gyakran beszél. A legtöbb parasztn olyan áron is harcol üzemének fennmaradásáért, hogy belenyugszik egy részben nagyobb munkaterhelésbe és viszonylag alacsonyabb jövedelembe azért, hogy parasztn maradhasson.

Dobert a következőket írja ehhez: „Mindenki maradhat mindaddig, amíg a mezőgazdaságból származó jövedelmekkel meg van elégedve. A személyes szabadsághoz tartozik, hogy aki akar, az szegény lehet.”⁴⁹

Az agrárszociális társaság (ASG) felmérései szerint az NSZK megkérdezett kisgazdálkodóinak háromnegyede semmi esetre sem szándékozott feladni gazdaságát. 62,5% abban az esetben sem volt hajlandó erre, ha jövedelme ezáltal növekedett volna. Azoknak a megkérdezett kisgazdálkodóknak, amelyek 15 ha-nál kisebb gazdasággal rendelkeztek, a 94%-a tovább akart gazdálkodni, csak 6% akart szakmát változtatni.⁵⁰ Mindezek ellenére minden kapitalista országban jelentősen csökkent a kisgazdaságok száma.

Különösen nagy jelentőségű az, hogy ez a proletarizálódási folyamat lépésenként egyre nagyobb üzemeket ér el. 1972 óta pl. az NSZK-ban 20—25 ha méretű gazdaságok száma csökken, pedig ezeket a burzsoá agrárpropaganda régebben mint stabil kisparaszti gazdaságokat emlegette. Arra lehet számítani, hogy a hanyatlási és proletarizálódási folyamat üteme ebben a nagyságrendben is a következő években tovább

⁴⁶ Vgl. Blohm, G.: Nur für Familienbetriebe mit Weniger als 40 Hektar. Landwirtschaftliches Wochenblatt für Westfalen-Lippe, Münster, vom 21. Dezember 1972, S. 28

⁴⁷ Ehenda

⁴⁸ v. S. V. I. Lenin művek, 5 kötet Dietz Kiadó Berlin 1966, 101. o. és 13. kötet. Dietz Kiadó, Berlin, 1963, 167. o.

⁴⁹ Dobert, H.: Landwirtschaft nach Maß. Verlag Mann, Hildesheim, 1966, S. 108

⁵⁰ ASG. Die Meinung der Landwirte zur zukünftigen Entwicklung ihrer Betriebe und ihrer Berufstätigkeit. Göttingen, 1969

Összeállította és kiszámította: EG-bizottság: A mezőgazdaság helyzete a közösségben. Tudósítás, 1975, Brüsszel Luxemburg, 1976. március, 368. o.; Agrárstatisztikai Évkönyv 1971. Az Európai Közösség Statisztikai Hivatala, Brüsszel, Agra Europe, Bonn—Párizs—London—Róma, 5/1971; Statistical Abstract of the United States Washington, 590. o.

1. táblázat

A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEK SZÁMA (1 HA FELETTIEK) NÉHÁNY
KIVÁLASZTOTT KAPITALISTA ORSZÁGBAN 1950 ÉS 1974 KÖZÖTT
(mill)

	1950	1974	Változások	Index 74 (1950=100)
USA	5.648	2.876 ^{a)}	-2.772	50,9
Franciaország	2.117 ^{a)}	1.261	-0.856	59,6
NSZK	1.647	0.930	-0.717	56,5
Olaszország	2.756 ^{b)}	2.174 ^{c)}	-5.082	78,1

a) 1955; b) 1960; c) 1970

gyorsul, és lassan a még nagyobb gazdaságokat is eléri. Ez a kapitalista hanyatlási és proletarizálódási folyamat a kapitalista ipari országokban rendkívül ellentmondásosan megy végbe. Annak ellenére, hogy 1950-től napjainkig milliónyi kisgazdaság tönkrement, s a parasztok és családtagjaik proletarizálódtak, a kapitalista koncentrációs folyamat viszonylag lassan ment végbe. Ez mindenekelőtt az üzemre jutó földterület koncentrációjában figyelhető meg, ez a mutató a mezőgazdaságban a gazdaság nagyságának fontos kritériuma.

Így az EGK-országokban az üzemre eső művelésbe vont terület a következőképpen alakult:

2. táblázat

EGY ÜZEMRE ESŐ ÁTLAGOS MŰVELÉSBE VONT TERÜLET A HAT
EGK-ORSZÁGBAN 1950 ÉS 1975 KÖZÖTT (HA-BAN)

	1950	1975
NSZK	8,6 ^{a)}	13,8
Franciaország	10,46 ^{b)}	24,1
Olaszország	6,77 ^{c)}	7,7
Hollandia	9,52	14,4
Belgium	6,83	13,8
Luxemburg	10,41	23,5

a) 1949; b) 1955; c) 1961

Az agrárpolitika eddigi eszközeivel még nem sikerült a kapitalista országokban egy olyan kapitalista agrárstruktúrát létrehozni, amely csak megközelítőleg is megfelelné a tudományos-technikai haladás követelményeinek. A modern „bekerítések” további erőszakos megvalósítását a monopoltőke a kapitalizmus általános válságának időszakában, a szocialista vilárendszer léte mellett nem engedheti meg magának, hacsak nem akar saját területein nagyobb megrázkódtatást előidézni. A tudományos-technikai haladás követelményei és a monopóliumok növekvő uralma alapján a koncentráció folyamata új módon és új eszközökkel kezd érvényesülni. Jelenleg a kapitalista a koncentrációs folyamatnak a következő formái fejlődnek ki:

- a tőke és a termelés klasszikus módon történő koncentrációja a mezőgazdasági nagyüzemekben;
- nagy, kapitalista állattenyésztő üzemek létesítése és a talajtól függetlenül történő termelés;
- vertikális monopolkapitalista integráció;
- horizontális monopolkapitalista integráció;
- a parasztok demokratikus termelési egyesülései.

A kapitalista koncentrációs folyamatban különleges szerepet játszik a vertikális monopolkapitalista integráció. Minél intenzívebbek a vertikális monopolkapitalista integráció formái, annál több döntési jogkör került az integrátorhoz. A kisüzemek gazdasági gyengeségei a parasztokat elégtelen piacismerete és korlátozott értékesítési lehetőségei, hiányos képzettségük és tőkeszegénységük gyakran rábírja arra, hogy a vertikális monopolkapitalista integrációba tömörüljenek. Gazdaságilag gyenge pozíciójuk miatt általában kénytelenek a feldolgozóipari monopóliumok szerződési feltételeit elfogadni.

A monopolkapitalista vertikális integrációban a mezőgazdasági üzemek magas fokon specializálódtak, emiatt a parasztság igen erős függésbe kerül a monopóliumoktól. A vertikális monopolkapitalista integrációk fejlettebb formáiban előfordul, mint ahogy Vasthoff megállapítja, hogy a mezőgazdasági termelők kötöttsége olyan szoros, hogy „a mezőgazdász inkább munkavállaló, mint önálló vállalkozó.”⁵¹

A dolgozó parasztok gazdaságai tehát tovább léteznek, a paraszt jogilag ugyan még önálló, ténylegesen azonban lépésről lépésre megváltozik valódi társadalmi gazdasági helyzete. Mind több olyan funkcióját veszti el, amely a kistermelőkre jellemző volt. Az általa előállított termékek a vertikális integráció fejlettebb formáiban (pl.: a bérbé történő sertéshizlalásnál) már nem az ő tulajdonában vannak, ennek következtében nem is adhatja el azokat, a szerződések alapján a feldolgozónak szállítja termékeit. Azokat a termékeket sem ő veszi már meg, amelyeket felhasznál, illetve feldolgoz, a legfontosabb termelőeszközökkel (a fiatal állatokkal, a takarmánnyal, a vetőmaggal, a trágyázószerrel) ellátják. Ezáltal, a valódi társadalmi-gazdasági helyzetét tekintve, a monopóliumok munkásává válik, ténylegesen bér munkássá válik, aki a teljesített munkának megfelelő ellenszolgáltatást kap.⁵² Mivel azonban a mezőgazdasági kisüzem továbbra is létezik, és a paraszto^k jogilag önállóak maradnak, véleményünk szerint a kapitalista koncentrációs folyamatnak éppen ezt a formáját, amely az elkövetkezendő évtizedekben a legfontosabb lesz, a kisparaszti gazdaság elméletének képviselői felhasználhatják saját céljaikra. A vertikális integráció látszólag alátámasztja azt a tézist, hogy a mezőgazdasági kisüzem stabil. Összességében azonban a kapitalizmusban a mezőgazdaság, az utóbbi évtizedekben a mezőgazdaság társadalmi-gazdasági fejlődése aláasta a kisparaszti gazdaság elméletét, sőt azt mondhadjuk, hogy ez az elmélet válságba került. A polgári agrárközgazdászok és agrárszociológusok arra kényszerültek, hogy tanáikat a megváltozott feltételekhez igazítsák, és ennek az elméletnek egyes részéről le kellett mondaniuk, és más dolgokra új módon kell rákérdeziök. Ezáltal csökken ennek az elméletnek ideológiai hatékonysága.

A 60-as évek második felétől a kisparaszti gazdaság eszményképét mint az agrárpolitika alapját mindinkább megkérdőjelezzük, és megköveteljük az elméletnek a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokhoz való igazítását. Agrárközgazdászok, agrárpolitikuskok és agrárszociológusok egy kis csoportja pedig a mezőgazdasági kisüzemek életképességét tagadja, és kiáll a nagyarányú mezőgazdasági koncentráció létjogosultsága mellett. Ide tartozik pl. dr. Günter Thiede, az EKG Statisztikai Hivatalának osztályvezetője, aki abból indul ki, hogy a mezőgazdasági üzemeket jelentős mértékben nagyobbá kell tenni”, és úgy véli, hogy a minimális teleknagyság 10 h kell hogy legyen.⁵³

⁵¹ Vasthoff, J.: Begriff, Wesen und Systematik der Kooperation in der Landwirtschaft. „Agrarwirtschaft”, Hannover, H. 1/1965, S. 107

⁵² Vgl. Kleinsorge, J. (Müller, G./Schilling, H.) Siebert, A.: Monopolkapitalistische vertikale Integration in der Landwirtschaft. IPW-Berichte, Berlin, H. 5/1972, S. 25-34

⁵³ Vgl. Die Welt, Hamburg, vom 29. Januar 1973

Jäger, nyugatnémet agrárközgazdász már 1965-ben kritikusan szembefordult a kisparaszti gazdaság eszményképpel, és az új gazdálkodási formáknak megfelelő átátalakulást követelt.⁵⁴ Kötter a kapitalista országok agrárstruktúrájának alapvető megváltozásából indul ki, és lehetségesnek tartja, hogy később „talán már nem lesz”⁵⁵ kisparaszti gazdaság. Mansholt, aki az EGK elnöke volt, és azután sok évig agrárterületen töltött be vezető funkciót, egyik beszédében azt hangsúlyozta, hogy a kisgazdaság egy olyan mezőgazdasági üzemsforma, amely felett eljárá az idő, mint ahogy néhány ipari és kereskedelmi üzemi forma felett is eljár.⁵⁶

Berth fejtegetései szerint az USA-ban mezőgazdasági üzemsfelmérések alapján 1969-től kezdve gyakorlati és elméleti szempontból is feladták a családi farmokról szóló elképzelést, és a szót sem alkalmazzák azóta.⁵⁷

A polgári agrárközgazdászok és agrárszociológusok egy részének ezen felmérései nemcsak a kapitalista mezőgazdaság belső fejlődésével magyarázhatók, hanem a többi gazdasági ágban meglévő kapitalista koncentrációs folyamattal is. Ezenkívül — polgári agrárközgazdászok szerint is — a szocialista mezőgazdasági nagyüzemi termelés eredményei is befolyásolják ezt a nézetváltozást.⁵⁸

A polgári agrárpolitikusok, agrárközgazdászok és agrárszociológusok túlnyomó többsége azonban szilárdan kitart a kisparaszti gazdaság elmélete mellett, és azon fáradozik, hogy ezt az elméletet a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez igazítsa. A kisparaszti gazdaság elmélete olyan kedvező lehetőségeket nyújt a polgári ideológia és propaganda számára a paraszti tömegek befolyásolására és a szocialista mezőgazdaság antikommunista megrágalmazására, hogy a polgári apologetika ezen fontos eleméről még ma sem mondhatnak le. Az országgyűlési államtitkár, Georg Gallus az NSZK szövetségi mezőgazdasági miniszterénél azt hangsúlyozta, hogy „az önálló közép vállalkozók rétegének megtartása a szabad gazdasági rend egyik alapszabálya; ez az agrárpolitika egyik célkitűzése is.”⁵⁹ Ezért nem a kisparaszti gazdaság elméletének feladása áll a középpontban, hanem ezen eszménykép igazítása a kapitalista koncentráció különböző új formáihoz. Az NSZK volt mezőgazdasági minisztere, Hermann Höcherl a következőket magyarázta a szövetségi gyűlés előtt: „Nekem az a véleményem, hogy a kisparaszti-gazdaság fogalom modern definiálására, kiterjesztésére, átírására van szükség.”⁶⁰

A kisparaszti gazdaság elméletében jelenleg a következő változások mutatkoznak:

— A kisparaszti gazdaság életképessége alsó határainak feljebb tolódása.

— A „kibővített családi gazdaság” és „többcsaládos gazdaság” fogalmak alkalmazása a családi gazdaság speciális formái gyanánt.

— A kisparaszti gazdaság elhelyezése a kooperáció különböző formái között.

Az üzemsnagság alsó határa, amelyen a kisgazdaság még fennmaradhat, természetesen vidékenként és a konkrét gazdasági viszonyoktól függően különböző. Mégis megállapítható az általános tendencia, hogy az életképesség alsó határa állandóan emelkedett. Itt általában a termőfölddel mérjük az üzemsnagságot, és

⁵⁴ Jäger, W.: Die neuen Gemeinschaftsformen in Westeuropa-eine Ansage an das Leitbild des bäuerlichen Familienbetriebes. In: Der Bäuerliche Familienbetrieb, ein überholtes Leitbild? Luther Verlag, Witten, 1965, S. 18 f.

⁵⁵ Kötter, H.: Landwirtschaft 1980. Verlag Paul Parey, Hamburg—Berlin, 1971, S. 11

⁵⁶ Mitteilungen der Deutschen Landwirtschaftsgesellschaft, Frankfurt/M., H. 6/1969, S. 121

⁵⁷ Berth, E.: Einige Haupeergebnisse der landwirtschaftlichen Betriebszählung des Jahres 1969 in den USA. Wirtschaftswissenschaft, Berlin, H. 11/1975, S. 1713

⁵⁸ Vgl. z. B. Schmidt, H.: Erfolgsmöglichkeiten in Bauerwirtschaften. Verlag Paul Parey, Hamburg—Berlin, 1973, S. 12

⁵⁹ Gallus, G.: Agrarpolitik auf den bäuerlichen Betrieb Ausgerichtet. Agra Europe, a. a. O., Nr. 16/1977, Kurzmeldungen, S. 4

⁶⁰ Innere Kolonisation, Bonn, H. 11/12/1967, S. 267

eltekintenek az intenzív- és speciális üzemektől (pl.: kertészet, borászat, specializált kapitalista állattenyésztő üzemek). Az NSZK-ban az 50-es években a kisparaszti gazdaság életképességének alsó határát 6—8 ha termőföldben állapították meg, később ez 12—15 ha lett, ma pedig 20—25 ha, egy résznél pedig még e felett van. A hanyatlási és proletarizálódási folyamat mindig nagyobb üzemeket ér el, az eddig stabilnak tartott üzemnagyságok ma túl kicsik, és a polgári agrárközgazdászok arra kényszerülnek, hogy elméletüket a reális feltételekhez igazítsák. Ebből kifolyólag a „családi gazdaság” mellett mindinkább használatosak lesznek a kisparaszti gazdaság elméletében a „többcsaládos gazdaság”⁶¹ és a „kibővült családi gazdaság”⁶² kifejezések, amelyeket Priebe már az 50-es évek végén és a 60-as évek elején kifejtett. „Az ipartól való elhatározás végett itt ne nagyüzemekről beszéljünk, mert ebből félreértések adódhatnak; ebben az értelemben jobb, ha itt egycsaládos gazdaságokról és többcsaládos gazdaságokról beszélünk.”⁶³

Priebe a kapitalista üzemeket (10, 20, ill. 30 állandó munkaerővel dolgozó üzemnek)⁶⁴ „többcsaládos üzem”-nek nevezi, mert bennük több család dolgozik és él, mind a földbirtokos, mind a mezőgazdasági munkás családja.

A „többcsaládos gazdaság” fogalom bevezetése a kapitalista nagyüzem kifejezés helyett; minden körülmények között lehetővé teszi, hogy az agrárpolitika céljaként „a kisgazdaságok megtartásáról” beszélhessenek, habár az imperialista állam ténylegesen a nagyüzemeket támogatja. Blohm más szempontból, de lényegében ugyanazzal az eredménnyel „nagyparaszti családi gazdaság”-ról⁶⁵ beszél.

Így nem ismerhető fel, hogy a polgári agrárközgazdászok ezzel a családi gazdaság eddigi fogalmáról — amelyben egy-egy vagy kétgenerációs parasztcsalád dolgozott és élt — áttértek másra. A „kibővített családi gazdaság” és a „többcsaládos gazdaság” kifejezések bevezetésével a kapitalista országok minden mezőgazdasági üzeme családi üzemmé tartható számon. Ez egyrészt lehetővé teszi azt, hogy ezt az elméletet a megváltozott feltételek között tovább alkalmazzák, meggyengül azonban annak ideológiai hatása a dolgozó parasztszámra, mivel az elmélet középpontjában már nem az ő gazdaságuk áll. A kapitalista országok mezőgazdaságának megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyai a kisparaszti gazdaság elméletének megingásához vezetett. Ez azáltal is láthatóvá válik, hogy a parasztságok közötti kooperáció különböző formáit beépítették a kisparaszti gazdaság elméletébe.

A kapitalista ipari országokban a 60-as években a horizontális integráció egy bizonyos jelentőségre tett szert. Ezeket a formákat részben a parasztszám együttműködéséhez sorolták; mi ezeket ilyen körülmények között mint paraszti demokratikus termelési együttműködést jellemezzük. A paraszti demokratikus termelési együttműködések paraszti üzemek közötti egyesülések, az együttműködés legegyszerűbb formájától a gazdaságok teljes összeolvadásáig, amelyekben a közösségi munka és a közösségi tulajdon fejlődik, ezeket demokratikus elvek alapján vezetik, segítségükkel létrejön a termelés koncentrációja annak érdekében, hogy a paraszti egzisztenciát egy nagyobb közösségben biztosítsák.⁶⁶

Az NSZK-ban ezeket a paraszti demokratikus termelési együttműködésekét a

⁶¹ Priebe, H.: Möglichkeiten und Grenzen der Strukturentwicklung. In: Hilfe zur Selbsthilfe für die Landwirtschaft. A. a. O., S. 18

⁶² Priebe, H.: Betriebsgrößen und Betriebsorganisation unter dem Einfluß der Wirtschaftlichen und technischen Entwicklung. „Bayerisches Landwirtschaftliches Jahrbuch”, München, Bonn, Wien, Sonderheft 5/1960, S. 16

⁶³ Az idézett helyen

⁶⁴ az idézett mű

⁶⁵ Blohm, G.: Bauerbetrieb und Produktionsgenossenschaft in betriebswirtschaftlicher Sicht. „Agrarwirtschaft”, Hannover, Sonderheft 13/1961, S. 35

⁶⁶ V. Ö.: egyenként G. Müller: kooperáció a kapitalista országokban és a monopolellenes harc. Kommuniszt, Moszkva, H. LO/1965, 108—117. o.

kooperáció formáinak nevezik, emellett azonban ezzel a fogalommal jelölik a horizontális monopolkapitalista integrációt is. Az utóbbi időben a kooperáció következő formái alakultak ki:

- üzleti alapon való társulás gépekre vonatkozóan (maschinenringe);
- géphasználati közösség (maschinengemeinschaften);
- üzleti alapon való társulás a termelésre vonatkozóan;
- termelési közösség;
- termelési együttműködés meghatározott mezőgazdasági termékek előállítására;
- üzemközösségek (mezőgazdasági üzemek teljes egyesülése).

A Német Kommunista Párt demokratikus parasztprogramjában azt mondja: „A tudományos-technikai haladás körülményei között a kooperáció a parasztok számára létszükséglet . . . Ez segít a parasztoknak abban, ne kerüljenek még nagyobb függésbe a monopolizálótól. Közösen nagyobb lehetőségük van arra, hogy az ipari és kereskedelmi konszernnek kizsákmányolása ellen fellépjenek, és befolyását visszaszorítsák.”⁶⁷

Az uralkodó imperialista erők azon fáradoznak, hogy a paraszti demokratikus termelési együttműködések különböző formáit, amelyek az utóbbi években alakultak ki, az ő uralkodó rendszerükbe integrálják. A horizontális integráció jellegét, azt, hogy monopolkapitalista formáról vagy paraszti termelési együttműködésről van-e szó, végül is a parasztság monopoliomok elleni harca dönti el. Mivel a kapitalista országokban a gazdasági és politikai hatalom erősen a monopoltőke kezében van, az utóbbi időben erősödött az a tendencia, hogy a paraszti demokratikus termelési együttműködésekkel teljesen az állam monopolista rendszerébe integrálják. Ezt azért is alá kívánják támasztani, hogy a kooperáció gondolatát a kisparaszti gazdaságok elméletébe beépítették. „A kisparaszti gazdaság megváltozott és nagyvonalúan magyarázott eszményképébe a kooperáció gondolatát bele kell építeni.”⁶⁸

Évtizedekig tartó antikommunista átkozódás után a 60-as évek végére a mezőgazdaság kooperációja a polgári agrárgazdaságtan és agrárpolitika alapvető kategóriájává lett ugyanígy bekerült a különböző polgári pártok, parasztszervezetek, a vezetés és az EKG-bizottság agrárpolitikai programjaiba. Ezen módon kísérik meg a kisparaszti gazdaság eszményképét a megváltozott viszonyokhoz hozzáigazítani. A nyugatnémet parasztszervelet elnöke, Freiherr Heereman azt hangsúlyozta, hogy „a mezőgazdaságra a következő 10—15 évben is kisgazdaság kell hogy jellemző legyen. Ezek az üzemek a közös beszerzés, termelőeszközök és munkaerő alkalmazása és talán a közös előállítás sokrétű formái által legyenek egymással kapcsolatban.”⁶⁹

Az arra irányuló erőfeszítésekben, hogy az elméletet és az ideológiát a realitásokhoz igazítsák, a polgári agrárkutatóknak, mindenekelőtt a vezető agrárközgazdászoknak és agrárszociológusoknak nagy szerepük van. A változás fő indokai és érvei az imperialista agrárpropagandába az utóbbi évtizedekben mindig az agrárkutatóktól származtak, miáltal tudományos munkájukat közvetlenül alárendelték a hivatalos agrárpolitikának és agrárpropagandának. Szívesen öltik magukra a „tisztá” tudás tógáját, akire nincs befolyással a politika, aki osztályok és pártok felett áll, és csak az „örök igazság” keresésének van elkötelezve. A valóságban azonban a polgári agrár-

⁶⁷ A Német Kommunista Párt parasztprogramja, 1971. febr. 27-én 28-án hozott határozatot a programról az NKP pártvezetőségének 8. ülésén Düsseldorfban, Kiadó NKP pártvezetősége, Düsseldorf, 1971, 21—22. o.

⁶⁸ Hill, D./Stange, U.: Moderne Landwirtschaft verlangt Kooperation. Verlag Th. Mann, Hildesheim, 1970, S.

19

⁶⁹ Mitteilungen der Deutschen Landwirtschaftsgesellschaft, Frankfurt/Main Nr. 45/1972, S. 1143

kutatók természetesen beépültek az imperialista rendszerbe, az uralkodó erőket szolgálják, és jelentősen hozzájárulnak az agrárpolitika és az agrárpropaganda továbbfejlődéséhez. Ezt az NSZK mezőgazdasági minisztere, Ertl is megerősítette, miközben hangsúlyozta, hogy „a gyakorlati agrárpolitika továbbfejlődéséhez az 1960-as években jelentős lökéseket kapott, amelyeket az agrárkutatók indítottak el.”⁷⁰

Rasinki kimutatta, hogy az USA vezető professzorai ugyanilyen funkciót tölthettek be.⁷¹

A kisparaszti gazdaság elmélete régi formájában elavult, egyre kevésbé van összhangban a kapitalista országok mezőgazdaságának tényleges fejlődésével. Mégis hamis lenne azt állítani, hogy a polgári agrárpolitika lemond ezekről a tanokról. Új, továbbfejlesztett formában, a kooperációval összekötve, a kibővített családi gazdaságról, illetőleg a többcsaládos gazdaságról szóló tanok formájában jelenleg is nagy szerepe van az agrárpropagandában és az agrárpolitikában és belátható időn belül valószínűleg még jelentős lesz.

⁷⁰ Deutsche Bauernzeitung, Köln, vom 18. April 1970, S. 8

⁷¹ Vgl. Rasinski, I.: Lenins Lehre über die Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft und der Zusammenbruch der Theorie vom „Familienbetrieb“. Internationale Zeitschrift für Landwirtschaft, Sofia—Berlin, H. 2/1970, S. 168—169

д-р Герхард Мыллер:

СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИЯ ТЕОРИЙ МЕЛКОКРЕСТЬЯНСКОГО СЕМЕЙНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКОЙ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ И ЕГО СЕГОДНЯШНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ

(резюме)

Статья анализирует структуру сельскохозяйственного производства в системе капиталистического производства. Показывает империалистическую аграрную политику об идеологическом положении и роли маленьких хозяйств.

Мелкокрестьянские хозяйства, число которых еще значительно, продолжают очень тяжелую борьбу в современном капитализме. Нынешнее положение бессмысленно в интересах обеспечения увеличения производства, из этого следует, что теория мелкокрестьянского хозяйства устореда.

Развитие производительных сил, индустриализация сельского хозяйства, потребность массового производства — перед мелким производством. В то же время империалистическая пропаганда показывала семейное крестьянское хозяйство как идеал аграрной политики, чтобы интегрировать крестьян в систему империалистического хозяйствования, использовать против колхозного хозяйствования, дать о них уродливую картину.

В изложениях многих буржуазных аграрных идеологов мелкокрестьянское хозяйство основывается на рабочей силе, где работают два поколения и обеспечит соответствующий объем дохода исключительно из сельскохозяйственной деятельности. Они сделали вывод до того, что мелкое хозяйство имеет преимущество перед большим хозяйством.

Для оправдания этого, они попробуют использовать практическую возможность, которая существует в концентрации сельскохозяйственного капитала и производства. В промышленности большое предприятие имеет преимущество, процесс концентрации и монополизации происходит более быстро. Они утверждают, что это не существует в сельском хозяйстве, потому что здесь природные условия потребуют децентрализованного производственного процесса.

Автор подчеркивает нетерпимость этой теории, показывает как интегрируется мелкокрестьянское производство в систему монополистического хозяйствования.

Dr. Gerhard Müller

THE ESSENCE AND FUNCTIONS OF THE THEORY ON SMALL SCALE
AND FAMILY FARMING IN THE IMPERIALIST AGRICULTURAL
POLICY SYSTEM AND ITS PRESENT CHANGES

(Summary)

The study outlines the farm structure in the capitalist system of agricultural production. It presents the imperialist agricultural policy in connection with the ideological and political position and role of the small farms.

Small farms, the number of which is at present significant, waging a hard struggle for existence in the contemporary capitalism. Under present condition they are not able to increase their agricultural production in firm security, and it follows from this that the theory on small farms, outdated in its old form.

The development of productive forces, the industrialization of agriculture, the need for massproduction, all this implies that large farms are superior to the small ones. At the same time the imperialist propaganda presented the small scale family farming as an ideal of agricultural policy, in order to integrate the peasants into the imperialist economic system, and to use these ideas against the socialist producer cooperatives, presenting a distorted picture of them.

According to most bourgeois agricultural ideologies, the small scale farming basically based upon the labour force of the family, provides employment to a two generations peasant family, and secures sufficient income exclusively from agricultural activities. In their conclusions, they go as far as to state that small scale farming is superior to the large one. To support this they try to use that practical possibility which exists in connection with the difference in the concentration of industrial and agricultural capital and production. In the industry the large scale production unquestionably superior to the small one and the process of concentration and monopolization is faster. They claim, that this does not prevail in agriculture since here the natural conditions require a decentralized production process.

DR. WIESLAW PIATKOWSKI

ANDRÉ PHILIP A GAZDASÁGI TERVEZÉSRŐL
MEGJEGYZÉS A MAI FRANCIA SZOCIALISTÁK NÉZETEINEK
KARAKTERISZTIKÁJÁRÓL

Bevezetés

André Philip a legkiválóbb mai francia szocialisták köréhez tartozik. Erről tanúskodik mind írói munkássága, mind gyakorlati társadalmi tevékenysége.

A háborúk közötti időszakban Philip több munkát adott ki a munkásmozgalomról és a szocialista gondolatról, a háború utáni időszakban pedig e témákat folytatta. Ebből az időszakból különösen nagy figyelmet érdemelnek a következő munkái:

„L'Europe unie et sa place dans l'économie internationale” (1954), „La démocratie industrielle” (1955), „Le socialisme trahi” (1957), „Pour un socialisme humaniste” (1960), „Histoire des faits économiques et sociaux” (1964), és „Les socialistes” (1967). E munkákban Philip (a Sorbone közgazdasági tudományok professzora) tudományos tevékenysége egyesült a szociáldemokrata teoretikus publicisztikus szenvedélyével.

1920 óta Philip az SFIO tagja. 1936—1951 között parlamenti képviselő, 1940-ben a Petain szembeni kapituláció ellen szavazott. A „Liberation” ellenállási mozgalomba való bekapcsolódása után De Gaulle tábornok meghívatta őt először londoni, majd pedig algériai kormánya belügyminisztériumába. A felszabadulás után Philip az első alkotmányi gyűlés alkotmányi bizottságának elnöke, pénzügyi és gazdasági miniszter (1946—1948), a nemzetközi szervezetek franciaországi képviselője (Európai Tanács statáriális gyűlése Strásburgban, GATT) és a Köztársasági Tanács tagja volt. Philip nagy figyelmet szentelt a gyengén fejlett országoknak is.

Az Európai Munka Kongresszusra (1956) jelentést készített, amelynek témája „Európa és a gyengén fejlett országok” volt, ezenkívül a Dahomej-kormányterv szintéziséhez hívatott bizottság munkáját irányította.

Ezentúl Philip élénk érdeklődést tanúsított az európai integráció problémái iránt, amiről tanúskodott nemcsak az Európai Tanács Statáriális gyűlésén való részvétele (amiről már említést tettünk), hanem az is, hogy az Európai Egyesült Államok Szocialista Mozgalma elnevezésű nemzetközi szervezet elnöke volt. 1956-ban Philipet kizárták az SFIO-ból a Guy Mollet Algériai és Szezei politikájával szembeni ellenállása miatt. Akkor a Parti Szocialista Autonome szervezethez csatlakozott.

A Tervezési kérdéseket Philip a gyakorlatból ismerte, ezenkívül sok figyelmet fordított ezen kérdésekre munkáiban is. Innen ered e cikk témája, bár Philipnek a tervezéssel kapcsolatos nézete nem meríti ki a francia szocialisták véleményeit ezen a területen.

A tervezés kérdéseit Philip legbővebben a „Pour un socialisme humaniste”, „Histoire des faits économiques et sociaux”, valamint a „Les socialistes” című műveiben világítja meg. Éppen e munkák képezik ezen cikk alapját.

A tartalom sorrendje a következő: Először Philip pozitív nézeteit mutatja be logikus értelemben elrendezve, majd pedig azok értékelését végezte, ami azonban csak alapvető megállapításokra korlátozódik.

I. Szervezés a kapitalista rendszerben

1. *Tervezés és a szocializmus eszméje.* Szocializmus alatt Philip ipari társadalomban demokratikus értékek megvalósításának a technikáját érti, tehát megvalósítást mint folyamatot, nem pedig mint végső eredményt, amely gazdasági tervezésben, demokratikus ellenőrzésben, adminisztrációs és funkcionális decentralizációban, ipari demokráciában, társadalmi termék igazságos felosztásban (országban belül és nemzetközi méretben) egyéni szabadság védelmében és valamennyi elnyomás erőivel szembeni harcban nyilvánul meg.

E technikai felelősségteljes társadalom (Société responsable), azaz felelősségteljes polgárokkal kormányzott társadalom létrehozásához vezet. A nyugati kultúrájára jellemző demokratikus értékek keresztény eszméből erednek, és transztörténelmi jellegük van. Ezeknek az értékeknek a megvalósítása finalizálást nem ismer, ez egy olyan folyamat, amely kizsákmányolás, elnyomás és alienáció folytonos leküzdéséből, ill. kiválasztások végrehajtásából áll.

Philip nézeteiben a szocializmusnak szélsőségesen voluntarisztikus jellege van, ezen eszme keretében a tervezés kérdése mégis fontos helyet foglal el. (Nem foglalkozom Philip a szocializmus általános problémáit illető nézeteinek bővebb elemzésével, mert ez a cikk témáján kívül lenne).

2. *A tervezés funkciója.* Philip szerint a tervezés célja a gazdasági fejlődés megfelelő ütemének fenntartása, a fejlődés megfelelően harmonikus jellegének biztosítása, az adott befektetések mellett maximum javak elérése, valamint igazságos megoszlása. Az igazságos megoszlás három ménetben elérhető: nemzedék közötti (beruházások és fogyasztás kérdése), csoportok közötti (különböző társadalmi csoportok részvétele a nemzeti jövedelemben) és nemzetközi (nemzetközi csere feltételei és segítségnyújtás a gyengén fejlett országok számára).¹

De a tervezés a konzumpciós társadalom működési mechanizmusainak anti-tézise is, amelyre jellemző a termelésnek a haszon, a konzumpciónak a féktelen reklám alá történő alárendelése. A szocializmus szembehelyezkedik az aktuális fogyasztási társadalommal, a termelést és a fogyasztást polgárok által spontán végrehajtott kiválasztásokra akarja alapozni, a csoportos szükségletek kielégítésének figyelembevételével; a reklámot az állam alá akarja rendelni, hogy a politikájának megvalósítását szolgálja. Philip természetesen nem akarja kiküszöbölni a piaci mechanizmust, e mechanizmust a szükségletek struktúrája szerinti termelés miatt tartja szükségesnek; csupán azt akarja, hogy össze legyen kötve a gazdasági tervezéssel.²

¹ André Philip. Pour un socialisme humaniste. Plon, Paris 1960, 200—201 oldal.

² „A szocializmus igyekszik létrehozni a felelősségteljes társadalmat. Ez implikálja mindenképp a teljes gazdaság tervezését globálisan és nagy szektorok által. E tervezés lehetővé teszi a piac létezését (pent laisser sbusisterle marche), annak érdekében, hogy rövid időn belül megvalósítson szükséges összefüggéseket kereslet és kínálat között: de a hosszú időre vonatkozóan (pour le long terme) éppen a közösségnek kell elvégezni lényegében a válogatást a beruházás és fogyasztás között, bel- és külkereskedelem között, egyéni és közérdek kielégítése között. Pontosabban, a szocializmus szemben áll az aktuális fogyasztási társadalommal, amelyben a gyártásról magánvállalatok döntenek (décident leur fabrication) a haszon realizálására tekintettel, továbbá saját választását a tömegreklám révén, alacsony rendű ösztönökre hivatkozva közösségre ráerőlteti. „Szocialisták számára, ellenkezőleg, e választást az állampolgároknak demokratikus úton kell végrehajtaniuk, a termelést ezután kellene szervezni (la production étant ensnite organisée), hogy e módon megfeleljenek meghatározott céloknak, a reklámot, úgy mint részletre történő előadást, államnak kellene ellenőriznie, és a politikájának megvalósítására felhasználnia — konjunktúra változása szerint. Mindenesetre, olyan társadalmi koncepcióval való szembeállásról van szó, amely apellálva a vásárló ösztönökre és a közvetlen megelegedés vágyakozására, lebecsüli az embert, a használás vágyát ingerli (desus de jonissance), gyenge karaktert bátorít . . .

II. Termelési eszközök tervezése és államosítása

Philip azt állítja, hogy a termelési eszközök államosítása (appropriation collective des instruments de production) nem képezi a szocializmus szükséges feltételét; az államosított szektor terjedelme, ill. struktúrája csak célszerűség kérdése. Nos, ha a magántulajdon döntően antiintervencionisztikusan orientálódik, akkor az államnak növelni kell az államosított szektor skáláját, illetve fontosságot, mint a globális terv megvalósításának lényeges eszközét.

A tervezés azon vállalatok államosítását követeli, amelyeknek különösen nagy jelentősége van az ország gazdasága számára (alapvető iparágak), vagy pedig tényleg monopóliumot képeznek. Államosítani kellene az állampolgári szabadságot veszélyeztető, túlságosan nagy hatalmat gyakorló vállalatokat is.

Ezenkívül pedig kell, hogy a vállalatoknak magánjellegük legyen; az államosítás nem vonatkozhat sem valamennyire, sem akár vállalatok többségére.

A konklúzióban Philip azt állapítja meg, hogy az, amit államosítani kellene kevésbé tulajdon, mint hatalom, vagy inkább olyan mértékben tulajdon, amilyenben a magánhatalom antidemokratikus alapjául szolgál.

A fentiekből mindenesetre az látható, hogy az államosított szektor létezése Philip szerint a tervezés előjele. A továbbiakban Philipnek a tervezés és a termelési eszközök államosítása közötti összefüggéssel kapcsolatos nézeteit mutatom be.

1. *Tervezés és a korpóráció menedzserei.* Menedzserek csoportjainak — családi vállalatok akció társaságokra való átalakításának következményeként — létrehozásában Philip a gazdasági tervezésnek lényeges tényezőjét látja. Az elméleti tulajdonos, akcionárius — a szerző szerint — nem gyakorol lényeges hatást a vállalat működésére.

A vállalatot nem akcionárusok irányítják (vagy legalább emberek, akik egészen kis akció csomaggal rendelkeznek), specializált technikusok segítségével.

Tőlük olyan tulajdonságokat követelnek, mint az adminisztrációt irányító miniszterektől, felelős csoportok számára általános direktívákat adó emberektől. Ezek a vezetők a hasznot nem mint önmagában való célt keresik, hanem inkább mint a jó igazgatás jelét. Saját személyiségüket akarják kifejezni a velük azonosuló szándék megvalósításával kapcsolódó hatalom gyakorlása révén.

Többféle, néha ellentmondásos érdekük van, de ennek ellenére fokozatosan az általános érdek felé emelkednek. Nem azonosulnak még teljesen ezzel az érdekekkel, de az számukra már nem idegen: nemcsak parancsolnak és engedelmességet követelnek, hanem egyenrangúakkal vitatkoznak, kompromisszumokat kötnek, figyelembe veszik a munkatársak véleményét. Közös nyelvet találnak a hivatalnokokkal, akik általánosabb szempontból és hosszabb perspektívában tárgyalnak a problémákról; ennek következtében meg tudják érteni gazdasági problémákat globális mértékben.⁴

Ebből olyan következtetést lehet levonni, hogy a kapitalista vállalatok mai működési formái — Philip szerint — önmagukban tartalmazzák tervezett gazdaság elemeit, ezenkívül pedig lehetővé teszik a gazdasági tervek megvalósítását globális méretekben.

Ezek a nézetek természetesen James Burnham jól ismert „managerial revolúti-

Itt még kell adni, hogy a szocializmusnak nem hálás feladata van, mégpedig egyéni jövedelem többletének megfékezése, megtakarítások létrehozása és közszükségleteket kielégítő beruházások előkészítése miatt (André Philip, *de socialistes*, Éditions du Seuil 1967. 232—233 oldal).

³ Pour un socialisme humaniste, 200, 205; Les socialistes, 233. oldal.

⁴ Les socialistes, 193—195. oldal.

on” elméletből származnak, de hozzá kell tenni, hogy Philip nem viszonyul hozzá kritikátlanul. Mégpedig elutasítja Brunham tézisést az elkerülhetetlen autoritaris-technokratikus rezsimről, amely a kapitalista rendszer fejlődésének következménye. Demokratikus elveken történő vállalati igazgatók toborzásában és egyáltalán ipari demokrácia megvalósításában technokratikus tendenciákat semlegesítő tényezőt lát.⁵

III. Tervezés és a tudományos műszaki forradalom

Philip olyan nézetet vall, hogy az új ipari forradalom általános tervezés szükségességét idézi elő (planification général); hatása alatt eltűnik a különbség a vállalat mikrodöntései és az állam makrodöntései között.⁶

Az Új ipari forradalom kapcsolódik a szállítás általános gyarapításával, új energiaforrások felhasználásával, mindenekelőtt pedig az automatizáció fejlődésével. Az automatizáció idézi elő a változó költségek redukálását, illetve állandó költségek növekedését. A változó költségek redukálódnak a munkadíjon, a karbantartáson, az ellenőrzésben és az ellátásban kapott megtakarítások következtében. Az állóeszközök azonban növekednek, mert az új technikák nagy beruházásokat igényelnek. Ezeket a beruházásokat tudományos kutatásokra (termék kiválasztása termelésre és a termelési technológia meghatározása), új beruházási objektumok létrehozására, az új eszközök bonyolultabbak és a régieknél drágábbak; monolitikus jellegűek; a beruházást egy ütemben kell megvalósítani akkor, amikor a hagyományos technikák esetében az eszközöket egymás után lehetett feldolgozni, végül is a beruházásokat a piacutatásra, ill. reklámra fordítják.⁷

Az állóeszközök költségeinek növekedése előidézi, hogy új iparágak termelési folyamatot akarnak fenntartani hosszabb idő alatt, előre ismerve az ütemét; más részről előre akarnak alkalmazkodni külső feltételekhez (nem automatizált szektor, szolgáltatások, nemzetközi konkurrencia); emiatt az iparágak érdekeltek a vállalati tervek és szektorok rendszeres konfrontációjában országos méretekben (dans le cadre national), sőt nemzet fölötti méretekben (supranational).⁸

IV. Tervezés és a társadalmi erők rendszere

A tervezés szükségességéhez kapcsolódik Philip a társadalom mai gazdasági erejének jellegével is (pouvoir économique). Ezen erőt négy gyűjtőfogalom képezi: adminisztráció, ipar világa (les affaires), mezőgazdasági szervezetek és munkás szindikátok. A racionális tevékenység társadalmi méretben azt igényli, hogy e fogalmak közül mindegyik vegye figyelembe a többi fogalom szándékait, hogy a negociációjuk témája globális egyensúly kérdése legyen (l'équilibre d'ensemble), a globális megtakarítások és beruházási ráfordítások meghatározása céljából szektorok között történő felosztással. Amennyiben e posztulátot megvalósítják, a gazdasági fejlődés rövid időn belül úgy változik, hogy nem támaszkodik a haszonra (seul appât d'un gain à court terme); e fogalmak közösen döntenek a gazdasági fejlődésről hosszabb időben (à long terme). Ez a magán anarchikus liberalizmusnak és a „jakobini”

⁵ Ibidem 195—196. oldal.

⁶ Ibidem 200. oldal.

⁷ Ibidem 196—198. oldal.

⁸ Ibidem 199. oldal.

centralizált etatizmusának selejtezését, egyidejűleg a szabad szerződéses társadalom keresését (*libre société contractuelle*)⁹ jelenti. Ilyen módon Philip eljut a posztulált kategóriákban értendő társadalmi megállapodás sajátos elméletéhez.

V. A terv kidolgozása és ezzel kapcsolatos posztulátumok

Philip jellemzi a gazdasági tervezést Franciaországban, és ezen a háttéren meghatározott posztulátumokat fogalmazza meg (amelyeket lényegében általánosan ki lehet terjeszteni a kapitalista gazdaságra).

A terv kidolgozását Philip négy szakaszra bontja:

- a) információ gyűjtése,
- b) globális fejlődés különböző variánsainak kidolgozása,
- c) a variánsok közül egy variáns kiválasztása,
- d) a terv technikai kidolgozása.

Információkat gyűjt a Népi Statisztikai Intézet és a Pénzügyi Minisztérium, feldolgozzák a specializált kutatócsoportok. Az információk a gazdasági fejlődés összességére vonatkoznak (termelés, felosztás, fogyasztás).¹⁰

Ezen adatok alapján a Tervezési Kapitányság (*Commissariat au Plan*) a fejlődés globális perspektíváit dolgozza ki. Ebből a célból az utóbbi pár év tendenciáinak vagy pedig új feltevések figyelembevételével határozzák meg a szükségletek jövő fejlődését. Egyidejűleg meghatározott prioritásokat elfogad a termelési eszközök és munkaerő felosztásának területén, amelyeket igyekezni fog megvalósítani a piacra való hatalom gyakorlása vagy adminisztrációs eszközök alkalmazása révén. Ezeknek a prioritásoknak biztosítaniuk kell a termelés kívánt struktúráját.

A növekedés ütemének és az alkalmazásából származó következményének meghatározását tartalmazó globális fejlődési perspektívákat 3 variánsban mutatja be. Termelési volumen, fogyasztás, megtakarítás és beruházás szerint.¹¹ A továbbiakban a kormány kiválasztja a megfelelő fejlődési variánst, tanácsot kérve a Gazdasági Tanácstól (*Conseil national économique*).

A Tanács (amely fontos szerepet játszik tulajdonképpen a negyedik terv óta, azaz 1962 óta) különböző ágazati szervezetek (vállalkozókból, munkásokból, parasztokból, szövetkezeti tagokból) és államosított szektorok képviselőiből áll, akiket választás útján delegálnak, ill. a kormány által kinevezett „általános érdekek képviselőiből” áll.¹²

A terv technikai kidolgozása állami és magánvállalatok, mezőgazdasági szervezetek, munkás szindikátok, ifjúsági mozgalom, valamint Tervezési Kapitányság és Pénzügyi Minisztérium képviselőiből álló korszerűsítő (modernizáló) bizottságokban (*commissions de modernisation*) folyik országos szinten.

Kétféle bizottság van: vertikális (pl. textil, vasipari, mechanika) és horizontális (pl. munkabér, tudományos kutatások bizottsága, regionok, általános egyensúly bizottsága). E bizottságok munkájának eredményeit szintetizálják a Közgazdasági Tanács jóváhagyásához készült Tervezési Kapitányság bejelentésében.¹³

Ami Philipnek a terv kidolgozási folyamatára és mertorikus tartalmára vonatkozó posztulátumát illeti, a következőképpen foglalható össze:

⁹ Ibidem 200—201. oldal.

¹⁰ André Philip, *Histoire des faits économiques et sociaux de 1800 à nos jours*, Aubier, Éditions, Montaigne, Paris, 1964. 549—550. oldal.

¹¹ Ibidem 550. oldal, *Pour un socialisme humaniste* 201, 203. oldal.

¹² *Historie des faits économiques et sociaux* 550—551. oldal.

¹³ Ibidem 552—553.

1. A gazdaságot nem lehet irányítani, csak a piacon kimutatókozó szükségletek alapján, melyek kapcsolatban vannak a jövedelmek megfelelő struktúrájával és megfelelő reklámmal.

Gondoskodni kell arról is, hogy a folyó szükségletek kielégítése ne korlátozza a jövő szükségletek kielégítését. (Philip állítja, hogy a liberális egyensúly elméletének nagyon gyenge pontja az volt, hogy mindig elhanyagolta a jövőt.) Természetesen az emberek szabadságát tisztelve, nem szabad rájuk erőltetni a fogyasztási kiválasztásokat; bizonyos mértékben viszont megengedhető e választásokra történő hatás gyakorlása (pénzügyi és adó politika eszözei révén, sőt a termelési monopólium segítségével).¹⁴

2. A munkásképviselek számát kell növelni a modernizáló bizottságokban, munkások hiánya esetén pedig — egyetemi körökből való személyek képviseletével. (Munkások számára kész szolgáltatások nyújtása.) E posztulátum megvalósítását kellene hogy magára vegyék szindikális szervezetek saját állását figyelembe véve.¹⁵

3. Modernizáló bizottságokban kellene hogy legyenek a fogyasztási szövetkezetek által delegált fogyasztók képviselei is (a szükségletek kalkulációjának készítése kizárólag szakértők által veszélyes lenne).¹⁶

Kellene, hogy munkások vegyenek részt a vállalatok vezetésében, azért, hogy (valamennyi egyéb tevékenységen kívül) semlegesítsék a tervezés negatív következményeit (amelyeket előre meghatározni lehetetlen).

Alapvető elvnek a következőnek kell lennie: a munkásokat értesíteni kell a vállalatvezetés modernizáló szándékairól, ezeknek pedig joguk van véleményt mondani, illetve saját javaslatukat bejelenteni (amelyek azonban a vezetőség számára nem kötelező erejűek), a vállalati vezetés átmenetileg lemond a műszaki és a szervezési fejlesztés megvalósításáról, abban az esetben, ha az emberi költsége nagyon magas.¹⁷

5. Hatalmas fontosságú dolog, hogy a globális tervek a területi tervekkel össze legyenek kötve (az első három gazdasági terv nem tett eleget ennek a követelményeknek).

Bizonyos mértékben figyelembe vették a negyedik tervben, amely 1962—1966 évekre esett. A területeket úgy kell szervezni, hogy saját ügyekkel igazgassák, de egyidejűleg részt vegyenek a nemzeti terv kidolgozásában, ill. a megvalósításának ellenőrzésében.

Ez adminisztrációs és gazdasági decentralizáció szükségességét jelenti, amely lehetővé teszi a területek kiegyensúlyozott fejlődését.¹⁸

6. A fejlődés megfelelő variánsának kiválasztásánál az kellene, hogy a parlamenti vitaülés döntsön, amely számára a Közgazdasági Tanács véleménye csupán kiinduló pontot képezne. Ilyen módon a fejlődés ütemének kiválasztása nem csupán gazdasági, hanem politikai aktus lenne, amely maga után vonná bizonyos pártátvisportosításokat. (Az első három terv a kormány döntésének tárgyát képezte; a negyedikkel kapcsolatos parlamenti vitaülésnek igen felületes jellege volt, és a partikularizmus jellemezte.)¹⁹

7. A globális terv alapján kellene kidolgozni az új nemzedék oktatási programját (oktatási irányzatok és mennyiségi arányok értelmében).²⁰

¹⁴ Pour un socialisme humaniste, 202—203. oldal.

¹⁵ Histoire des faits économiques et sociaux 552—553. old.

¹⁶ Pour un socialisme humaniste, 206. oldal.

¹⁷ Ibidem, 215—216. oldal.

¹⁸ Pour un socialisme humaniste, 208—209. old. Histoire des faits économiques et sociaux, 553—554. oldal.

¹⁹ Pour un socialisme humaniste, 207, Histoire des faits économiques et sociaux, 551—552, 554. oldal.

²⁰ Pour un socialisme humaniste, 210. oldal.

VI. A terv teljesítése és az ezzel kapcsolatos posztulátumok

Az Indikatív tervezést Franciaországban Philip a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság körében Algériában vetett szervezési eszmére vezeti vissza.

Már akkor is tisztában voltak azzal, hogy a háború utáni Franciaországban szűkséges lesz a tervezés háborús pusztítások és az eszközök hiánya miatt, de egyidejűleg kizárták az imperatív tervezés lehetőségét a háború idejéből származó gazdasági resztrikciókkal (Vichy rezsim által bevezetett)²¹ szembeni közvélemény kedvetlensége miatt.

(Természetesen érthető, hogy az indikatív tervezési elv elfogadtatásáról társadalmi tényezők is döntöttek.)

Az indikatív tervezés eredményeit Franciaországban Philip értékeli pozitívan. Az első három gazdasági terv elemzésével észreveszi a nehézségeket és a fékezéseket a megvalósításban, de a fejlődési meggyorsításokat is megfigyeli, minek eredményeképpen megállapítja, hogy elvileg lettek megvalósítva. Philip hangsúlyozza, hogy akkor, amikor Jean Monnet a Tervezési Bizottság élén állt, a munkába igyekezett bevonni megbízható embereket, akik majd különböző minisztériumokat erősítettek, amelyekben a tervezési szóvivők lettek.²²

Az indikatív tervezésnek Philip azonban effektívebb alakot szeretne adni, vagy akár kiegészíteni szeretné ezeket az imperatív tervezés bizonyos elemeivel.

Mindenekelőtt rámutatott az adminisztráció átszervezésének szükségességére, amely szerinte a Tervezési Kapitányság hatalmának fokozásában jelentkezne azért, hogy a döntései kötelező jellegűek legyenek a központi adminisztráció számára, ezenkívül az adminisztráció decentralizációban mutatkozna meg, amely elősegítené a terv teljesítését egyes területeken.²³

Philip véleménye szerint a magán vállalatok alapján véve a veszélyes fluktuáció elkerülése végett alkalmazkodnak a tervhez; különösen az állami adminisztráció könnyebben tud rájuk hatni, mint az apró vállalatokra.²⁴

Ezek az utolsók hatalmas számban vannak, mivel közvetlen kapcsolatba nem kerülhetnek a tervezési szervek perszváziója, illetve közvetlen nyomásra alá, hanem mindenekelőtt fiskális és hiteles jellegű közvetlen hatás eszközei alá.

A tervnek megfelelően működő vállalatoknak adókedvezményeket kellene adni. (Philip úgy véli, hogy az adónak nem lehet semleges jellege; kellene, hogy gazdasági politika eszköze legyen, amivel kapcsolódik a megkülönböztetésnek a szükségessége.) A hitelnek szintén megkülönböztetésnek kell lennie. A terv szerinti beruházásokat megvalósító vállalatoknak a legnagyobb hitelösszeget a legjobb feltételek között kellene adni. Azonban a tervből kihúzó vállalatoknak szigorítani kellene a hitel adásának a feltételeit, ill. teljesen meg kellene fosztani őket a hitel felhasználási lehetőségétől.²⁵

A terv megvalósításának legnagyobb lehetőségei természetesen a közös szektorban vannak. Philip mégis hangoztatja, hogy az államosított vállalatok túl nagy autonómiákkal rendelkeznek a kormány döntéséhez képest, bár másrésről különféle pénzügyi ellenőrzés alá vannak vetve, amelyek korlátozzák újítási szabadságukat.²⁶

²¹ Histoire des faits économiques et sociaux, 545—546. oldal.

²² Ibidem, 546—548, 555. oldal.

²³ Ibidem, 555—556; Pour un socialisme humaniste, 208—209. oldal.

²⁴ Pour un socialisme humaniste, 204; Histoire des faits économiques et sociaux, 558. oldal.

²⁵ Pour un socialisme humaniste, 204—205; Histoire des faits économiques et sociaux, 558—559. oldal.

²⁶ Histoire des faits économiques et sociaux, 556—557. oldal. Az államosított vállalatok nagyobb körű autonómiáját posztulálja Philip „Les socialistes” c. művében: „Állami szolgáltatásokat (services nationaux) tulajdonképpen autonóm igazgatással saját vetésköltségükkel és saját döntési hatalmaikkal kellene szervezni, amelyekre a terv általános szabályai olyan formában és olyan mértékben vonatkoznának, mint a magánvállalatokra” (223. oldal).

De az államosított szektornak Philip globális jellegű feladatokat is tulajdonít, Ennek a szektornak hatni kellene a magánvállalatokra is, hogy a tervnek megfelelő döntéseket hozzák velük szemben (megfelelő felvásárlás — adás politika folytatás útján).

Philip szemlélete szerint, ha a terv megvalósítása akadályokba ütközne magán-szektorban, akkor „a tervnek imperatívabbá kellene válnia, és az állami (köz) szektornak egész súlyával hatnia kellene a gazdaság összességére”.²⁷ Philip véleménye szerint az államosított szektor koordináló ereje eddig nincs teljesen kihasználva.

Végül is Philip úgy véli, hogy a terv megvalósításának magán- és állami tőkére támaszkodó vegyes vállalatok létrehozása kedvezne (société d'économie mixte).²⁸

VII. Tervezés és demokrácia

Philip szerint szocialista társadalomban a termelésnek állami (köz) funkciója van, amelyet a terv segítségével valósítanak meg.

Egyidejűleg azt is hangoztatja, hogy a tervezés veszélyeztetné a demokráciát, amennyiben szigorúan imperatív jellege lenne. Emiatt a tervezés és a demokrácia párhuzamos fejlődését posztulálja (ami a terv demokratikus ellenőrzésében, a területi és helyi decentralizációban, hatékony munkás és parlamenti ellenőrzésben és ügynevezett lényeges funkciók autonómiájában, azaz igazságszolgáltatás, oktatás és információ autonómiájában nyilvánul meg).²⁹

Tervezés a gyengén fejlett országokban. Philip abból az álláspontból indul ki, hogy a gyengén fejlett országokban kizárólag az állam képes megteremteni a gazdasági fejlődés előzetes feltételét és megszervezni folyamatát.

Azért úgy véli, hogy ezekben az országokban a tervezés abszolút szükségességet jelent.³⁰

Ezen országok gazdasági fejlődése nem lehet az idegen tőkés műve, amely kizárólag közvetlen haszonért gondoskodik, és azt átutalja a saját hazájába. Mégis az idegen tőke effektíven felhasználható, mégpedig akkor, ha az ország tervszerű gazdasági fejlődésének alá van vetve.³¹

E fejlődés azt kívánja, hogy agrárforradalom (amennyiben létezik nagy földvagyon—tulajdon) következzen be, amelynek eredményeképpen a parasztok (akik az elmaradott országban a lakosságnak kb. 80%-át képezik) megkapják a földet, és folyamatosan szoktatva lennének egyre korszerűbb gazdasági módszerekhez.³²

Szintén szükségesnek látszik, hogy a harmadik világ országainak gazdasági fejlődését összekapcsolják a nemzetközi kereskedelmi szervezettel. Ez biztosítaná e országok számára a piacot az iparosított országokban és nemzetközi vegyes gazdasági társulatok kialakítását. A garantált piacok (bizonyos preferencia rendszer szerinti garantált árakon történő eladás) azt biztosítaná az elmaradt országoknak, hogy ki tudnák kerülni a veszteségeket, amelyek azon országok és jól iparosított országok között csere-reláció romlásából következnek, továbbá elősegítené az általunk fejlesztett ipar termékeinek értékesítését (amelyek számára belpiac nem elegendő).

Az állami és magántőkét egyesítő nemzetközi vegyes gazdasági társulatok

²⁷ Pour un socialisme humaniste, 205. oldal.

²⁸ Histoire des faits économiques et sociaux, 557—558. oldal.

²⁹ Pour un socialisme humaniste, 205—206, 217—218. oldal.

³⁰ Les socialistes, 210—211. oldal.

³¹ Ibidem, 213. oldal.

³² Ibidem, 212. oldal.

(sociétés d'économie mixtes internationales) szerveznék a termelést minden stádiumban, azaz a nyersanyagtól a késztermék gyártásáig.³³

Ezenkívül azonban szükség van az eszközök transferralására gazdag országokból szegény országokba. Kellene, hogy e segítségnek állandó jellege legyen (a gazdag országok meghatározott fokú szolgáltatások mellett). A segítséget azoknak az országoknak a számára kellene nyújtani, amelyek valóban erőfeszítést tesznek a gazdasági fejlődés területén, függetlenül a politikai rendszerüktől. Az adott ország segítségnyújtási formáinál nemzetközi szervnek kellene döntenie, miután megismerte az ország gazdasági fejlődése tervét.³⁴

Így tehát Philip szeretné függvénybe helyezni az elmaradott országok gazdasági tervezését és a gazdasági élet bizonyos szervezését nemzetközi méretekben.

A gyengén fejlett országban — Philip állapítása szerint — a terv az elején nem adekvát a valósággal, a számfejtés és a képzett statisztikai szolgálat hiánya miatt. Ennek ellenére az ország gazdasági erőfeszítésének mozgósító tényezőjét képezi, amely segít az országnak kijutni az elmaradottság állapotából. Csak az egymás után következő kudarcok, javítások (korrektúrák) és alkalmazkodások után képez valószínűs értéket az ország termelési erők irányzatainak meghatározásához.³⁵

Philip nézeteinek értékelése. Philip a tervezéssel kapcsolatos nézeteinek kapitalista rendszerben szocialista tartalmat tulajdonít. Ez mégsem elvi (alapvető), ha a szocializmust a szó igazi értelmében értjük. Ezzel kapcsolatos bővebb megfontolásokat kikerülve megállapítom, hogy a Philip által bemutatott tervezési elképzelésnek nincs szocialista jellege, mindenekelőtt két ok miatt. Először is, az általános szocializmus eszmével teljesen egyéni értelemben kapcsolódik. Ezen eszme az egyetemesként elfogadott értékekből vezethető vissza (kereszténységi kultúra körében), és nem pedig a tőke és a munka közötti reális konfliktusból (hozzátesszem még azt, hogy a munkásosztály érdekei és az igyekezetei Philip szerint társadalmilag partikuláris jellegűek, és ezzel szemben azt állítja, hogy nem képezhetnek alapot a szocializmus meghatározására). Másodsor, Philip nem hagyja figyelmen kívül az államosítás jelentőségét a tervezés hatékonyságára, de azt aránylag nem nagy mennyiségű kapitalista vállalatra vonatkoztatja, ami arra vezet, hogy a tervezés koncepciója lényegében kapitalista gazdaságra vonatkozik.

Ezenkívül meg kell állapítani, hogy túlságosan túlzott Philipnek az a véleménye, hogy a korporáció menedzserei a tevékenységük indokait szublimálják (figyelembe veszik az általános érdeket, és nem pedig csak a nagy haszon nyereségének megvalósítását), és az, hogy a műszaki tudományos forradalom kikényszeríti a tervezést (bár kétségtelen, hogy nagy korporációk beruházási politikát folytatnak hosszabb távlatban, és sok figyelmet fordítanak piacutatásra).

De Philip tervezéssel kapcsolatos nézeteit a rendszerben tervezési gyakorlatra való alkalmazhatósága szempontjából lehet értékelni. E szempontból figyelemre méltóan tartalmazzák a burzsoá tervezési koncepciókat kétségtelenül gazdagító tartalmat. Ez azonban a posztulátumokban láthatók, ahol a gazdasági tervezésnek és különböző társadalmi és szakmai csoportok aktivizálásának — munkahelyen és lakóhelyen-, adminisztráció és gazdasági funkció decentralizációjának folyamatával összekapcsolásból és a politikai élet demokratizációjának elmélyítéséről van szó.

Érdekesnek tűnik Philipnek az a gondolata, hogy az (államosított) állami szektor a tervezési tényezővé váljék globális méretekben.

³³ Ibidem, 213—216. oldal.

³⁴ Ibidem, 217. oldal.

³⁵ Ibidem, 213. oldal.

Végül is azt kell hangsúlyozni, hogy mélyen humánus Philipnek az a gondolata, hogy a gazdasági tervezés folyamatában olyan fogyasztási modellt képezzenek, amely megfelelő mértékben figyelembe venné a társadalmi és nemcsak az egyéni szükségletet.

Philipnek a gyengén fejlett országok tervezésével kapcsolatos nézetei racionálisnak tűnnek, amennyiben absztraháljuk gyarmat idején az országokban beruházott tőke államosítására kérdéséről (e kérdést Philip nem vetette fel).³⁸

³⁸ Philip szintén ír tervezésről SZU-ban, itt, ahol a fejlődésnek két fázisát különbözteti meg. Az első 1930—1957. évekre esik. A jellegzetes vonása gazdasági döntések szélsőséges centralizálása volt, amelyek komoly nehézségekhez vezettek vállalatok közötti kooperációban különböző iparágakban.

A második fázis 1957-ben kezdődött, amikor a tervezéshez bizonyos decentralizáló elemeket vezettek be, szovhozok szervezésével kapcsolatosan. (E véleményt Philip fejezte ki a „Histoire des Faits économiques et sociaux”, tehát 1964-ben.)

д-р Виешлав Пиятковски:

**АНДРЕ ФИЛИП ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПЛАНИРОВАНИИ.
ЗАМЕЧАНИЯ О ХАРАКТЕРИСТИКЕ ВЗГЛЯДОВ НАСТОЯЩИХ
ФРАНЦУЗКИХ СОЦИАЛИСТОВ**

(резюме)

Статья анализирует со всех сторон работы одного самого продуктивного опытного представителя настоящих французских социалистов, в первую очередь с точки зрения экономического планирования.

Статья многосторонне анализирует, как относят к вопросам настоящего экономического развития, каким методам целесообразно управлять капиталистическим хозяйством. Необходимость планомерного управления хозяйством все станет центральным вопросом,

Франция начала применять центральное планирование во первых. Правда, что ее планы имеют индикативный характер. Необходимо разработать и применять принципиальные, практические, методологические вопросы тоже, которые в экономическом планировании самые эффективные методы.

По мнению Филипа цель планирования: стабилизация данного темпа роста, гармоническое развитие, чтобы капиталовложения достигли максимальной прибыли, обеспечивались справедливое распределения производственных материальных благ. Справедливое распределение считается с трех сторон: между поколениями (вопрос капиталовложение и потребления), между группами (пропорция различных социальных групп в национальном доходе, и международном уровне (условия международного обмена и пособий для развивающихся стран).

Он установит, что национализация средств производства не является необходимым условием социализма, обь ем национализированного сектора целесообразности. Однако частная собственность снизит эффективность центрального планирования и по этому потребует национализаций предприятий, имсющих важную роль всей страны.

Это критический анализ очень интересный, дает полезное сопоставление для марксистских специалистов и планирования на уровне теории и практики.

Dr. Wieslaw Piatkowski

ANDRE PHILIP ON ECONOMIC PLANNING. REMARKS ON THE
CHARACTERISTIC FEATURES OF THE VIEWS OF THE CONTEMPORARY
FRENCH SOCIALISTS.

(Summary)

The study many-sidedly analyses the works of one of the most productive and most experienced representative of the contemporary french socialists, primarily from the point of view of planning. The work comprehensively analyses that, in a developed capitalist country what position they adopt with regard to the question of economic development, and what methods can be used to control (direct) the capitalist economy.

The need for economic planning is becoming more and more central problem.

France was among the first who began to apply the central planning. It is true that these plans were „indicative” in character. It should be worked out and implement those theoretical, practical and methodological problems, which proved to be the most effective method in economic planning.

According to Philip the purpose of planning; to keep the proper pace of economic development, this should be harmonized; investment should bring the maximum yield; to secure the just distribution of goods. The just distribution should be taken into consideration in three aspects; between generations (investment and consumption) among groups, (the share of various groups in the national income) and at international level (terms of international trade, aid to the poor countries).

He claims, that the nationalization of the means of production do not form the necessary precondition of socialism. The extent and structure of the nationalized sector is only the question of practicability. The private property however reduces the efficiency of central planning, and for this reason the nationalization of those enterprises necessary which are particularly important in the economy of the country.

The critical review provides an interesting and instructive comparison for both marxist planners and for planning, at both theoretical and practical level.

DR. TÓTH LÁSZLÓ

AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG KÖZÖTTI MUNKAMEGOSZTÁS KEZDETEINEK TECHNIKAI-GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VETÜLETEI

1. A történelmi szemléletmód fontossága a munkamegosztás vizsgálatán

Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás vizsgálható gazdaságtörténeti és politikai gazdaságtani szempontból egyaránt. Mindegyik közelítési módnak önmagában is van létjogosultsága, ha nem válik egyoldalúvá az elemzés. A gazdaságtörténeti vizsgálat során az válhat hibaforrássá, hogy nem tisztázzuk a munkamegosztás fogalmát, a gazdasági növekedésben, fejlődésben betöltött szerepét. A politikai gazdaságtani elemzéseknél viszont könnyen „elfeledkezhetünk” arról, hogy a kategóriák, így a munkamegosztás tartalma is szükségképpen változik a történelmi fejlődés folyamán. E tanulmányban a két két szempontot egyaránt igyekszünk figyelembe venni. A vizsgálódás során a *monopolkapitalizmus kialakulásáig* tekintjük át az őstermelés felbomlásával kezdődő fejlődési folyamatot, amely az ipar és a mezőgazdaság közötti rendszeres, tartós és alapvető fontosságú munkamegosztás kialakulásához vezetett.

A munkamegosztással kapcsolatos *hibás elméleti álláspontok* hol pusztán a termelőerők részének tekintik a munkamegosztást, hol pedig a munkamegosztás azon oldalát fetiszizálják, illetve abszolutizálják, amely a társadalmi hierarchiában, az alá- és fölérendeltségben nyilvánul meg.

Általános értelemben a munkamegosztás a mindenkori adott termelőmódban a gazdasági tevékenység-csere viszonyok rendszere, az emberek gazdasági kapcsolatainak az alapja, ily módon a termelési viszonyok sajátos minősége. Közvetlenül a termelőerők mindenkori színvonala, a technikai differenciálódás határozza meg. Erre épül a technikai-gazdasági tagozódás, amely a társadalmi-gazdasági relációkkal együtt képezi a termelési viszonyok mindenkori rendszerét. *Összefoglalva* azt mondhatjuk, hogy a munkamegosztás nem más, mint „. . . a termelőmód általános anyagi elemeinek és specifikus társadalmi tartalmi komponenseinek bonyolult hálózata, kölcsönös determinációjuk áramlásainak a vezetékrendszere. Ha megbénul valahol a hálózat, ez csökkenti a gazdaság alkalmazkodó és funkcióképességét, inadekvát működési módokat hív életre.”¹

A munkamegosztás jellege, szintjei a történelmi fejlődés során állandóan változnak. E típusok, szintek kifejezik a termelő gazdaságok egymás közötti, valamint a termelők és a fogyasztók közötti történelmileg változó kapcsolatokat. Megmutatják, hogy egy-egy közösség — másokkal megosztva a termelőmunkát — ho-

¹ Szabó: Kálmán: A termelőerők a termelési és viszonyok fejlesztésének kérdései. Kossuth, Bp. 1976. 21. o.

gyan adja át termékeit másoknak, más közösségeknek, és ennek ellenében hogyan elégti ki szükségleteit más termelők termékeivel.

Ez a csere nagyon különböző attól függően, hogy technikai alapja milyen. Ebből a szempontból mérföldkőnek tekinthető a kézművességről a modern nagyipari termelésre történt áttérés. Tudjuk, hogy a munkamegosztás közvetlenül természetes csereben vagy árucserében fejeződhet ki. A kettő közül az árucsera a fejlettebb. Akkor jöhetett létre, amikor a *munkamegosztás a termelőegységek között* és nem a termelőegységeken belül valósul meg. Egyes gazdaságokon belül ugyanis nagyon komoly vertikális munkamegosztás lehet akkor is, amikor a gazdaságok között ez nem létezik, vagyis a gazdaságok párhuzamos termelést folytatnak. Csak az egyes gazdaságok közötti munkamegosztás, a termelőegységek specializálódása eredményezi a gazdasági szervezetek differenciálódását. A differenciálódás és az ezzel együtt járó integrálódás váltja ki a koncentrációnak és a kooperációnak olyan fokát, amely adott fejlettségi fokon meghatározott, optimális struktúrájú és nagyságú üzemet.

A munkamegosztás és az ezzel járó specializálás általában tehát nem azonos folyamat a termelőegységek szakosodásával. A tradicionális munkamegosztás és specializálódás a természetes csere számtalan mezébe burkoltan, a szolgáltatások és szolgáltatások legváltozatosabb formáiban jelent meg. A fejlett gazdasági egységek közötti munkamegosztásnak viszont — ahol az üzemen belüli munkamegosztás is társadalmasodik — az árucsera az dekvát mozgásformája. A tradicionális és a modern munkamegosztás azonban nem egyik pillanatról a másikra váltotta fel egymást. Ez a nagyon hosszú *történelmi folyamat* tekinthető az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás kiteljesedési folyamatának.

A munkamegosztás történelmietlen vizsgálata könnyen arra vezethet, hogy mechanikusan kezeljük a munkamegosztás és a társadalmi-gazdasági viszonyok közötti kapcsolatot. Márpedig teljesen nyilvánvaló, hogy amíg a tradicionális gazdálkodás, „természeti munkamegosztása” örökletessé tette az emberek elsajátításban megjelenő pozícióit, addig a modern munkamegosztás élesen elválasztja egymástól a speciális tevékenységeken nyugvó differenciálódást és az elsajátításon alapuló struktúrát. Ezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert manapság eléggé divatos dolog analógiát vonni a „tradicionális” termelő vertikumok és a modern élelmiszer-termelő vertikumok között. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen analógia hamis, egyoldalú, mert történelmietlen. Ha találunk is kapcsolatot a középkori gabonatermelők, molnárok és pékek, vagy az árutermelők és a sörfőzők között, ennek a kapcsolatnak semmi közvetlen, a mai viszonyokra adaptálható köze nincs a napjainkban vagy akár csak az ipari forradalom között megnyilvánuló kapcsolatokhoz, mert alapja, a munkamegosztás gyökeresen más volt, mint a mai.³

2. Munkamegosztás és növekedés

A munkamegosztás és a *gazdasági növekedés* egymással szoros összefüggésben levő kategóriák. Mint ahogy a munkamegosztásnak is van egyrészt természetes, technikai, illetve technikai-gazdasági, másrészt társadalmi-gazdasági vetülete, a gazdasági növekedés is egyfelől természetes relációkat és ezek rendszerét, másrészt társadalmi-gazdasági relációkat és azok rendszerét foglalja magában.

³ Ilyesmi analógiát sugall Márton János: Az integrálódó mezőgazdaság című könyve. Mezőgazdasági Könyvtár, 1977. 8—11. o.

A munkamegosztás a termelés egyes területén meghatározott arányokban jut kifejezésre. Ezek a termékek közötti, valamint a termelési tényezők közötti arányok, illetve mennyiségi jellegű tevékenységek meghatározott arányai. A tevékenységek cseréje konkrét társadalmi-gazdasági formákat és intézményi rendszert ölt.

A munkamegosztás fejlődése természetes oldalról a növekedés *kvantitatív jellemzői* révén fogható meg. A kvantitatív változások *három speciális kategória* segítségével jellemezhetők: a differenciálódással, a helyettesítéssel és az abszolút növekményképződéssel.³

A kvantitatív változások a *történelmi fejlődés* folyamán meghatározott mozgásokat mutatnak. Akárcsak a munkamegosztásnál, itt is nagyon lényeges a történelmi szemlélet érvényesítése. Éppen a kvantitatív változások jellegzetességei alapján különböztethetünk meg bizonyos *szakaszokat* a gazdaság fejlődésében. Ebből a szémszögből nézve az eddigi gazdasági fejlődés két alapvető szakaszra bontható. Az első szakasz a *stagnáns korszak*, amelynek két belső szakasza a szó szerinti stagnálás és az ún. előfeltételi szakasz. A második, a *gyorsuló növekedés korszaka* szintén két szakaszból áll: a fordulati szakaszból és a rendszeres növekedés szakaszából.⁴ Ez utóbbinak éppen a mai időszakban figyelhetjük meg egy jelentős módosulását.⁵

A helyettesítési és a differenciálódási folyamatok eredményeként alakulnak ki az *abszolút növekmények*. Ez az, ami a növekedés legszembetűnőbb kifejezője. A növekmények képződése a termelési tényezők állományának, a termelési tevékenységek szintjének emelkedésében, a termékek és szolgáltatások mennyiségének növekedésében nyilvánul meg. A növekmények egyben a további mozgások indukálói, és visszahatnak a differenciálódásra és a helyettesítésre.

A növekmények képződése a növekedési folyamat gyorsulását eredményezi. Egy bizonyos ponton túl a növekmények, amelyek a tradicionális munkamegosztás keretei között *fölöslegesnek, többletnek* nevezhetők, olyan szintet érnek el, amelynek hatására a gazdaság mozgása felerősödik, intenzívebbé válik. A modernkori gazdasági növekedés kvantitatív oldalról mindenek előtt abban tér el a tradicionális munkamegosztás keretei között jelentkezettől, hogy a folyamatok felgyorsulnak, és egyre erőteljesebben határozzák meg kölcsönösen egymást. Ez a folyamat vezet a kvantitatív oldalán a természetesgazdálkodástól az árugazdálkodásig, mint azt a későbbiekben nyomon kísérjük.

3. Az élelmiszer-termelés általános vonásai és fejlődésének szakaszolása

Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás fejlődése tulajdonképpen nem más, mint magának az élelmiszer-termelésnek a fejlődése. Az *élelmiszer-termelés* mint a gazdaság egy meghatározott ága mindig rendelkezett általános jellemzőkkel, amelyek a termelés technikájával kapcsolatosak és általa jellemezhetők. Ugyanakkor fejlődésének jól megkülönböztethető szakaszai is vannak, amelyek a változó technikai és társadalmi körülményekkel kapcsolatosak.

³ Lásd részletesebben: Gelei Anna: Növekedési trendek a gazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1971.

⁴ Gelei Anna: J. m.: 28—45. o.

⁵ A félreértések elkerülése végett szükséges leszögeznünk, hogy a gazdasági növekedés ilyen szakaszolása nem a polgári stádiumelméletek valamiféle rokona, válfaja. Ezeknek a stádiumelméleteknek — mindenekelőtt az elsőknek, W. Rostowénak — az a hibájuk, hogy a növekedés folyamatát egyoldalúan, tulajdonképpen durva egyszerűsítéssel közelítik. A növekedés általuk történő, természetes oldalról való közelítése — ha a társadalmi-gazdasági oldalról „elfeledkezünk — ugyanolyan hibás, mint a munkamegosztás pusztán természetes szempontból történő vizsgálata. Ez az „egyszerűsítés” nem képes megmutatni a természetes relációrendszer és a vele kölcsönhatásban levő modernkori gazdálkodási rendszer kapcsolatát. Rostow és követői nem látják, hogy a növekedési folyamatnak két, egymással szorosan összefüggő, interdependens relációrendszere van. Ezért marad üres absztrakció Rostow „take-off” szakasza, akármennyire polgárjogot nyert a burzsoáz elméletben.

Erdei Ferenc az élelmiszer-termelés fejlődésének három nagy, korszakos szakaszt különböztetett meg. Nála a szakaszok megkülönböztetésének alapja a *mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli helyzetének, szerepének változása*.⁶ Az első a „háromgyománys óstermelés” szakasza, amelyre az a jellemző, hogy a teljes nemzetgazdaság szinte az élelmiszer-termeléssel volt azonos, és a nem szorosan vett élelmiszer-termelő tevékenységek is ennek rendelődtek alá. Az „okszerű mezőgazdaság” időszakában már elkezdődött, majd lezárult a mezőgazdaság elkülönülése a nemzetgazdaság többi ágaitól, egyben bizonyos értelemben a társadalmi fejlődés hátráltatójává vált. Ez a korszak világméretben az ipari forradalomtól a II. világháborúig tartott. A manapság kialakulóban levő „modern élelmiszeripar” azzal együtt, hogy a társadalom mind kisebb részenek munkáját köti le, technikailag az ipar színvonalára emelkedik, ami együtt jár azzal, hogy társadalmi szerepe is visszaáll a fejlődés szempontjából.⁷

Ha egyetértünk *Erdei Ferenc* álláspontjában az élelmiszer-termelés szakaszolására vonatkozóan, bizonyítanunk kell, hogy a három szakasz elkülönülése meghatározott jegyek alapján mutatható ki. Azt is fel kell tárnunk, hogy a szakaszok közötti átmenetek hogyan zajlottak le, a munkamegosztás és a növekedés ilyen specifikus törvényszerűségei hogyan jelentek meg és tűntek el a szakaszhatárokon. A specifikumok kiemelése természetesen akkor lehetséges, ha először az élelmiszer-termelés munkamegosztására és növekedésére vonatkozó általános tendenciákat és jellemzőket határozzuk meg. A vizsgálat során az is kiderül, hogy nincs ellentmondás a kvantitatív jegyek alapján történő és a kvalitatív szakaszolás között, hanem a kettő *szervesen kiegészíti egymást*.

Témánk szempontjából az élelmiszer-termelésnek azok az általános vonásai érdekesek, amelyek az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás elméleti problémáinak vizsgálatához kapcsolódnak. Ezek döntően a termelőerőkkel kapcsolatosak, és *termeléstехnikai* sajátosságoknak nevezhetők. Nem vizsgálunk olyan részletekbe menő kérdéseket, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a munkamegosztás változásaihoz, ezen keresztül a növekedéshez.⁸

- a) A mezőgazdaság munkatárgyai, mindenekelőtt a növénytermesztésben helyhez kötöttek. Vagyis a munkaeszközöket és a munkaerőt kell a munkatárgyakhoz vinni.
- b) A termelést nem lehet tetszés szerint tömöríteni, ugyanis az üzemterület kapacitása biológiaiailag korlátozott.
- c) A termelést időben rugalmatlanság jellemzi, a termelési folyamatok idejét és egymásutánságát a biológiai tényezők szigorúan meghatározzák.
- d) A biológiai meghatározottság következtében az egyes részfolyamatokat sem lehet párhuzamosan végezni, vagyis olyan az alkatrészfgyártás, mint az iparra jellemző, a mezőgazdaságban hiányzik.
- e) A föld mint termelési tényező korlátlanul nem szaporítható, társadalmilag felhalmozhatatlan. Egy-egy országon belül — a megművelhető földterületet adotttnak véve — az egyes gazdaságok területe csak a többiek rovására növelhető.
- f) A mezőgazdasági termelés két termelési tényezővel — földdel és munkaerő-

⁶ *Erdei Ferenc: A mezőgazdaság helye a nap alatt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.*

⁷ Az élelmiszer-termelés fejlődésének első két szakaszát Magyarországra vonatkozóan a fenti szempontból elemeztem *Néhány adalék élelmiszer-gazdaságunk előtörténetéhez c. tanulmányomban. Politikai Gazdaságtan Acta, 1974. 63—73. o.*

⁸ Részletesen elemezte a mezőgazdaság termeléstехnikai és technikai-gazdasági sajátosságait *Grossmann Ferenc: A mezőgazdaság szerepe a gazdasági növekedésben c. tanulmányában. Politikai Gazdaságtan Acta, 1974. 21—45. o.*

vel — is folytatható, tehát a kézi munkán alapuló termelés minden termék előállítását lehetővé teszi.

g) Szükségleti oldalról az jellemző, hogy a mezőgazdasági termékek közvetlenül is, feldolgozás nélkül fogyaszthatók, másrészt e termékek jelentős hányada a létfenntartás szempontjából alapvető.

nElőfordul, hogy az őstermelés felbomlásának kezdeteit egyes szerzők az archaikus (az óindiai vagy perui) társadalmakig vezetik vissza. Úgy gondolom, esetünkben erre nincs szükség. Az ugyanis, hogy az archaikus vagy éppenséggel az ókori görög, esetleg a római élelmiszer-termelést részleteiben elemezzük, a mai körülmények között közgazdászok számára érdektelen. Sokkal inkább az lehet érdeklődésre számot tartó és a mai viszonyokra vonatkozóan értékelhető, ha egyrészt azt nézzük meg, hogy milyen körülmények merevítették le *általában* az őstermelést, milyen körülmények *gátolták az őstermelés felbomlását*, a munkamegosztás kiszélesedését, és ennek következtében miért jellemezte ezt a korszakot a stagnálás. Ha így vizsgáljuk az őstermelést, *korrekt analógiák* révén esetleg választ tudunk adni arra, hogy a mai körülmények között milyen körülmények gátolják az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás kiszélesedését, illetve hol és mikor indul meg, milyen tényezők hatására a munkamegosztás fokozódása, a növekedés felgyorsulása. Hasonló módon tesszük vizsgálat tárgyává a két ágazat viszonyát a szabadverseny kapitalizmus viszonyai között.

II.

1. Az őstermelés felbomlásának előzményei

a) A termelés technikája

Az élelmiszer-termelés résztvekenységei természetesen már az ősközösség felbomlásától kezdtek különválni egymástól. Mindenek előtt a szorosan vett mezőgazdasági tevékenységhez, a földműveléshez és az állattartáshoz szükséges *termelőeszközöket előállító tevékenységek* specializálódtak. Megjelentek a különféle termelőeszközöket előállító kézművesek. Ennek ellenére a munkamegosztás magában az élelmiszer-előállításban még nem fejlődött ki, és csak nagyon hosszú idő után, magának a kapitalizmusnak a kialakulásával párhuzamosan kezdett a nyers élelmiszer tartósítása és feldolgozása önállósulni. A gazdaság sok évezredes mozdulatlanságát Európában a XII. században kezdte felváltani a még inkább csak nyomaiban érzékelhető fejlődés.⁹ Hogy milyen lassú volt, azt az is bizonyítja, hogy egészen a XVIII—XIX. századig tartott az a folyamat, amely a mezőgazdasági őstermelést felbomlasztotta, és végeredményét tekintve a mezőgazdaságot „kirekesztette” a gazdaság egészének dinamizmusából.

A mezőgazdaságban egészen a XVIII—XIX. századig csak a *természeti tényezők* következtében keletkező munkamegosztással találkozhattunk. Ez a fajta munkamegosztás a mezőgazdasági termelők közötti kooperációt is lehetetlenné tette.

Az élelmiszer-előállítás termelőerői a hagyományok, a tapasztalati ismeretek alapján, ezért rendkívül lassan fejlődik. A termelőmunka alapja a *felhalmozott paraszti gyakorlati ismeret* volt. A termelőeszközök kéziszerszámok voltak, és egy-két kivételtől eltekintve maguk a parasztok készítették őket. Az őstermelésre jellemző *sajáto energia-felhasználás* az emberi erő kifejtés volt, esetlegesen kiegészülve iganóvó állati energiával.

⁹ Franciaországra vonatkozóan DUBY, G.—MANDROU, R.: A francia civilizáció ezer éve c. könyvükben nagyon alaposan és szemléletesen elemzik ezt a folyamatot. Gondolat, Bp. 1975.

Mivel a munkamegosztás a természeti tényezők földrajzi különbségein alapult, a növény- és állatfajták egy-egy vidék feltételeihez igazodó, viszontagságokat tűrő, nem sok munkát igénylő, ezek következtében nagyon alacsony hozamú fajták voltak. A növénytermesztésben például többnyire megelégedtek, ha az elvetett mag 2—3-szorosát visszakapták aratáskor. A tradíciókon alapuló munka az adott földrajzi egységen belül nem specializálódott, legfeljebb a kor és nem szerinti munkamegosztással találkozhattunk a családokon belül.

Az általános helyzettől eltérően két úton, illetve szinten valamivel gyorsabb volt a fejlődés. Egyfelől bizonyos területeken kiugró, speciális kultúrák fejlődtek ki, másfelől az uralkodó rétegek részéről is indukálódott egyfajta törekvés bizonyos fejlesztésre.¹⁰

Ami az első utat illeti, egyes területeken, *kedvező körülmények* között az átlagosnál magasabb szintű termelési ismeretek, tudás halmozódott fel néhány kultúra termelésében. Így Európa területén Hollandiában a zöldség- és a virágkertészetben, Franciaországban a gyümölcstermelésben. Viszonylag több helyen ért el magas színvonalat a szőlészet-borászat, valamint a lótenyésztés. Talán e két ágazat tekinthető a mezőgazdaság legnagyobb múltú és legrégebben fejlett kultúrájának. A későbbi fejlődés szempontjából említést érdemel az is, hogy a lakóhelyek közvetlen közelében az egész világon létesültek olyan kertek, amelyekben kifejlődött a kapások és az ipari növények termelésének kultúrája.

Az uralkodó rétegek azzal segítették elő a munkamegosztás elmélyülését és az átlagosnál gyorsabb fejlődést, hogy ösztönözték a *helyi kultúrák közötti cseréket*. Főként az egyházak, ezen belül is a szerzetesrendek működtek közre abban, hogy egy-egy területen valamely speciális kultúra elterjesztésével ugrásszerű fejlődés jelentkezzen. Gondoljunk csak a selyemhernyótenyésztésnek Európába történt „áttelepítésére” vagy a burgonya ugyancsak európai elterjesztésére, amely először a fejedelmi udvarok kedvenc és ritka csemegéjeként volt ismeretes. Ilyen körülmények között több száz évig is eltartott, amíg egy-egy új termőerő adott helyen kifejlődött, illetve onnan továbbterjedt. A termelés *hagyományos helyi rendszerek* keretei között folyt. A termelés dologi tényezői, tehát a termelési eszközök csupán az egyéni használatot tették lehetővé, egyben szükségszerűvé, kivéve a kezdetleges, egyszerű kooperációt. Az élelmiszer-termelésen belül egy gazdasági egységben nemcsak nyerstermékeket állítottak elő, hanem nagyrészt a termelési eszközöket, szerszámokat is. Ugyanez a termelőszervezet végezte a nyerstermékek feldolgozását is. Ez az, amit úgy fogalmazhatunk, hogy az ipari mesterségek az őstermelés bázisára épültek.

A termelés fejlődése, a munkamegosztás fokozódása szempontjából a *települési szerkezet* sem közömbös. Az őstermelés korában mindenütt faluszerű településekkel találkozunk. Ezeket egészítik ki a különféle szórványtelepülések, szállásformák. Ez a településszerkezet, illetve településforma szintén a bezárkózást és nem a kapcsolatok bővülését segítette elő. Ezen a ponton jelentkezik az üzemszerűség kérdése, amely már a technikai-gazdasági viszonyokhoz vezet el bennünket.

b) *Technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági viszonyok*

A tradicionális gazdálkodásban a termelés technikája még nem tette lehetővé a modern értelemben vett üzemszerű gazdálkodást, ahol a termelési tényezők többé-kevésbé flexibilisen változtathatók annak érdekében, hogy olyan terméket állítsa-

¹⁰ Lásd: Erdei Ferenc: I. m.: 103—104. o.

nak elő, amely az adott körülmények között a termelési tényezők leghatékonyabb felhasználását teszi lehetővé. Az *üzemi keretek* a térsadalmi szerveződés egyéb kereteihez, a családhoz, a faluhoz, illetve a különféle formákban megnyilvánuló politikai-gazdasági hatalomhoz igazodtak. Még a feudalizmusban sem beszélhetünk a mezőgazdaságban üzemszerű gazdálkodásról. Sem a jobbágygazdaság nem tekintendő a mai értelemben kisüzemnek, sem a feudális nagybirtok nagyüzemnek.

A középkori jobbágyparaszti gazdaságnak például a *faluközösség* volt az összefogó kerete. Az ezen belül létező különféle közös földhasználatok, földközösségek szükségképpen visszafogták a munk megosztás fejlődését. Lehetővé tették, hogy a parasztok szinte minden szükségletüket a kollektíván belül közösen elégték ki, így nem volt különösebb kényszer arra, hogy a gazdálkodásban más közösségekkel kapcsolatba lépjenek. Az ún. nyomásos rendszer, amely a faluközösségen belül oldotta meg a talajerő-utánpótlást a legeltetés és a szántóföldi művelés váltakoztatásával, az élelmiszerek akkori szinte teljes skálájának termelését lehetővé tette. Úgyis szintén a termőföldek bizonyos védelme és javítása is biztosítható volt a közösségen belül.

Kifejezetten családi keretek között a saját termékek betakarítása, és valamivel talán fokozottabb mértékben, feldolgozása valósult meg. Tulajdonképpen itt volt leginkább érzékelhető a *jobbágygazdaság és elkülönültsége*.

Egészen a feudalizmus végéig a *földesúri nagybirtok* is inkább a feudális szolgáltatások és szolgáltatások rendszere, semmint termelő üzem volt. Egyrészt azért, mert a jobbágyok saját tevékenységük alapján voltak kötelesek természetbeni vagy pénzbeli szolgáltatásokat adni a földesúrnak. Másrészt bizonyos — már munkamegosztáson alapuló — feldolgozó és egyéb tevékenységeket a földesúr általában haszonvétel ellenében adott ki a vállalkozóknak. Így a mészárszék, bormérés, fakitermelés, fafeldolgozás, kereskedelem stb. is a naturálgazdálkodó nagybirtok keretei között működött, ott biztosította a szükségletkielégítést, bár a teljesség kedvéért hozzá kell azt is tennünk, hogy esetenként valamelyest felesleg kikerült a nagybirtokról.

A földesúri nagybirtok csak *egy* olyan *vonatkozásban* mutatott bizonyos mértékig nagyüzemi jelleget, hogy a nagyméretű háztartások megszervezése szükségessé tette néhány termelő és speciális feldolgozó tevékenység létét. Ezeknél a szükségletekhez igazodás megkívánta, hogy a termelési tényezők meghatározott kombinációját és nagyságrendjét alakítsák ki, vagyis itt a termelési tényezők arányai nem spontánul alakultak ki. Példának az építészet, a díszkertészet, a lótenyésztés és lóápolás, valamint egyes tartósító tevékenységek említhetők. Mindez nem cáfolja, hogy a nagybirtokon még az a fajta üzemszervezet is megfigyelhető nagyobb méretekben, ami a jobbágygazdaság sajátja.¹¹

Lényeges, hogy bár az óriási nagybirtokok hallatlanul nagy *jövedelmet* biztosítottak tulajdonosaiknak, ez a gazdálkodás szervezetét, a termelés módját alapvetően nem befolyásolta. A földtulajdon nagysága és a gazdálkodás szervezettsége, valamint korszerűsége között nemigen figyelhető meg korreláció. A nagybirtokok általában ugyanolyan elhanyagoltak voltak, kezdetleges, elavult munkamódszereket használtak, mint a jobbágyparcellák. Nagyjából ezért a termelékenység szintje is azonos volt.

¹¹ „Semmi sem mutat arra, hogy a majorságok tökéletesebb szerszámokat használhattak volna, mint a parasztok... Bármilyen sok körülkerített egységre is bomlottak a majorságok, világosan felismerhető szerkezetükben a paraszti gazdasági udvar, a csfűrőskert és a veteményes, gyümölcsöskert hármass egységének alapszerkezete. Nem a gazdálkodás eltérő rendje, hanem pusztán az állatállomány és a termények tömege okozta, hogy a paraszti gazdálkodástól átvett három alapegység mintegy osztódással szaporodott...” Makkai László: Paraszti és majorsági termelés a XVII. században. Bp. 1957. Idézi: Vilmos József: Munkamegosztás, csere, tulajdon, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1977. 104. o.

A *felhalmozás* szerepe is egészen más volt a tradicionális gazdaságban, mint a későbbiekben. A fölösleg általában nem került vissza az újratermelési folyamatba. A középkori földbirtokos számára a felhalmozás mindenekelőtt a társadalmi tekin- tély fenntartásának eszköze volt még akkor is, amikor az áru- és pénzviszonyok már viszonylag szélesebb körben léteztek. A gazdálkodásnak ez a módja „eltúrte”, hogy a felhalmozás ne a gazdaság fejlesztésének legyen az eszköze, hanem a társadalmi befolyás fenntartását, a rendi etika szabályainak betarthatóságát biztosítsa.

Láttuk, hogy a termelés minden termelőegységben az alapvető szükségletek ki- elégítésére irányult. A gazdasági tevékenységek kiterjedését a *helyi korlátok* szabták meg. A gazdasági tevékenységeknek, valamint ezek korlátainak elszigeteltsége az őstermelés azon fő jellemzője, amely meghatározza annak *önfenntartó* jellegét. Így az *egyensúly* is csak lokálisan értelmezhető, mert lokálisan alakul ki a termelés és a szükségletek viszonylatában. Az egyes gazdasági egységek újratermelése nem, vagy csak a felületeken, minimálisan érintkezik, kapcsolódik össze.

Az egyes gazdasági egységek tevékenységi profilja — mint láttuk — szinte lehet- telenne tette közöttük a munkamegosztási kapcsolatokat. Emiatt a tevékenységek *differenciálódásának* sem voltak meg a feltételei. A fentiekben említett helyi korlátok, vagyis a földtulajdon nagysága, a földminőség, a földrajzi adottságok és a munka- erővel való tulajdonosi rendelkezés gátolták a termelési tényezők kombinálását is. Így hiányoztak vagy legalábbis nagyon lassan zajlottak le a *helyettesítési folyamatok*.

A tradicionális gazdaságban a *tulajdon* legfőbb tárgya a *föld* mint alapvető ter- melési tényező volt. Emellett a tulajdonban benne foglaltatott a *termelő emberrel* való rendelkezés is. A személyi kötöttség és a közvetlen személyi függés mellett, a kézi munka meghatározó szerepe következtében, a *technikai fejlődés mindenekelőtt magá- ban a munkában ment végbe*, vagyis a termelőerőkön belül nem annyira a munka- eszközökben, mint inkább az eljárások finomodásában, egyfajta begyakorlottságban, a tapasztalatok, hagyományok felhalmozódása következményeként. Mivel a gazda- ságok közötti munkamegosztás szinte hiányzott, gyakorlatilag hiányzott az árufor- galom is. Ami volt, az is egyes vidékek között és elsősorban iparcikkok esetében volt számottevőbb. *Árucserére* a mezőgazdasági termékek közül csak egyes olyan termé- keknél került sor, amelyek speciális tulajdonságokkal rendelkeztek, illetve speciális termőhelyi adottságok mellett voltak termelhetőek, mint például a bor vagy a fűszer- növények.

Az e pontban vázoltak rámutathattak arra, hogy a *növekedésnek* a mezőgazdaság- ban ilyen körülmények között — mai szóhasználattal élve — csupán *extenzív* módja volt lehetséges, de még ez sem rendszeresen. Arra a kérdésre, hogy mégis hogyan, milyen körülmények között bomlott fel az őstermelés, a következőkben kísérünk meg választ adni.

2. Az őstermelés felbomlása — a mezőgazdaság kimaradása az általános fejlődésből

a) A meginduló technikai fejlődés jellemző vonásai

A szűkre szabott keretek között csak arra vállalkozhatunk, hogy a hosszú, mint- egy *hat-hét évszázadot felölelő* történelmi folyamatban megnyilvánult technikai fejlő- dés legjellemzőbb és az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztásra döntő hatást gyakorló mozzanatait vázoljuk fel.

Az őstermelés XII. századtól kezdődő bomlásának első jele a vasból készült szerszámok terjedése volt a földművelésben. Emelkedett a szél- és a vizimalmok szá-

ma. A *malmokat* mind Nyugat-, mind Kelet-Európa számos országában nemcsak gabonaörlésre használták, hanem más munkák gépesítésére is. Ezt akár a francia, akár a magyar történelmi forrásokkal is alátámaszthatjuk.¹² A vízi- és a szélenergia fokozottabb használata a tradicionális energia mellett viszonylag nagyobb volumenű munkaerőt szabadított fel a közvetlen élelmiszer-termelésből.

A XVI. század végétől a legfejlettebb mezőgazdasági vidékeken a specializáció fokozódásával számos új foglalkozás jelent meg. Ezek természetesen kézműves jellegűek voltak.

Az őstermelésről leváló tevékenységek, kézműves iparok a *városokban* koncentráálódtak. A városiasodás a feudalizmuson belül, de jórészt a feudális kötöttségeken kívül ment végbe. A feudalizmus bomlásával a földesúr igénye a természetes szolgáltatásokkal szemben egyre inkább a pénzre irányult. Ez szükségessé tette a parasztgazdaságok piacra termelését, piaccal való kapcsolatát. A fokozódó árucsere „kitermelte” a városi kereskedőket, ami azt jelentette, hogy a forgalmi tevékenységek viszonylag széles körben kezdtek önállósulni, a termelő és a forgalmi szféra elvált egymástól. Persze még a XIV—XVI. században sem beszélhetünk egységes piacrendszerről. Ez nyilvánvaló, ha arra gondolunk, hogy adott országon belül is sokféle mértékegységet használtak egymás mellett, az árak pedig szinte városonként különböztek egymástól, a speciális körülményektől függően.

A paraszt tehát egyre jobban túllépett az önellátáson, és egyre több terméket állított elő kifejezetten piaci eladás céljából. Eközben maga is a városi termékek fogyasztójaként, mint ezek vevője jelentkezett.

A piac ugyanakkor vissza is hatott a munkamegosztásra. Állandó és nagyfokú alkalmazkodást, rugalmasságot kívánt a paraszttól, arra kényszerítve őt, hogy szakértelmét egyre inkább pénzszerzésre használja fel. Így a munkamegosztás további fokozódott. „A paraszti árutertermelés kibontakozása . . . a tőkés árutertermelés kialakulásának egyik fontos tényezője. *Önmagában azonban nem képes felbomlasztani a tradicionális viszonyokat, a gazdálkodás természetes módjait. A tőkés árutertermelés kialakulásának folyamatában* — a paraszti árutertermeléssel szoros kölcsönhatásban — alapvető szerepe volt a városiasodásnak, az ipari tevékenység és a mezőgazdasági munka fokozódó különválásának, a *városokban* önállósult kézműiparnak, vagyis a falu és város közötti munkamegosztás kibontakozásának.”¹⁵

A piac fejlődését korlátozta, hogy a városok nem kizárólag a piacról elégítették ki szükségleteiket, hanem az élelmiszer jelentős részéhez rendszeresen szolgáltatásként jutottak. Ezzel szemben a parasztok állandó vásárlókként léptek fel a kézművesek számára. Emiatt már a XV. században találkozhatunk „nyomott” *mezőgazdasági árakkal*.

Az iparágak közötti tagolódás és az ipari termékekre irányuló növekvő kereslet a *céhek* kialakulásához vezetett. A céhek mint szervezetek kezdetben a piac fejlődésének lehetőségét tágitották azáltal, hogy a termelés üzemszerűségét magasabb szintre emelték. Mivel azonban kézműves jellegűek voltak, és a céheken belül technikai-technológiai munkamegosztás nem volt, idővel az ipar fejlődésének gátjaivá váltak.

A fejlődés hordozói a kapitalisztikus munkaszervezetek voltak, kezdetben a manufaktúrák, majd a gépi nagyüzemek. Sajátos azonban itt is a munkamegosztás és a piac kapcsolata. A *gépi nagyipari termelés* kezdetén a XVIII. század második felében még nem létezett az a gyárrendszer, amely a végső felhasználástól függetlenül megteremthette volna saját piacát. Vagyis társadalmi méretekben a kapitalizmusban

¹² Duby—Mandrou: I. m. és Bogdán József: Gabonamalmaink a XVI—XVII. században. Agrártörténeti Szemle 1967/3—4. sz.

¹⁵ Vilmos J.: I. m.: 152. o.

érvényesülő „termelés a termelésért” törvényszerűség még nem hatotta át az egész gazdaságot. Az országok többségében ezért azok az iparágak, ágazatok jártak elől a fejlődésben, amelyek *tömegfogyasztási cikkeket* állítottak elő, mert ezeknek volt tömeges és gyorsan bővülő piaca. Így Nyugat-Európában és elsősorban Angliában — egyéb tényezők hatására is — a textilipar, a későbbiekben — Közép- és Kelet-Európában szintén sajátos körülmények következtében — az élelmiszeripar.¹⁶

Nem érdektelen azt sem megjegyeznünk, hogy az elszegényedett paraszti vidékeken — ahol a tömegfogyasztási cikkek iránti kereslet a szegénység miatt lanya volt — nem is a gyáripar fejlődött annyira, mint inkább a háziipar vagy bedolgozási rendszer.

Milyen következményekkel járt ez a folyamat magára a mezőgazdaságra? *Technikai-gazdasági oldalról* elsősorban azzal, hogy a mezőgazdaságon belül megindult *differenciálódás* során számos ipari tevékenység vált le róla. Így a mezőgazdaság a termelékenység lassú növekedése révén növelhette vertikálisan egyre szűkülő termelését. Ez biztosított alapot ahhoz, hogy hozzáférjen azon tevékenységek produktumaihoz, amelyek egymást követően leváltak róla. Az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolatok a gazdálkodás szerves részévé váltak.

A termelési tényezők mennyiségi oldalát tekintve a korábbinál gyorsabb fejlődés indult meg. A *helyettesítési folyamatok* hatására elvált egymástól a növénytermelés és az állattenyésztés növekedési üteme, az állattenyésztés gyorsabb növekedése következtében annak mezőgazdaságon belüli súlya megnőtt. Hasonló helycsere zajlott le a növénytermelésen belül a kapásnövények és a hagyományos kultúrák között is.

A differenciálódási és helyettesítési folyamatok felgyorsulása új helyzetet teremtett a termelési tényezők kombinálásában, valamint a termelési tényezők és a hozamok viszonyának alakulásában. A gazdasági tevékenység célja már nem az önellátás biztosítása volt, hanem a *gazdaságosság* elvének az érvényesítése. A gazdaságossági elv megjelenése a mezőgazdasági tevékenységben az áruviszonyok általánossá válásának következménye volt. Ez a mezőgazdaság már nem a feudális viszonyok törvényszerűségeit tükrözte, hanem vagy kisárutermelő vagy tőkés jellegű volt. Természetesen a gazdaságossági elv fokozott érvényesülése visszahatott a helyettesítési és a differenciálódási folyamatokra, fokozta azok intenzitását.

Ebben az időszakban az ipari forradalom hatására, azt követően szűnt meg a gazdaság egyszektoros jellege, markánsan elvált egymástól az *agrár- és az ipari szektor*. A kétszektörűvé vált gazdaságban szükségképpen megváltozott a mezőgazdaság növekedési szerepe.

Árutermelő gazdaságban a gazdaság egészét és az ipart tekintve a helyettesítés úgy megy végbe, hogy az alacsonyabb készülségi fokú termékeket magasabb készülségű fejlettebb, korszerű termékek, az egyszerű munkákat bonyolult munkák váltják fel, ezzel együtt fokozódik a gazdaság bonyolultsága, erősödik a tevékenységek közötti interdependencia. Sajátos módon a mezőgazdaságban ezzel ellentétes tendencia nyilvánult meg. A magasabb vertikumok rendre leváltak a mezőgazdaságról és önállósulva ipari tevékenységekké váltak.

A mezőgazdaság *növekedésben játszott szerepe* így módon a következőkkel jellemezhető:

- akárcsak hagyományosan, továbbra is megmaradt az a funkciója, hogy biztosítsa a lakosság alapvető létfenntartási cikkeivel való ellátását;
- munkaerőt biztosított a mezőgazdaságon kívül létrejövő tevékenységek, mindenekelőtt az ipar számára;

¹⁶ Berend T. Iván—Ránky György: Közép-kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1976. 155—209. o.

- a nemzetközi gazdasági kapcsolatok intenzívebbé válásával export-árualapot biztosított a gazdaság importszükséglete ellenében;
- az ipari termékek felhasználásán keresztül — piacot biztosítva az iparnak — segítette az ipar fejlődését.

Így, miközben a mezőgazdaságról leszakadt és önállósult ágazatokban a modern fejlődés ugrásszerű változásokat eredményezett, addig a mezőgazdaság fokozatosan a fejlődés második vonalába szorult vissza.

Nem volna teljes a kép, ha még egy döntő mozzanatot kihagynánk az elemzésből. A gazdaságossági elv érvényre jutása nemcsak segítette az általános gazdasági fejlődést, hanem a mezőgazdaság fejlődését belülről fékezte is. A mezőgazdaság általános termeléstechnikai sajátosságainak tárgyalása során említettük, hogy a termelés szinte teljes spektrumában csupán kézi munkával is folytatható. Ezért, ha van elégséges és olcsó munkaerő, a gazdaságossági elv nem ösztönöz a drága technikai eszközök, ipari eredetű gépek tömeges alkalmazására. A mezőgazdaságon kívüli ágazatok nem követtek meg a mezőgazdasági termelés olyan gyors növelését, amely az ipari eredeti eszközök fokozott felhasználását gazdaságossá tette volna. A *mezőgazdaságban megrekedt felesleges munkaerő* tehát sokáig erősítette annak önálló beállítottságát.

Csak a XIX. század végén, a monopolkapitalizmusban felgyorsult iparfejlődés teremtett olyan helyzetet a mezőgazdaság számára, hogy hagyományos módon nem volt képes kielégíteni a megnövekedett élelmiszer-szükségletet. Tudjuk azonban, hogy ekkor a *hozamfokozó* ipari eredetű eszközök, mindenekelőtt a műtrágya használata került előtérbe. Vagyis az ipari eredetű eszközök használatának az elsődleges funkciója most sem az eleven munka felszabadítása, illetve pótlása, eszközökkel történő helyettesítése volt. Tehát ekkor sem volt szükség a mezőgazdaság meglévő termelési tényezőinek intenzívebb felhasználására.¹⁷

Érdekes látnunk, *hogyan fordult meg* a korábbi helyzet. Amíg a feudalizmusban — annak bomlásakor — a mezőgazdaság mindig piaca volt a kézművesek által előállított iparcikkkeknek, miközben a város a maga számára, az élelmiszert nagyrészt szolgáltatások formájában biztosította, addig a kapitalizmusban egészen a XX. század közepéig a termelési tényezők áramlása az ipar és a mezőgazdaság között egyirányú volt. A mezőgazdaság folyamatosan engedte át hagyományos termelési tényezőit

(a földet és a munkaerőt) az iparnak, miközben ő maga korlátozott piacot jelentett az ipar számára, mivel nem volt képes befogadni nagy tömegben az ipari eredetű eszközöket.

¹⁷ Grossmann F.: I. m.: 37—39. o.

д-р Тот Ласло:

**ТЕХНИЧЕСКИЕ-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ НАЧАЛА РАЖДЕЛЕНИЯ ТРУДА МЕЖДУ
ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ И СЕЛЬСКИМ ХОЗЯЙСТВОМ**

(резюме)

Работа занимается теоретическими вопросами развития разделения труда между промышленностью и сельским хозяйством от разложения натурального производства до монополистического капитализма.

Первая часть подчеркивает, что развитие разделение труда покрывает количественные и качественные изменения. Марксистская литература анализировала исключительно качественные процессы через много лет, только последнее время были сделаны марксистские попытки для анализа закономерностей количественных процессов. Автор статьи желает показать, что в анализе разделения труда между промышленностью и сельским хозяйством периодизация развития на основе качественных и количественных процессов не отключают, а органически деспльняют друг от друга.

Вторая часть работы сперва показывает предшествующие события разложения натурального производства. Намечает, что традиционное производство почему тормозит развитие, как заключало друг от друга производственные общины. Подчеркивает, хотя производственные общины были при условиях обособленности между собой, но за нехватку распределения и специализации между общинами, хозяйствование было натуральное по необходимости, рост имел случайный и экстенсивный характер.

Результатом медленного расложения натурального производства является разделение промышленности и сельского хозяйства. Главной движущей силой являлось постепенное использование промышленных средств. Его формы движения стал товарное производство последствием разделения труда производственных единиц. Процесс общего оформления рынка в одном был процессом развития капитализма. Проявлением крупной промышленности изменилось роль сельского хозяйства в росте тоже. Пока в расложении феудализма играло положительную роль, что оно обеспечивало постоянный рынок для продуктов промышленности, а капитализме до середины двадцатого века движение производственных факторов стало односторонним. В данном положении сельское хозяйство не было способно купить высокий объём промышленных средств и так передвигалось назад с первой линии развития.

Dr. L. Tóth

TECHNICAL-ECONOMIC AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE
BEGINNINGS OF THE DIVISION OF LABOUR BETWEEN INDUSTRY
AND AGRICULTURE

(Summary)

The study deals with the theoretical issues of the development of the division of labour between industry and agriculture from the time of the disintegration of the traditional farming to the advent of monopoly capitalism.

The first part emphasises that the development of the division of labour implies both quantitative as well as qualitative changes. The Marxist literature — for a long time — analyzed almost exclusively the qualitative processes. Only lately have been attempts for the Marxist examination of the laws of quantitative processes. The author of the article wishes to point out in examining the division of labour between industry and agriculture, that the periodization on the basis of both qualitative and quantitative processes, not exclude — but rather are organically complementary to each other.

The second part of the study first presents the events preceding the disintegration of traditional farming. He points out why the traditional farming hindered the development, how isolated the farming communities from each other. It is emphasised that although the farming communities were economically separated from each other, due to the absence of division of labour or rather specialization among them, the farming were necessarily subsistence farming, and the growth accidental and extensive in character.

The slow disintegration of the traditional farming from the XII th century resulted in the separation of industry from agriculture. The main power of the changes was the gradual use of implements of industrial origin. It was the commodity exchange which became the adequate form of the division of labour among the producing units. The process of becoming universal the market at the same time became the process of the evolution of capitalism. With the advent and universality of large scale mechanized industry, the role of agriculture in the economic growth changed. While at the time of the disintegration of feudalism, it played a positive role by being fixed market for the industrial goods, in the capitalism, up to the middle of the XX th century the flow of production factors became one-sided. In the given situation the agriculture was not able to absorb large quantity of industrial equipment, thus agriculture went out from the main line of development.

TARTALOMJEGYZÉK

DR. IMRE OTTÓ: A munka szerinti elosztás társadalmi érvényességének kritérium-rendszere	3
DR. MAYER LÁSZLÓ: A fejlődő országoknak nyújtott segítség néhány elvi kérdése	16
DR. ANTONI MARSZALEK: A szomszédos országok közötti integráció mint a KGST sokoldalú gazdasági integráció kifejlesztésének egyik formája	26
DR. GERHARD MÜLLER: A kisparaszti családi gazdálkodásról szóló tanok lényege és funkciója az imperialista agrárapologetika rendszerében, s ennek jelenlegi változásai	41
DR. WIESLAW PIATKOWSKI: André Philip a gazdasági tervezésről. Megjegyzés a mai francia szocialisták nézeteinek karakterisztikájáról	58
DR. TÓTH LÁSZLÓ: Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás kezdeteinek technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági vetületei	70

